

Suomen itsenäisyyden juhlarahasto

Uusi työmarkkinajärjestys?

Asko Suikkanen ja Ritva Linnakangas

**SITRA 182
Helsinki 1998**

Tämä teos kuuluu Suomen itsenäisyyden juhlarahaston Sitran julkaisusarjaan (Sitra182)

ISBN 951-563-578-0 (<http://www.sitra.fi>)

ISSN 1457-5736 (<http://www.sitra.fi>)

ISBN 951-563-343-5 (nid.)

ISSN 0785-8388 (nid.)

Helsinki 1998

Sisältö

Lukijalle	4
Esipuhe.....	6
Kuva- ja taulukkoluetelo	7
Johdanto	8
1 Yhteiskunnan toimivuus ja työmarkkinoiden sosiaalinen järjestys.....	9
2 Muutokset työvoimassa, palkkatyössä, yksilöiden elämäkulussa ja tuloissa	13
2.1 Palkkatyöhön osallistumisen eriytyminen	13
2.2 Siirtymät työmarkkinoilla.....	18
2.3 Muutokset tulotasossa ja -rakenteessa.....	23
3 Sosiaalinen pääoma ja yhteiskunnallinen murros	27
3.1 Sosiaalisten sopimusten monitasoisuus	27
3.2 Palkkatyön jatkuvuus.....	28
3.3 Sopimuksellisuuden vaihtuminen.....	31
4 Rakenteiden suuret muutokset ja työmarkkinoiden sosiaalinen järjestys	32
4.1 Yhteiskunnallisen muutoksen ymmärtäminen.....	32
4.2 Rakenteiden erilaisista tulkinnoista	37
4.3 Talouden globalisoituminen ja kilpailun kansainvälistymisen merkitykset palkkatyöyhteiskunnassa	39
4.4 Yhteiskunnan eriytymiskehitys ja hallittavuuden ongelma.....	43
5 Tulevaisuuden suuret linjavalinnat	45
5.1 Uuden yhteiskuntasopimuksen välttämättömyys	47
5.2 Työelämän kehittäminen ja palkkatyön jakaminen	48
5.3 Tietoyhteiskunnan vahvistaminen ja palvelujen perusteiden uudelleen luominen	50
5.4 Julkisen sektorin reformoiminen ja monistrategisen yhteiskuntapolitiikan mahdollisuudet.....	50
5.5 Aloitteellisuus, paikallisuus ja kokeilut yhteiskunnan uudistamisen dynamiikassa	51
Kirjallisuus	53
Takakansi.....	55

Lukijalle

Uusi globaali verkostotalous ei jätä työmarkkinoita entiselleen. Koko yhteiskunnassa on käynnissä syvälinen eriytyminen, joka hajottaa yhteiskunnallisia toiminta-areenoita erilaisiksi ja eri tavoin vuorovaikutuksessa oleviksi piireiksi. Asko Suikkanen ja Ritva Linnakangas selvittävät tutkimuksessaan uusien työmarkkinoiden syntymistä. Esiin on nousemassa neljänlaiset työmarkkinat: globaalit ja kansalliset työmarkkinat, kolmannen sektorin vaihtoehtoiset työmarkkinat sekä vastikkeellinen yhdyskuntapalvelu.

Eriytymiskehitys muuttaa ”sopimuksellisuutta” eli yhteiskunnallisia sopimuksia ja sopimusten sitovuutta. Euroopassa on ollut vahvuutena työnantajien, valtion ja kansalaisyhteiskunnan keskinäinen luottamus ja yhteistyö. Tulevaisuudessa näyttää keskeistä olevan yksilöiden erilaistuvat elämäнкаaret, joissa koulutus, työssäolo ja vapaa-aika yhdistyvät yksilöllisesti. Yksilön edessä olevat mahdollisuudet, mutta myös riskit, kasvavat. Perustava toimeentulo joudutaan rakentamaan useista lähteistä ja eri tavoin elinkaaren eri vaiheissa. Kirjoittajat ehdottavat uudenlaisia paikallisia, yksilöllisiä hyvinvointisopimuksia, joissa yhteiskunta ottaa osan riskeistä esimerkiksi vähimmäistoimeentulon takaamisen muodossa mutta joissa yksilön vastuullisuus korostuisi nykyjärjestelmää enemmän.

Suikkanen ja Linnakangas kiinnittävät huomiota myös tietoyhteiskuntakehityksen vaikutuksiin työmarkkinoihin. Rifkinin tapaa kirjoittajat korostavat, että palvelusektori ei ole kyennyt työllistämään siinä määrin kuin uuden teknologian käyttöönotto on vähentänyt työpaikkoja teollisuudessa. Uutta teknologiaa on käytetty itsepalvelujen kehittämiseen samalla kun perinteisiä palvelualoja on rationalisoitu kuten pankkialalla on tapahtunut. Työllisyyden kannalta paras ratkaisu olisi lähentää tietoyhteiskuntaa ja palveluyhteiskuntaa toisiinsa. Tämä strategia tukisi myös yksilöllisiä työuria ja ”siirtymiä”, joissa korostuvat oppimista ja työkuntoa tukevat laadukkaat palvelut.

Suikkasen ja Linnakangas kirja on uusia näkökulmia avaava, mutta vaativa tutkimusraportti. Sitra kiittää kirjoittajia perusteellisesta työstä ja toivoo, että kirjan pohjalta kyettäisiin käymään ennakkoluulotonta keskustelua uudesta työmarkkinajärjestyksestä.

Tiivistelmä

Selvityksessä tulkitaan yhteiskunnassa ja työmarkkinoilla käynnissä olevaa muutosta. Eurooppalainen projekti demokraattisesti ohjatusta teollistamisesta ja vahvoista rakenteista on menettämässä monia perusteitaan. Aikakauden muutoksessa kysymys on uudenlaisen projektin alkamisesta modernien yhteiskuntien historiassa.

Aikaisemmin sopimuksellisuus on vahvistanut yhteiskuntien toimintaa instituutioiden ja järjestelmien (työllisyys-, koulutus-, sosiaaliturvajärjestelmien) suhteellisen selkeiden periaatteiden kautta. Palkkatyöyhteiskunta on ollut sovitun ja neuvotellun sosiaalisen järjestyksen yhteiskunta, jossa talous on tukenut sosiaalista ja poliittista kehitystä. Sen keskeisiä perusteita ovat olleet erilaiset sopimisen mahdollisuudet, yksilöiden yhteisöllisten kategorioiden määrittäminen suhteessa työmarkkinoihin ja palkkatyöhön, toimeentulon vastikkeellinen muoto, yksilön institutionaalisesti määrittynyt sosiaalinen asema sekä yksilöbiografioiden palkkatyökeskeinen ohjautuvuus. Yksilöiden yhteiskuntaan ja yhteisöön sitoutumisessa on ollut keskeistä kiinnittyminen työmarkkinoihin palkkatyön ja sen tuottaman toimeentulon kautta.

Meneillään oleva eriytymiskehitys murtaa sopimuksellisuuden mahdollisuuksia yhteiskuntien ohjaamisessa ja hallinnoimisessa, minkä merkittävin seuraus on kansallisen yhteiskuntapolitiikan tasa-arvoistavien, yhdenmukaistavien ja homo-genisoivien periaatteiden kriisiytyminen. Työsuhteiden, toimeentulon ja hyvinvoinnin voimakas ja uutta toimintalogiikkaa toteuttava eriytyminen asettaa koko sopimuksellisuuden ja erityisesti yhteiskuntapolitiikan uudenlaisen valintatilanteen eteen. Nyt ja tulevaisuudessa on keskeistä analysoida palkkatyön osittaisuuden sosiaalista järjestystä, uusia työllisyyden muotoja ja sosiaalitaloutta. Korkeana pysyvä työttömyys, elämäntilanteiden jatkuvat siirtymät ja erilaisten toimeentulolähteiden kombinoituminen eivät uhkaa ainoastaan palkkatyön järjestelmää, vaan koko toimeentulon järjestystä.

Uudenlaisen sopimuksellisuuden pohjana voi olla ainoastaan erilaisuus ja erilaisuuden ilmenemiseen vaikuttaminen. Epävarmuustilanteiden lisääntyminen ei vastaa modernisoitumiskehityksen luonnetta. Elämänkulun ja työmarkkina-asemien muutosten ja siirtymien yhteiskunnallisista ehdoista sopiminen poliittisten reformien kautta ja niiden yhteisöllinen tukeminen voivat olla tulevaisuuden yhteiskuntien menestyksen takeita. Keskeiseksi kysymykseksi nousee työmarkkinoiden konkreettisten ryhäsopimusten korvaaminen yksilöllisillä hyvinvointisopimuksilla, joissa sovitaan yksilön yhteiskuntaan osallistumisen periaatteista ja vastikkeellisuuden järjestämisestä tulosuhteiden lisäksi. Sopimuksellisuuden perustana olisi yksilöiden elämänkulun ohjaaminen, mutta ei enää pitkien, erillisten toiminnallisten jaksojen, vaan usein toistuvien siirtymien kautta ja niiden tukemisenä.

Asiasanat: modernisaatio, työmarkkinat, eriytyminen, yksilöllistyminen, globalisoituminen, sopimuksellisuus.

Esipuhe

Tämä on toinen yhteinen julkaisumme työmarkkinoiden muutoksesta. Ensimmäinen ”Palkkatyömarkkinat” (1998) on juuri ilmestymässä sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön julkaisemana laajemman tutkijaryhmän tekemänä. Sen painopisteinä ovat työmarkkinalliset, taloudelliset ja terveydelliset muutokset vuodesta 1988 vuoteen 1994. Tutkimusjoukkona on ollut koko suomalainen työvoima ja tutkimusaineistona seuranta-tiedot laajoista rekisteriaineistoista. Tässä tutkimuksessa jatkamme työvoiman eriytymisen problematisoimista.

Oletamme, ettemme elä pelkästään siirtymäkautta, vaan kyseessä on uudenlaisen sosiaalisen järjestyksen muotoutuminen, jonka kehityspiirteistä ei voida olla täysin varmoja. Tulkinnat muutoksesta ovat varsin erilaisia ja ristiriitaisia. Pyrimme tästä huolimatta tekemään rohkeita johtopäätöksiä tulevaisuudesta ja mahdollisista kehityssuuntauksista. Muutoksen merkityksen tunnistaminen ja tunnustaminen ovat aivan olennaisia yhteiskunnan toimivuudessa.

Mielestämme moderniteettikeskustelussa on liian vähän huomioitu muutoksen ymmärtämisessä yhteiskunnallisen järjestyksen käsite ja merkitys niin rakenteiden kuin yksilöiden elämäntilanteiden kannalta. Sosiaalisen järjestyksen muuttuminen on selvä, sen monimutkaistuminen kuitenkin arvaamaton. Järjestyksen muuttuminen edellyttää sopimuksellista yhteiskuntaa ja vastuullisempia kansalaisia, mistä haluamme avata keskustelua.

Kiitämme Suomen itsenäisyyden juhlarahastoa saamastamme mahdollisuudesta haastavan ja vaikean selvitystyön tekemiseen. Tutkijoilla on liian harvoin tilaisuutta soveltaa aikaisempia tutkimuksiaan ja etsiä uudenlaisia ratkaisumahdollisuuksia yhteiskunnallisiin ongelmiin. Johtopäätöksiimme sisältyy käsitteellisiä riskejä. Toivomme kommentteja ja palautetta keskeisistä johtopäätöksistämme ja käsitteistämme. Työmarkkinoihin kohdistuneita tutkimuksia on syytetty erityisesti siitä, että ne eivät suuresta volyymistään huolimatta ole kyenneet tuottamaan riittävästi uutta tietoa. Riskin ottaminen ja rohkeiden tulkintojen tekeminen on ollut tietoinen valintamme. Kiitämme Anne Karjalaista ja Sannamari Kallista saamastamme avusta empiirisen aineiston analysoimisessa ja tekstinkäsittelyssä.

Vastaamme yhdessä luvuista 1-3 ja Asko Suikkanen vastaa yksin luvuista 4 ja 5.

Oulussa 11.5.1998

Asko Suikkanen Ritva Linnakangas

Kuva- ja taulukkoluetelo

Kuvat

- Kuva 1 Työmarkkinoiden uusintamisen ketju rakenteellisen sopeutumisen näkökulmassa 7
- Kuva 2 Työmarkkinoiden uusintamisen ketju suhteellisessa sosiaalisessa järjestyksessä 7
- Kuva 3 Vuonna 1992 työvoimaan kuuluneiden työmarkkina-asema vuosina 1990 ja 1994 20
- Kuva 4 Vuonna 1992 normaalityösuhteessa olleiden työmarkkina-asema vuosina 1990 ja 1994 22
- Kuva 5 Vuonna 1992 säännöllisen palkkatyön ulkopuolella olleiden työmarkkina-asema vuosina 1990 ja 1994 23
- Kuva 6 Koko vuoden 1992 työttömänä olleiden työmarkkina-asema vuosina 1990 ja 1994 25
- Kuva 7 Työsuhteen alkamisajankohdan ja ensimmäisen omistusasunnon hankkimisen yhteisjakauma pankkilaisia koskevassa tapaustutkimuksessa 39
- Kuva 8 Opintojen päättymisen ja pankin palveluksesta työpaikan saannin yhteisjakauma pankkilaisia koskevassa tapaustutkimuksessa 40
- Kuva 9 Hyvinvointikolmio 46

Taulukot

- Taulukko 1 Työmarkkinoiden ymmärtäminen järjestelmänä ja järjestyksenä 5
- Taulukko 2 Työlliset, työnhakijat ja työttömät vuoden aikana sekä BKT:n volyymin muutos vuosina 1981-1997 10
- Taulukko 3 Työllinen työvoima koulutusasteen mukaan ja avointen työpaikkojen koulutustasovaatimukset vuosina 1986-1996 12
- Taulukko 4 Työvoiman työmarkkina-asetat vuosina 1988-1994 14
- Taulukko 5 Vuonna 1990 työlliseen työvoimaan kuuluneiden pääasiallinen toiminta vuosina 1990-1994 15
- Taulukko 6 Vuonna 1990 työttömänä olleiden uudelleen sijoittuminen työmarkkinoille vuosina 1990-1994 17
- Taulukko 7 Bruttotulot sekä palkkatulojen ja veronalaisten tulonsiirtojen osuudet bruttotuloista työmarkkina-aseman mukaan vuosina 1990-1994 28
- Taulukko 8 Vuonna 1990 työikäiseen väestön nettotulot pääasiallisen toiminnan mukaan vuosina 1990-1994 31

Johdanto

Tämän selvityksen ideana on suhteuttamisen ja uudenlaisen problematisoinnin avulla analysoida ja tulkita käynnissä olevia ja tulevaisuudessa esiintyviä työmarkkinoiden muutoksia. Suhteuttamisen ja toisin tulkittamisen toteutamme pohtimalla erityisesti työmarkkinamuutosten, politiikan mahdollisuuksien ja yksilöiden elämänsä elämänkulun välisiä suhteita. Jokainen tutkija ja tulkitsija törmää heti ja jatkuvasti lukemattomiin vaihtoehtoihin, ei vain tulevaisuuden visioista, vaan myös menneisyyden merkityksistä ja nykyisyyden ymmärtämisen tavoista.

Selvityksessämme muutoksen tärkeimpien ulottuvuuksien kuvaaminen ja teoretisointi ovat keskeisimmän huomion kohteena. Työtapanana on ollut aikaisemman tutkimuskirjallisuuden valikoiva uudelleen lukeminen ja tulkittaminen, sekä myös omien tekstien kriittinen tarkastelu. Syynä on tämänhetkisen tilanteen historiallisuus, muutos, joka on käynnissä suomalaisen yhteiskunnan kehityskaaressa, sekä tutkijan mahdollisuus osallistua tulevaisuudesta käytävään suureen yhteiskunnalliseen keskusteluun. Tällöin lähes ainoa riittävältä tuntuva lähtökohta on pyrkiä esittämään ja perustelemaan aivan uusia tulkintavaihtoehtoja. Kysymys tiedon tavallisesta ymmärtämisestä tuntuu tällöin riittämättömältä. Voiko selvityksessä esitettävä tieto yleensä olla luonteeltaan tieteellistä tietoa ja sen soveltamista merkittävään yhteiskunnalliseen murrokseen? Pitääkö tavoitteena olla evaluoiva, kolmannen tiedon lajin tyyppi arkitiedon ja tieteellisen tiedon rinnalle? Perinteisesti ymmärretty tieteellisen tiedon tuottaminen käynnissä olevasta muutoksesta on mitä ilmeisemmin liian ohut sekä muutoksen sisäistämisen että sen yhteiskunnallisen ohjaamisen (politiikan) kannalta. Samalla selvityksen tekijät sitovat itsensä projektiin. Tarjoutunut mahdollisuus kääntyy helposti jäätyväksi väyläksi.

Erot työmarkkinamuutosten tulkittamisessa ovat huomattavat, jopa vastakkaiset. Niissä taistellaan yhteiskunnan toimivuutta koskevista uskomuksista ja vaikutelmista. Tällöin tulkinta tukee ja vahvistaa helposti vallitsevaa mielipideilmastoa ja sen mukaisia lyhyen tähtäimen strategioita. Työllisyyden ja työttömyyden kysymysten tieteellinen tulkinta on osa yhteiskuntien ideologista ja normatiivista arkipäivää. Tulkitsijat esiintyvät tiedustelijoina, käytetyt käsitteet eriarvoisuuksien säilyttäjinä tai uusien luojina. Liikkuessaan palkkatyön ja toimeentulon alueilla yhteiskuntatieteellinen tutkimus luo helposti mielikuvia ja vahvistaa uskomuksia rationaalisten valintojen suhteellisesta helppoudesta. Oletamme, että tämä käsitteellistämisen keveys on nimenomaan yksilöiden ja organisaatioiden yhteiskuntaan kiinnittymisen kysymyksissä harhainen. Yksilöiden ja organisaatioiden kiinnittyminen ja ohjautuminen ovat tekojen merkitysten taustalla (vrt. Bruner 1990). Yhteiskunta, sen toiminta ja muutos perustuvat merkitysten antamiseen ja uusintamiseen. Tehdessään tulkintoja toimeentulon käytännöistä soveltava tutkimus legitimoit tai vaihtaa olemassaolevaa merkitysten järjestystä.

Työmarkkinoiden tulkinnoissa ovat selkeästi vastakkain yhtäältä jatkuvuuksiin ja toisaalta murrokseen pohjautuvat näkemykset. Jatkuvuuden tulkintatavat ovat yleensä taloustiedepohjaisia. Niissä yhteiskunnan perustoimintojen linja näyttää yksiselitteisenä ja perusteiltaan muuttumattomana ja muutos on lähinnä taloudellisten suhdanteiden ajallista liikettä ja vaihtelua. Kansantalouden suhdanteet ja muun yhteiskunnallisen kehityksen niihin sopeutuminen edustavat jatkuvuustulkintojen perusteita. Yhteiskunnan dynamiikka on kansantalouden toimintaympäristön vaihtelua, mukautumista tuotantokelijöiden nopeaankin kehittymiseen sekä markkinoiden oman, muuttumattoman logiikan siirtymistä tasapainotusmuustilojen kautta aina uusiin tasapainotiloihin. Perusinstituutioiden ja -toimintojen ei edellytetä vaihtuvan sisällöiltään uudenlaisiksi. Jatkuvuudet hallitsevat suurtenkin muutosten aikoja. Muutosten murroksellista luonnetta korostavissa tulkinnoissa (Beck 1986; Beck ym. 1995; Giddens 1990; Harvey 1990; Bauman 1996) sen sijaan painotetaan aikakauden sisällöllistä vaihtumista ja yksilöiden ja organisaatioiden yhteiskuntaan kiinnittymisen laadullista erilaistumista. Näissä tulkinnoissa etusija on murrosten korostamisessa ja murroksen tekijöissä ja teoretisointi on muutosten teoriaa jatkuvuuskäsitteiden teoretisoinnin sijaan. Nähdäksemme murros vaihtaa kunkin yhteiskunnan kunakin aikana käytössä olevaa järjestystä. Jatkuvuuksien tulkinnoissa järjestys on kiinteä ja muutos on järjestelmien olosuhteiden ja rajoittuneiden ehtojen liikettä.

Työmarkkinoiden tulkintojen ideologinen ja normatiivinen luonne näyttää selkeänä työllisyysjärjestelmien tulkinnoissa (vrt. Julkunen 1997). Suppeassa mielessä työllisyysjärjestelmät hahmotetaan pikemminkin niiden ideaalisten tavoitetilojen (täystyöllisyyden) avulla kuin niiden toimintaa kuvaavien prosessien kautta. Täystyöllisyys -käsite absolutisoi ja determinoi ongelmattoman ja yksiselitteisen tilanteen. Työvoiman kysynnän ja tarjonnan määrä eivät ole laskennallisia liiketaloudellisia suureita, vaan kulttuuristen, sosiaalisten ja poliittisten sidosten suhteellisia ilmentymiä.

Normatiivisesti määritellyn ja ideologisesti perustellun täystyöllisyyden saavuttamisen aste voi olla hallinnollisesti ymmärrettyjen työmarkkinoiden toimivuuden kriteeri, mutta se ei ole relevantti tekijä kuvaamaan yksilöiden, tuotannollisten organisaatioiden ja valtion olennaisia suhteita tuotannon, palkkatyön tai toimeentulon järjestämisessä. Työelämän tutki-

mus on saattanut tukea poliittisia tarkoituksia sitoutuessaan esimerkiksi täystyöllisyyskonseptioon kyseenalaistamatta sen analyttistä tai teoreettista oikeellisuutta. Tutkijoiden näkemysten keskinäinen hajonta on laaja vaihdellen täystyöllisyyden palautumisesta palkkatyöyhteiskunnan purkautumiseen (vrt. mt.; Rifkin 1995 ja 1997; Martin & Schumann 1997). Kyse ei ole poliitikkojen ja tutkijoiden luomien maailmojen etäänymisestä toisistaan, vaan myös erilaisen arvosidonaisuuden kasvaneesta merkityksestä tieteellisen tiedon sisällä ja sen pragmaattisesta käyttötavasta. Työmarkkinoiden tutkimus luo ja tukee entistä enemmän mielikuvia ja on mitä vaikuttavampi osa tulevaisuuden luonteesta käytävää ideologista keskustelua, jota kukaan tutkija ei voi välttää. Kyse ei ole tutkimuksellisesta epärehellisyydestä, vaan pikemminkin rakenneanalyysien ja tulevaisuusvisioiden merkitysten kasvusta.

1 Yhteiskunnan toimivuus ja työmarkkinoiden sosiaalinen järjestys

Yhteiskuntien toimivuus on useimmiten ymmärretty järjestelmien hyvyytenä tai huonoutena. Työmarkkinoita on käsitteellistetty muun muassa työmarkkinoiden toimijoiden tietoisesti luomana järjestelyinä, jonka sisältö ja rajat perustuvat taloustieteellisten teorioiden mukaan (työvoiman) kysynnän ja tarjonnan rationaliteeteille. Työmarkkinat ovat tällaisessa ajattelussa taloudellisten markkinoiden osa-alue tai alasytemi. Sosiologisissa rakenneteorioissa (esim. Offe 1996) työmarkkinoiden toimivuus määräytyy työnantajien ja työntekijöiden kollektiivisesta toiminnasta, politiikan mobilisaatiosta ja valtiollisen puuttumisen erityisestä logiikasta. Reformistisissa säätelykoulukunnan teorioissa korostetaan työmarkkinoita tietoisesti ohjaavia voimia, erityisesti valtiollista lainsäädäntöä. Useissa teorioissa työmarkkinat järjestelmänä näyttävät vapaiden pääomaliikkeiden, riippuvan työvoiman ja institutionaalisten järjestelyjen koosteena.

Työmarkkinoiden käsitteellistäminen työllisyysjärjestelmänä on suppeassa mielessä tarkoittanut sitä, että taloudellisten markkinoiden toimimisen analogiat on siirretty työmarkkinoille omina tavoittelemisen arvoisina tiloina. Talouden jatkuva pyrkimys tasapainotilanteisiin ja uudistuminen epätasapainotilanteiden kautta ovat saaneet omat ilmauksensa työmarkkinoiden tasapainotiloina ja niihin vaikuttavien tekijöiden problematisointina. Työvoiman kysyntää ja tarjontaa ohjaavat tekijät ja niiden suhteiden muodostuminen ovat keskeisiä työmarkkinoita järjestelmänä käsitteellistävissä teorioissa. Työnantajien itsenäisten käytäntöjen mielletään ratkaisevan työvoiman kysynnän ja valtion toimivan keskeisenä tarjontaa ohjaavana rakenneosana. Kysynnän ja tarjonnan suhde esitetään normatiivisena tasapainotilana tai siitä poikkeamisena: täystyöllisyytenä tai työttömyytenä. Tällöin työmarkkinat pelkistyvät työllisyysjärjestelmänä (vrt. Julkunen 1997), jossa useimmat tekijät (kuntoutuksen onnistuneisuus, koulutuksen vaikutukset, yksilöiden suoriutuminen jne.) suhteutetaan sen arvotavoitteisiin ja niiden saavuttamiseen. Työmarkkinoiden toimivuus on tällaisessa katsannossa ainoastaan arvojen (ideologioiden) toteutumisen asteen ongelma. Ovatko nämä oikeita ja riittäviä lähtökohtia nykyisten työmarkkinoiden ymmärtämiselle? Onko Länsi-Euroopassa kysymys pelkästään täystyöllisyysjärjestelmän purkautumisesta 1990-luvulla (Beck 1997a; Offe 1996; vrt. Julkunen 1997) vai huomattavasti laajemmista ongelmista?

Perusoletuksemme on se, että työmarkkinat heijastavat enemmän yhteiskunnan sosiaalista järjestystä kuin tietoisesti luotua ja oman rationaliteettinsa mukaan toimivaa työn järjestelmää. Työmarkkinat ja sitä laajempina käsitteenä työllisyysjärjestelmä eivät näyttäydy vain talouden ja taloustieteen, vaan monien alueiden ja eri tieteiden kysymyksenä. Kun työmarkkinat ymmärretään sosiaalisena järjestyksenä, korostetaan useita tekijöitä, jotka ohjaavat työvoiman kysynnän ja tarjonnan määrittymistä (vrt. Cooke 1989; Koistinen 1990; Jolkkonen ym. 1991). Talouden ohella työmarkkinoiden toimintaa ohjaavat ja säätelevät laajasti esimerkiksi kunkin yhteiskunnan, alueen ja yksilöiden hyvinvoinnin taso, arvot, sosiaalinen asema ja tavoitteet sekä kulttuuriset mallit. Kansalaisten toimintaympäristössä, sosiaalisissa oloissa, taloudellisissa ja yhteiskunnan vallan rakenteissa ja arvostuksessa tapahtuneet muutokset vaikuttavat markkinoiden ja kilpailun ohella työmarkkinoiden rakenteeseen ja toimintaan.

Työllisyysjärjestelmä on työmarkkinoita laajempi käsite, ja laajassa tulkinnassa myös se jäsentyy eri tekijöiden kautta ja vaikutuksesta (Koistinen 1996). Työllisyysjärjestelmän ymmärtäminen sosiaalisena järjestyksenä antaa sille uudenlaista sisältöä käsitteen suppeaan tulkintaan verrattuna. Laajassa tulkinnassa työllisyysjärjestelmä jäsentyy palkkatyön ja ei-palkkatyön alueiden, palkkatyöhön osallistumisen muotojen, työaikajärjestelmien, talouden, työ- ja sosiaaliturvajärjestelmien, perherakenteiden ja -politiikan, koulutus- ja hyvinvointipalvelujen muodostamaksi kokonaisuudeksi. On mahdollista puhua kulttuurisesti, sosiaalisesti ja taloudellisen rakenteen mukaan eriytyneistä työllisyysjärjestelmistä, joiden osalta eri yhteiskunnat edustavat erilaisia kokemuksia. (Mt; Pfau-Effinger 1996.)

Monien tutkijoiden mukaan olemme 1990-luvun rakennemuutoksessa saamassa uudella tavalla rakenteistuneet työmarkkinat. Tällöin tyydyttävän vastauksen antaminen käynnissä olevasta rakenteellisesta muutoksesta edellyttäisi teoriaa, joka olisi poikkitieteellinen. Teorian tulisi sisältää johtopäätöksiä toimintaympäristön muutoksesta, yksilöiden elämänkulun eriytymisestä, yritys rakenteista ja uusista tuotantokäsitteistä, työmarkkinoiden ja valtion keskinäisistä kytkennöistä, instituutioiden ja yksilöiden elämänkulun uudeltaisesta vuorovaikutuksesta sekä kansalaisten resurssien ja arvojen muutoksesta. (Vrt. Koistinen 1996.) Työmarkkinoiden muutoksen ehkä keskeisin piirre on niiden sekä yhteiskuntaa että yksilön elämää organisoivan periaatteen muuttuminen, mikä tutkimuksellisesti tulisi saavuttaa.

Palkkatyön osittaisuus kasvaa niin yksilöiden ajankäytössä, yritysten tuottavuuden tekijänä (Euroopan yhteisöjen komissio 1997; Andersson & Sylvan 1997) kuin sosiaalisen järjestyksen perussolunakin. Voidaan kysyä, onko käsitteellisesti relevanttia tulkita työmarkkinoilla käynnissä olevat muutokset vain tietyn työllisyysjärjestelmän purkautumisena, missä ajattelutavassa järjestelmä-käsite on monilta osiltaan voimakkaasti ideologiakeskeinen. Työllisyysjärjestelmän purkautumisen sijaan on kysymys palkkatyön merkityksestä ja palkkatyön jo pitkään jatkuneesta osittumisesta, sen 1980-luvulla alkaneesta eriytymisestä ja vasta muodostumassa olevista uusista ei-markkinavetoisista työllisyyden ja toiminnan muodoista. Jos työmarkkinoiden muutosten käsitteellistäminen aikaisemmin on ollut vaikeaa ja useita ristiriitoja sisältävää, uusi tilanne tuntuu lähes mahdottomalta. Nyt ja tulevaisuudessa pitäisi analysoida palkkatyön osittaisuuden sosiaalista järjestystä, uusia työllisyyden muotoja ja sosiaalitaloutta. Toimeentulon muotoutumisen problematisoiminen on entistä keskeisempää, jotta pystymme ymmärtämään työmarkkinoiden muutoksia ja niiden seurauksia.

Työmarkkinoiden järjestelyt ovat sidoksissa yhteiskunnan sosiaalisen järjestyksen moniin ulottuvuuksiin, joista tärkein on erilainen sopimuksellisuus, niin kirjoitettu kuin kirjoittamaton, niin näkyvä kuin näkymätön (Pateman 1989; Suikkanen & Viinamäki 1998). Työmarkkinoiden sosiaalisen järjestyksen ja sopimuksellisuuden korostaminen edustaa yritystä vangita rakenteita ja mekanismeja universaaliin pätevyyyteen pyrkivän uudeltaisen mallin avulla (vrt. Bourdieu 1998, 12). Työmarkkinoiden käsitteistön mukaan alussa on ollut järjestelmä eikä työmarkkinoiden sosiaalinen järjestys käsitteenä vielä ole syntynyt. Kun työmarkkinoita tulkitaan järjestelmänä, ne ymmärretään mielestämme omalakisena rakenteena, jossa ovat keskeisiä yhtäältä toimijoiden autonomia ja toisaalta ohjaava politiikka. Jos ja kun ne ymmärretään sosiaalisen järjestyksen käsitteen avulla, painottuu työmarkkinoiden toiminnan prosessimaisuus ja sopimuksellisuuden muuttuminen tai vaihtuminen. Järjestelmän ja järjestyksen erottaminen ei ole semanttinen kysymys, vaan tulkintakehikko tai näkökulmaero, jossa käsitteiden erilaisuus johtaa erilaiseen ymmärrykseen, sisällöllisiin painotuksiin ja muuttumisen dynamiikkaan. Tämä työmarkkinoiden ymmärtämisen erilaisuus voidaan pelkistää sisältöeroavuuteen järjestelmän ja järjestyksen näkökulmien välillä (taulukko 1).

JÄRJESTELMÄ	JÄRJESTYS
+ toimijoiden korkea tietoisuus	+ ehdollistunut tietoisuus
+ korostunut ohjailtavuus	+ monimutkainen ohjautuvuus
+ rationaaliset valinnat toimivuuden perustana	+ keskeistä sopimuksellisuuden saavuttaminen ja ylläpitäminen
+ arvotavoitteellisuus	+ viitteellinen tietoisuus tavoitetiloista
+ institutionaalisten piirteiden korostuminen	+ sopimuksellisten ja piilevien rakenteiden korostuminen
+ kompakti luonne	+ eriytynyt luonne
+ rakenteellinen joustavuus	+ aika- ja tilannejoustavuus
+ toiminnan rakenteellinen absoluuttisuus ja organisaattorinen sidoksellisuus	+ olemuksellinen suhteellisuus ja toiminnan vuorovaikutuksellisuus
+ työhön osallistumisen keskeisyys järjestävänä periaatteena	+ huomio elämänkulun sujuvuuteen ja toimeentulon muodostumisen mekanismeihin järjestävänä periaatteena

Taulukko 1. Työmarkkinoiden ymmärtäminen järjestelmänä ja järjestyksenä.

Työmarkkinoita on tulkittu ensinnäkin rakenteellisena järjestelmänä, sosiaalisen järjestelmän rajattuna ja transformoituneena muotona. Tämä on johtanut moniin suuriin yksinkertaisuksiin työmarkkinoiden olennaisista tekijöistä (työttömyydestä, työllisyydestä, tuottavuudesta, tuotantopanosten hinnasta, kysyntä- ja tarjontasuhteista), työmarkkinoiden dynamiikasta

(tasapainotilasta, teknologian kehityksestä, tuotantomuotojen vaihdoksista) sekä niihin vaikuttavista tekijöistä.

Perinteisissä työmarkkinoiden tulkinnoissa korostuvat niiden omalakisuus, toimintarationaalisuus ja tietoinen valinnallisuus. Sosiaalisen järjestyksen käsitteen avulla on mahdollista paremmin ymmärtää palkkatyön merkitystä toimeentulossa ja elämäntulon muotoutumisessa sekä yhteiskunnan toimivuuden perusteita, dynamiikkaa ja uusiintamista. Sosiaalinen järjestys liittyy yhteen työmarkkinoiden perustoimijat: työnantajat, palkansaajat ja valtion erilaisten historiallisten ja yhteisöllisten erityisyyksien muotoilijoina ja takaajina. Tärkeä osa työmarkkinoiden sosiaalista järjestystä on institutionaalisen statuksen jatkuva ja vaihtuva antaminen jokaiselle työkäiselle edellä mainituissa vuorovaikutussuhteissa ja sosiaalisissa tilanteissa (työllinen, työtön, eläkeläinen, perheenemäntä, opiskelija, työkyvytön, työttömyyseläkeläinen) (vrt. Julkunen 1997, 44-45). Julkusen (mt.) mukaan palkkatyöyhteiskunnan sosiaalinen järjestys perustuu kategorian määrittelyyn jokaiselle yksilölle omine identiteetteineen ja toimeentulolähteineen.

Työmarkkinoiden tulkitsemisessa huomio on pitkälti suunnattu teknologisten, talousrationaalisten ja valtaoikeudellisten kysymysten osuuteen. Oletamme, että työmarkkinajärjestelmien toimivuus kussakin yhteiskunnassa kunakin aikana ratkeaa enemmän sosiaalisen järjestyksen alueella kehitettävistä ja toteutettavista ratkaisuista. Sosiaalisessa järjestyksessä on monia osioita, joita yhteiskuntatieteellinen tutkimus ei ole pystynyt tavoittamaan läheskään kaikilta osin.

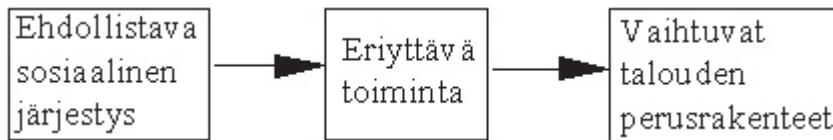
Yhteiskunnan toimivuus on yleisimmin ymmärretty teknis-taloudellisen murroksen (esim. Härmäläinen 1997) ja rakenteiden sekä instituutioiden sopeutumisen välisenä ongelmana: ”Murroksen ongelmien ratkaisu edellyttää yhteiskunnan sopeutumista uusien tuotantoteknologioiden ja -rakenteiden asettamiin vaatimuksiin” (mt.,8). Voidaan kuitenkin kysyä, onko yhteiskunnan toimivuus enää samalla tavalla riippuvainen uusiin tuotantoteknologioihin ja -rakenteisiin sopeutumisprosesseista. Onko rakenteiden uusiutumisen dynamiikka edelleen sama kuin aikaisempina aikakausina? Ovatko työmarkkinoiden tutkijat sisäistäneet sosiologien käymän keskustelun aikakauden yleisestä vaihtumisesta, siirtymisestä modernismin jälkeiseen aikaan? Rakenteellisen sopeutumisen näkökulmassa on keskeistä luottamus työmarkkinoiden järjestelmäominaisuuksiin. Samoin toimijoiden keskinäiset suhteet työmarkkinajärjestelmän kehittämisessä on ymmärretty kriittisinä kysymyksinä. Työmarkkinoiden uusintamisen ketju on mitä ilmeisemmin ollut kuvan 1 mukainen.

Kuva 1. Työmarkkinoiden uusintamisen ketju rakenteellisen sopeutumisen näkökulmassa.

Mitä institutionaalisemmat työmarkkinat ovat olleet, sitä suurempaa on ollut työmarkkinajärjestelmän toimivuus. Valtio, työnantajat ja ay-liike ovat tukeneet sovittuihin käytäntöihin, korporatiiviseen ohjaukseen ja neuvoteltuun järjestykseen perustuvaa työmarkkinajärjestelmää kaikkine instituutioineen. Järjestelmäkeskeisyys on muotoutunut ja vallinnut täystyöllisyysajan tilanteissa, Suomessa 1960-luvulta aina 1980-luvun loppuun asti. Siihen on sisältynyt selkeä tavoite (pyrkimys täystyöllisyyteen), työmarkkina- ja työllisyysasioiden näkyvyys ja korostunut hallinnointi, vaihtoehdoton sopeutumisstrategia rakennemuutosten seurauksiin, rationaalisen päätöksenteon keskeisyys ja kaikkien relevanttien kysymysten sisältyminen uusintamisen ketjuun ja päätöksentekoon. Varsinkin ay-liike ja valtio ovat halunneet selkeää työmarkkinajärjestelmää, jossa kaikki sen osat ovat mahdollisimman pitkälle muotoiltujen tavoitteiden, hyväksytyt ohjaamisen ja erilaisten säädösten piirissä. Tavoitteena ovat olleet institutionalisoidut työmarkkinoiden käytännöt selkeine sääntöineen, mikä on ymmärretty välttämättömänä muutoksen hallinnassa.

Työmarkkinoiden keskeinen piirre ei välttämättä kuitenkaan ole työvoiman sisäinen eriytymiskehitys (vrt. Kiander 1996; Julkunen & Nätti 1997, 15), vaan työmarkkinoiden toiminnallisen luonteen vaihtuminen, rationaalisen järjestelmän purkautuminen ja siirtyminen suhteellisempaan sosiaaliseen järjestykseen. Kaikkien työmarkkinoiden toimijoiden toiminnan luonne on suhteellisempaa, ja toiminnan yksi keskeinen tendenssi on varsinkin tuotannollisten organisaatioiden, mutta myös ay-liikkeen ja valtion instituutioiden, ulkoistaminen. Samalla työmarkkinoiden uusintamisen ja toimisen ketju muuttuu kuvan 2 osoittamaan muotoon.

Kuva 2. Työmarkkinoiden uusintamisen ketju suhteellisessa sosiaalisessa järjestyksessä.

Myös työmarkkinoiden tutkijat ovat aloittaneet aikalaiskuvauksensa lähes aina marxilaisella näkemyksellä, jossa historiallisten muutosten liikkeelle panevana voimana on tuotantoteknologioiden vaihtumisen dynamiikka. Omaksutun näkökulman mukaan tuotantoteknologioiden vaihtuminen edellyttää talouden uusia rakenteita ja muuttuvia sosiaalisia järjestelyjä. Oletamme, että tämä yhteiskunnallinen uusintaminen muuttuu uusien rakenteiden luomisesta ja ehdoista sosiaalisen järjestyksen merkityskeskeisyyteen niin koko muutoksen teoretisoinnissa kuin käytännöissäänkin. Sosiaalisen muutoksen ja järjestyksen keskinäinen suhde on muuttumassa. Aikaisemmin sosiaalinen muutos on vaihtanut sosiaalista järjestystä. Nyt uusi sosiaalinen järjestys mahdollistaa muutosta, uusia rakenteita ja uusien tuotantoteknologioiden käyttöönottoa.

2 Muutokset työvoimassa, palkkatyössä, yksilöiden elämäkulussa ja tuloissa

2.1 Palkkatyöhön osallistumisen eriytyminen

Suomalaisilla työmarkkinoilla on käynnissä edellä esitellyn nousukauden aikana muotoutuneen sosiaalisen järjestyksen purkautuminen ja uudelleen muotoutuminen. Aikaisemman sosiaalisen järjestyksen kehittyminen on ollut 30-40 vuoden pituinen prosessi, jolloin sen purkautuminen ja osittainenkin uudistuminen voi kestää yhtä kauan. Työmarkkinoiden uusiutuminen on 1990-luvulla muuttumassa aivan toiseksi 1980-lukuun verrattuna. Palkansaajien mahdollisuudet työmarkkinoilla ovat olennaisesti vähentyneet kuluvan vuosikymmenen aikana.

Vuoden aikana työttömänä olleita oli 1980-luvulla yli 350 000 ja työmarkkinat uusiutuivat työttömyyden kautta yksilöiden saadessa useimmiten uusia mahdollisuuksia rekrytoitua takaisin työlliseen työvoimaan (taulukko 2). Työttömyyden keskimääräinen kesto oli 24 viikkoa ja se oli luonteeltaan ohimenevää. 1990-luvulla tilanne on ollut toinen. Työllisten (työpaikkojen) määrä väheni 1990-luvun alussa. Vuodesta 1994 vuoteen 1997 työpaikkojen määrä kasvoi noin 146 000:lla. Muutokset olivat kuitenkin vuositasolla pieniä lukuun ottamatta vuosia 1990-1993, jolloin kolmen vuoden aikana vähentyi yhteensä noin 400 000 työpaikkaa. Vuoden aikana työttömänä olleiden määrä vastaavasti kaksinkertaistui noin 800 000:een 1990-luvun alusta vuosikymmenen puoliväliin tultaessa. Työttömyys myös pitkittyi. Esimerkiksi vuonna 1996 sen keskimääräinen kesto oli jo 48 viikkoa eli 11 kuukautta.

Palkkatyöhön osallistumisen muutos osoittaa yhden aikakauden päättymistä normaalityösuhteen historiassa. Työvoiman suuren enemmistön palkkatyöhön osallistumisen malli on ohenemassa. Viimeisten vuosikymmenten aikana luottamukseen ja sopimiseen perustunut normaalityösuhteiden käytäntö työmarkkinoiden organisoivana periaatteena on 1990-luvun aikana problematisoitunut. Työttömyys koskee entistä useampia ja se on alkanut kumuloitua samoille yksilöille. 1980-luvun alusta työnhakijoiden määrä kasvoi kymmenessä vuodessa vuosittaisesta runsaasta puolesta miljoonasta noin miljoonaan eli 40 %:iin työvoimaan kuuluvista. Vuodesta 1994 lähtien työnhakijoista noin 80 % on ollut työttömänä vuoden aikana. Määrä on huomattava ja kertoo siitä, että epävarmuus on laajaa ja yleistä, normaalia työmarkkinoilla. Taloudellisen taantuman jälkeiset taloudellisen kasvun vuodet (1994-1997) eivät ole olennaisesti muuttaneet kehityksen suuntaa toiseksi.

VUOSI	TYÖLLISET 1000 HENKILÖÄ	MUUTOS EDELLESTÄ VUODESTA %	TYÖNHAKIJAT VUODEN AIKANA	MUUTOS EDELLESTÄ VUODESTA %	TYÖTTÖMÄT VUODEN AIKANA	MUUTOS EDELLESTÄ VUODESTA %	BKT:N VOLYYMIN VUOSI- MUUTOS %
1981	2 353		465 996		343 308		1.9
1982	2 377	1.0	501 313	7.6	371 745	8.3	3.2
1983	2 390	0.5	525 100	4.7	388 617	4.5	2.7
1984	2 413	1.0	528 578	0.7	387 177	-0.4	3.0
1985	2 437	1.0	544 768	3.1	393 799	1.7	3.4
1986	2 431	-0.2	550 698	1.1	390 770	-0.8	2.4
1987	2 423	-0.3	559 227	1.5	388 062	-0.7	4.1
1988	2 431	0.3	545 982	-2.4	368 807	-5.0	4.9
1989	2 470	1.6	513 728	-5.9	328 516	-10.9	5.7
1990	2 467	-0.1	528 829	2.9	318 660	-3.0	0.0
1991	2 340	-5.1	719 421	36.0	464 863	45.9	-7.1
1992	2 174	-7.1	907 556	26.2	646 770	39.1	-3.6
1993	2 041	-6.1	1 028 647	13.3	768 834	18.9	-1.2
1994	2 024	-0.8	1 047 032	1.8	819 421	6.6	4.5
1995	2 068	2.2	1 022 964	-2.3	808 802	-1.3	5.1
1996	2 096	1.4	1 008 236	-1.4	799 207	-1.2	3.6
1997	2 170	3.5	972 425	-3.6	758 156	-5.1	5.9

Lähde: Työministeriö, vuositilastot; Tilastokeskus.

Taulukko 2. Työlliset, työnhakijat ja työttömät vuoden aikana sekä BKT:n volyymin muutos vuosina 1981-1997.

Voidaan olettaa, että työpaikkojen määrän pysyminen lähes vakiona 1980-luvulla perustui olennaiselta osalta yksityisen sektorin työllistävän vaikutuksen vähenemiseen ja julkisen sektorin työllistämisvastuun korostumiseen. Työmarkkinoiden stabiilisuu-teen mahdollisesti vaikutti viime vuosikymmenenä keskeisesti se, että luottamus hankittiin julkista sektoria tietoisesti laajenta-malla. Tehdyillä ratkaisulla saatettiin siirtää työmarkkinoiden rakenteellisia ongelmia 1990-luvulle ja nämä ongelmat ajoittuivat yhteen voimakkaan taloudellisen taantuman ja erilaisten rakenteellisten tekijöiden kumuloitumi-sen kanssa. Työttömyys aleni ainoastaan vuosina 1986-1990 (taulukko 2). Työministeriön tilastojen mukaan vuoden aikana työttömänä olleiden osuus työvoimasta kasvoi sekä miehillä että naisilla lähes 14 %:sta yli 30 %:iin vuosina 1981-1996.

Kun työnhakijoiden ja työttömien työnhakijoiden määrät ovat lähes kaksinkertaistuneet ja työmarkkinoi-den epävakausil-miöt koskevat 30-40 % työvoimasta (määrittely- ja tulkinta-tavasta riippuen), ei kysymys enää ole määräsuhteiden muutok-sista eri työntekijä-ryhmien välillä, vaan sisällöltään tätä merkittävämmistä ja laajemmista muutoksista työmarkkinoilla. Kuluvan vuosikymmenen aikana työsuhteiden katkokset ovat koskeneet entistä useampaa palkansaajaa. Elämäntilantei-den muutokset ovat oleellisesti lisääntyneet ja työttömyyteen liittyvät katkokset pidentyneet. Kehityksen jatkuessa saman-laisena se alkaa muuttaa yksilöiden elämänkulkua ja koko palkkatyöhön- osallistumisen perusteita ja ilmenemismuotoja.

Taulukosta 2 voidaan edelleen nähdä, että myös taloudelli-sen kehityksen ja muun yhteiskunnallisen muutoksen suhteet ovat ilmeisesti muuttu-massa. BKT:n kasvu ei 1980-luvullakaan merkinnyt työttömien kokonaismäärän vuosittaista vähe-nemistä ja 1990-luvun kasvun vuosina työttömyyden taso on ollut olennaisesti korkeampi kuin edellisen korkeasuhdanteen aikana. Eräiden tutkijoiden mukaan kyseessä on taloudellinen kasvu ilman työpaikkojen lisääntymistä (jobless growth).

Toinen esimerkki aikaisemman sosiaalisen järjestyksen purkautumisesta ja samalla rakenteellisesta muutok-sesta on palkkatyön kautta työmarkkinoille kiinnittymisen ja siihen tarvittavien muodollisten kvalifikaatioi-den muuttunut suhde. Vielä viime vuosikymmenen alussa työllisen työvoiman ja työnhakijoiden muodolli-set koulutustasot ja avointen työpaikkojen koulutustasovaatimukset jossain määrin vastasivat toisiaan, mikä merkitsi työnhakijoille mahdollisuuksia palata työlliseen työvoimaan. Keväällä ilmestyvän tutkimuksemme (Suik-kanen ym. 1998) mukaan tämä tilanne työmarkkinoilla on nopeasti muuttunut viimeisen kymmenen vuoden aikana.

1980-luvulla Suomen työvoima oli vielä suhteellisen vähän koulutettua. 1990-luvun puolivälissä työvoiman koulutus muuttui keskiasteen ja korkea-asteen suorittamiseksi. Institutionaalisten avoimien työpaikkojen koulutusvaatimukset ovat tämän jälkeen nopeasti tiukentuneet ja työttömien koulutusrakenne on jäänyt jälkeen avoimiin työpaikkoihin vaa-dittavasta pätevyydestä (taulukko 3). Kyse on voimakkaista valikoitumisprosesseista työvoiman sisällä ja samalla yhteis-kuntapolitiikalle so. työvoimapolitiikalle, aikuiskoulutukselle ja kuntoutukselle asettuvista vaatimuksista. Voidaan kysyä, ovatko ne nykyisillä kriteereillä, tavoitteilla ja käytössä olevilla keinoilla lainkaan riittäviä. Yhteiskuntapolitiikka ja sen sosiaalinen järjestys, jossa on luotettu siihen, että yksi hankittu ammatti riittää koko työuran ajan, on nyt osoittautumassa haavoittuvaksi ja kääntymässä jopa uhaksi niin yhteiskunnalle kuin yksilöllekin.

VUO -SI	TYÖLLISET			TYÖNHAKIJAT				AVOIMET TYÖPAIKAT (poikkileikkaustieto joulukuussa)		
	Ei perus- asteen jälk. koul.	Keski- asteen koul.	Kork- asteen koul.	Ei perus- asteen jälk. koul.	Keski- asteen koul.	Kork- asteen koul.	Ei tietoa	Perus- asteen koul.	Keski- asteen koul.	Kork- asteen koul.
1986	41.6	46.8	11.6	59.9	35.5	4.4	0.2	54.4	37.0	8.6
1987	40.0	47.8	12.3	58.9	36.7	3.8	0.6	52.6	38.0	9.4
1988	38.5	49.0	12.5	58.9	36.8	3.9	0.4	53.5	37.7	8.7
1989	37.2	50.0	12.7	58.8	36.7	4.1	0.4	49.3	41.1	9.6
1990	36.6	50.5	12.9	57.8	37.7	4.2	0.3	35.8	50.0	14.3
1991	35.0	50.9	14.1	52.9	41.2	5.1	0.8	32.6	45.7	21.7
1992	33.3	51.1	15.6	48.5	44.0	6.7	0.8	42.9	39.4	17.6
1993	31.7	51.7	16.7	45.9	45.2	8.1	0.8	33.3	46.1	20.6
1994	29.7	52.4	17.9	44.2	46.1	8.8	0.9	20.4	58.9	20.7
1995	28.4	52.6	19.0	43.3	46.5	9.3	0.9	18.2	59.5	22.3
1996	27.0	53.3	19.6	42.2	47.4	9.5	0.9	18.1	57.3	24.6

Lähde: Työministeriö, vuositilastot.

Taulukko 3. Työllinen työvoima koulutusasteen mukaan ja avointen työpaikkojen koulutustasovaatimukset vuosina 1986-1996.

Työvoimasta poistuvien, vähän koulutusta saaneiden mahdollisuudet palata takaisin avoimille työmarkkinoille huononevat nykyisenkaltaisessa muutostilanteessa nopeasti. Työmarkkinoilla on paljon henkilöitä, joilla on koulustaustaan mukaan heikko kilpailukyky. Samalla työnhakijoiden ja työllisten erot suhteellistavat työmarkkinoiden ongelmien luonnetta ja käytettyä työvoimapolitiikkaa. Olemassa olevat työmarkkinoiden ongelmat ovat rakenteellisia ja edellyttävät aikuiskoulutuspoliittisia reformeja, kuntoutuspalvelujen kohdentamista kaikkiin työttömiin ja työvoimapolitiikan suuntaamista yksilön työllistettävyyden yleiseen parantamiseen erillisten, suhteellisen lyhytkestoitteiden toimenpiteiden sijaan. Työnhakijoiden asema työpaikan saamisen suhteen on nykyisin huomattavan epäedullinen. Ero työnhakijoiden koulutusrakenteen ja työnantajien käyttämien koulutuksellisten rekrytointikriteerien välillä on kasvanut suureksi. Onko työnhakijoiden mahdollista enää saavuttaa uusien avoimien työpaikkojen edellyttämää vaatimustasoa ilman että työttömille työnhakijoille annetaan kokonaan uusia mahdollisuuksia? Jatkuvan opiskelun idean mukaisesti yksilöillä pitäisi olla sekä oikeus että mahdollisuus hakeutua opiskelemaan tietyn väliajoin, jolloin yhteiskunnan eri organisaatioiden velvollisuutena tulisi olla opiskelemaan hakeutumisen reunaehtojen mahdollistaminen.

Koulutuksen rakenteellisen muutoksen ja tietoyhteiskuntaan siirtymisen idean yhteys on mielenkiintoinen. Tietoyhteiskunnan mallissa (Hautamäki toim. 1996, 25) keskeisen tuotannontekijän muodostaa tieto ja osaaminen, jotka idean mukaan itse asiassa alistavat toiset tuotannontekijät. Mallissa luotetaan siihen, että tiedolla, koulutuksella ja osaamisella voidaan turvata tulevaisuus. Tietoyhteiskunnan konseptio ei kuitenkaan ole riittävä, koska kyse ei ole yleisestä tuotantoon vaikuttavasta tiedon ja osaamisen kohoamisesta ja sen alapäin suodattavista vaikutuksista työllisyyteen, kulutukseen ja tuotteiden laatuun. Tiedon strategisen merkityksen kasvu mitä ilmeisemmin tulee olemaan yksi työmarkkinoiden eriytymistä ja työvoiman valikoitumista voimistava tekijä, koska tiedon rooli tulee olemaan työllisyyttä lisäävä ainoastaan joillakin toimialoilla. Osaaminen ei ole kehityksessä samalla tavalla kaikissa yrityksissä ja kaikilla toimialoilla. Osaaminen ja tietäminen eriytyvät entistä enemmän. Tietoyhteiskunta on tiedollinen utopia, jonka rakenteellisista vaatimuksista ollaan kaukana.

Koulutus ja valtiollinen ohjaaminen alkavat edesauttaa ja nopeuttaa sosiaalisen järjestyksen purkautumista valikointifunktion korostuessa. Koulutuksen ja ohjaamisen käytännöt on rakennettu täystyöllisyyden olosuhteissa ja laajojen mahdollisuuksien yhteiskunnassa. Ne ovat vain suhteuttaneet kaikkien saatavilla olevat mahdollisuudet yhteiskunnallisiin ja yksilöllisiin tarpeisiin. Samalla koulutus ja ohjaaminen ovat olleet tuottamassa laajojen mahdollisuuksien jakamisen eriarvoisuutta, joka on pitkälle perustunut tietyn työllisyysjärjestelmän omaavan palkkatyöyhteiskunnan kategorisointiin. Nyt ei enää kaikilla haluavilla ole samanlaisia mahdollisuuksia saada työpaikkaa. Siirtyminen pysyvästi erilaisiin alityöllisyyden yhteiskuntaan (käsite: Beck 1986) merkitsee sitä, että on välttämätöntä tuottaa uudenlainen väestön kategorisointi, jonka perusteista ja käytännöistä ei ole käyty keskustelua ja josta ei vallitse sopimuksellisia ratkaisuja. Sosiaalisen järjestyksen purkautuessa koulutus ja valtiollinen ohjaaminen alkavat tuottaa ennakoimatonta eriarvoisuutta. Supistuvien mahdollisuuksien työllisyysjärjestelmässä työvoiman eriytyminen voidaan tulkita työvoiman keskinäisenä ”laatukilpailuna”, jossa muodollinen koulutustaso alkaa toimia ensimmäisen asteen valintakriteerinä sekä työvoiman rekrytoimiselle että poissulkemiselle.

Suomalaisille työmarkkinoille on ollut tyypillistä ylisukupolvittainen uusintaminen (Koistinen & Suikkanen 1992), jossa ikääntynyt, vähemmän koulutettu ja terveysongelmista kärsivä työvoima on pyritty korvaamaan aina nuoremmalla, paremmin koulutetulla ja terveemmällä työvoimalla. Mitä nopeampi koulutusra-kenteen muutos on, sitä ongelmallisempi on ylisukupolvittaiseen uusintamiseen perustuvan yhteiskunnan toimivuus. Niiden, jotka joutuvat työiässä työttömäksi ja ovat saaneet vähän koulutusta, mahdollisuudet palata takaisin avoimille työmarkkinoille huononevat nykyisessä muutostilanteessa olennaisesti. Työmarkkinoille uudelleen sijoittumiseen vaikuttavat työvoimapolitiittiset keinot (lähinnä työvoimapolitiittinen koulutus ja sijoitus) on luotu niin laadullisesti kuin määrällisestikin olennaisesti toisenlaisissa olosuhteissa. Työvoiman rakenteellinen muutos edellyttää toisenlaisen uusintamismallin luomista, sellaista, jossa pyritään systemaattisesti useampaan työuran aikaiseen ammattitaidon ja koulutustason omaksumiseen ja uudistamiseen nykyisen yhden sijaan.

Työsuhteiden eriytyminen, normaalityösuhteiden osuuden pieneneminen, uuden työvoiman palkkatyöhön osallistumisen muuttuminen osavuotiseksi ja työvoimaan kohdistuvat kohonneet kvalifikaatiovaatimukset ovat kauaskantoisimpia käynnissä olevia muutoksia työmarkkinoilla. Palkansaajien suhteesta työmarkkinoihin on tulossa entistä ehdollisempi. Aikaisemman sosiaalisen järjestyksen aikana, täystyöllisyyden olosuhteissa, yksilöiden suhde työmarkkinoihin oli suoraan välittyvä ja sisälsi monenlaisia mahdollisuuksia. Työvoimasta pois joutuminen tai jääminen ei merkinnyt pysyvää sulkeutumista työmarkkinamahdollisuuksien ulkopuolelle. 1990-luvulla mahdollisuus työllistyä pysyviin työsuhteisiin on olennaisesti heikentynyt. Työttömyydestä irti pääseminen on muodostunut vaikeaksi rakenteelliseksi ongelmaksi.

Olemme aikaisemmin luoneet työmarkkinoiden sosiaalisen järjestyksen keskiöön normaalityösuhdemallin ja sen mukaiset käytännöt, joita työnantajat ovat suosineet, yksilöt halunneet ja valtio edesauttanut (Suikkanen & Viinamäki 1998;

Linnakangas 1997). Työmarkkinoidemme kansallinen erityisyys on ollut sekä miesten että naisten korkea osallistuminen palkkatyöhön. 1980-luvun lopussa miltei 80 % työvoimasta työskenteli normaalityösuhteissa (taulukko 4). Myöhemmin työvoiman eriytyminen on ollut nopeaa.

VUOSI	NORMAALI-TYÖSUHDE	%	KOKO VUODEN TYÖTTÖ-MYYS	%	VAIHTUVA TYÖMARKKINA-ASEMA	%	TYÖVOIMA YHTEENSÄ
1988	1 855 600	76.4	14 760	0.6	559 920	23.0	2 430 280
1989	1 859 680	76.2	9 600	0.4	570 060	23.4	2 439 340
1990	1 849 600	75.8	6 360	0.3	583 660	23.9	2 439 620
1991	1 772 360	72.8	18 020	0.7	643 320	26.4	2 433 700
1992	1 641 320	68.0	63 460	2.6	710 660	29.4	2 415 440
1993	1 526 740	64.3	140 480	5.9	705 780	29.7	2 373 000
1994	1 499 260	63.4	159 640	6.8	704 800	29.8	2 363 700

Taulukko 4. Työvoiman työmarkkina-asetat vuosina 1988-1994.

Pysyvien työpaikkojen vähenemistä pidetään uuden teknologisen murroksen ja sen tuotantoon soveltamisen seurauksena (Rifkin 1995 ja 1997). Suomalaisilla työmarkkinoilla palkkatyöhön osallistumisen eriytyminen on ollut voimakasta 1990-luvulla. Normaalityösuhteessa toimineiden osuus aleni miltei 80 %:sta runsaaseen 60 %:iin vuosina 1988-1994 (taulukko 4). Samaan aikaan pitkäaikainen työttömyys yleistyi. Kun se 1980-luvulla vielä oli harvinainen ilmiö, vuonna 1994 jo noin 7 % työvoimasta oli koko vuoden työttömänä. Vaihduvassa työmarkkina-asetassa (jakautuu erilaisiin ryhmiin, joista suurin on osan vuotta työttömänä ja työssä olleiden ryhmä) korostuu puolestaan palkkatyön katkoksellisuus ja siirtyminen työvoimaan ja pois työvoimasta ja siinä olevien määrä kasvoi vajaasta neljänneksestä yli nel-jännekseen vuosina 1988-1994. Työvoiman sisäinen eriytyminen kehitys on siten suhteellisen selvä ja merkittävä ilmiö. Se murtaa aikaisemmin vallinneita periaatteita ja käytäntöjä.

Työmarkkinoiden eriytymisprosessit ovat 1990-luvulla olleet nopeita ja sen myötä myös työllisen työvoiman uusiutumismuutos on ollut nopeaa meneillään olevassa työmarkkinoiden muutoksessa. Vuoden 1990 työvoimasta suhteellisen suuri osa siirtyi 1990-luvun alkupuolella lyhyessä ajassa työmarkkinoiden ulkopuolelle. Vuonna 1990 työlliseen työvoimaan kuuluvia oli yhteensä 2 297 600 henkilöä ja Tilastokeskuksen pääasiallisen toiminnan mukaisen ryhmittelyn perusteella heistä enää 73 % oli työllisiä vuonna 1994 (taulukko 5).

PÄÄASIALLINEN TOIMINTA	1990	1991	1992	1993	1994
Työllinen	2 297 600	1 981 380	1 820 420	1 683 720	1 669 140
Työtön		166 780	255 240	319 680	282 100
Opiskelija		55 340	60 020	68 100	63 980
Varus-, siviilipalv.mies		9 540	5 180	2 240	780
Työttömyyseläke		100	4 220	12 160	20 960
Muu eläke		37 360	75 480	119 780	159 780
Muu tilanne		41 220	64 640	72 620	74 480
Tieto puuttuu		5 880	12 400	19 300	26 380
<i>Yhteensä</i>	<i>2 297 600</i>	<i>2 297 600</i>	<i>2 297 600</i>	<i>2 297 600</i>	<i>2 297 600</i>

Taulukko 5. Vuonna 1990 työlliseen työvoimaan kuuluneiden pääasiallinen toiminta vuosina 1990-1994.

Vuoden 1990 työvoimaan kuuluneista työmarkkinoiden ulkopuolelle siirtyi pysyvästi 8 %, työttömyyden ja palkkatyön jaksottamiin elämäntilanteisiin arviolta 14-18 % ja koulutuksen kautta uusia mahdollisuuksia etsi 3 % vuoteen 1994 mennessä (taulukko 5). Työmarkkinoiden bruttousintamisen on periaatteessa ajateltu tapahtuvan 40 vuodessa. Jos uusintaminen jatkuisi tulevaisuudessa yhtä nopeana kuin vuosikymmenen alussa, uusiutuisi vuoden 1990 työllinen työvoima lähes kokonaan 20 vuodessa vuoteen 2010 mennessä.

Aikaisemmissa tutkimuksissa (Koistinen & Suikkanen 1990; Vähätalo 1991) on oletettu, että normaalityösuhteista on pudottu tai siirretty ensin osavuotiseen palkkatyöhön, myöhemmin pitkäaikaistyöttömyyteen ja lopuksi työvoiman ulkopuolelle. Työmarkkinoiden eriytymisprosessien on oletettu olevan luonteeltaan asteittaisia ja vähittäistä valikoitumista huonompiin työmarkkina-asetiin. Vuoden 1990 työvoimassa nämä eriytyksen perusteet ovat olemassa, mutta

niiden dy-namiikka on luonteeltaan ilmeisesti ehdot-tomampaa ja dramaattisempaa kuin mitä on oletettu. Eriytyminen on samalla valikoitumista. Ikä on koulutuksen ohella keskeinen työmarkkina-aseman määrittäjä. Koko vuoden työttömänä olleet olivat muihin vertailuryhmiin verrattuna vanhimpia (keski-ikä noin 50 vuotta) ja vaihtuvassa työmarkkina-asemassa olevat nuorimpia. Jos keski-ikäinen joutuu pois normaalityösuhteesta irtisanomisen tai muun syyn takia, on hänen kohdallaan jatkuva epävakausta työmarkkinoilla tai hyvinkin pitkäaikainen työttömyys todennäköistä (vrt. Linnakangas 1997).

Työsuhteiden eriytyminen, normalityösuhteiden osuuden pieneneminen ja uuden työvoiman palkkatyöhön osallistumisen muuttuminen osavuotiseksi ovat tällä hetkellä kaikkein kauaskantoisimpia käynnissä olevia muutoksia. Normalityösuhteiden keskeinen järjestys on supistumassa valikoituneisiin työpaikkoihin. Erityisesti tämä ilmenee, kun tarkastellaan sitä, kuinka moni on vuodesta toiseen ollut normalityösuhteessa. Vuodesta 1988 vuoteen 1994 normalityösuhteissa oli 970 000 palkansaajaa eli 40 % esimerkiksi vuoden 1994 työvoimasta (Suikkanen ym. 1998). Vuodesta toiseen jatkuva työsuhte ei enää ole selkeästi vallitseva työsuhtetyyppi, kuten yleisesti on oletettu. Laskeva tendenssi on oletettavasti myös jatkunut 1990-luvun jälkipuoliskolla taloudellisesta kasvusta huolimatta, koska uusissa työsuhteissa ja nuorten palkkatyöhön osallistumisessa korostuvat määräaikaisuus, osavuotisuus ja katkokset. Voidaan olettaa, että pysyvä palkkatyöhön osallistumisen malli on muuttumassa joustavuus korostavaksi ja työvoiman liikkuvuutta painottavaksi työmarkkinoille osallistumisen malliksi.

Työmarkkinoilla meneillään olevan muutoksen luonteen laaja-alainen arviointi on vielä ollut suhteellisen vähäistä. Muutoksen suunnat suhteutetaan useimmiten aikaisempaan järjestykseen ja sen mahdolliseen palautumiseen. Johtopäätösten tekeminen kokonaan uudenlaisen työllisyysjärjestelmän tai sosiaalisen järjestyksen alkamisesta epäilyttää sekä tutkijoita että muita keskustelijoita. Palkansaajien suhteesta työmarkkinoihin on tulossa entistä ehdollisempi. Aikaisemman sosiaalisen järjestyksen aikana, täystyöllisyyden olosuhteissa, yksilöiden suhde työmarkkinoihin välittyi suoraan ja mahdollistui monella tapaa. Työvoimasta poisjoutuminen ei merkinnyt pysyvää sulkeutumista työmarkkinamahdollisuuksien ulkopuolelle. Työttömien mahdollisuudet palata pysyviin työsuhteisiin ovat olennaisesti vähentyneet 1990-luvulla.

Taulukossa 6 ovat lähtökohtana vuonna 1990 työttömänä työnhakijana olleet ja taulukossa on seurattu heidän työmarkkina-asemiaan vuosina 1990-1994 (Suikkanen ym. 1998). Ainoastaan joka neljäs vuonna 1990 työttömänä työnhakijana olleista työllistyi ja selviytyi ilman työttömyyttä vuoteen 1994 mennessä. Lähes joka viides työllistyi normalityösuhteisiin (taulukko 6). Eläkkeelle siirtymisen kautta kestävä ratkaisu muotoutui harvemmalle kuin joka kymmenennelle. Vuoden 1990 työttömistä ja edelleen vuoden 1994 työvoimaan kuuluneista 77 % oli työttömänä myös vuonna 1994. Heistä jokaisen voi arvioida tarvinneen joko työvoimapalveluja tai muuta työvoimapolitiittista tukea. Osuus on suuri, kun ottaa huomioon, ettei vuoden 1994 lukuihin sisälly ensimmäistä kertaa työmarkkinoille tulleita, joiden kohdalla työnsaanti on monta kertaa muita vaikeampaa.

VUOSI	NORMAALITYÖSUHDE	%	KOKO VUODEN TYÖTTÖMYYS	%	VAIHTUVA TYÖMARKKINA-ASEMA	%	ELÄKKEELLE SIIRTYNEET	KAIKKI VUONNA 1990 TYÖTTÖMÄNÄ OLLEET
1990	0	0.0	5 984	1.9	301 888	98.1	0	316 872
1991	52 240	16.8	14 748	4.8	243 296	78.4	6 588	316 872
1992	52 676	17.3	29 660	9.7	222 048	72.9	12 488	316 872
1993	49 408	16.5	51 232	17.1	198 784	66.4	17 448	316 872
1994	52 548	17.8	54 988	18.7	186 952	63.5	22 384	316 872

VUOSI	OSA-VUOTINEN PALKKATYÖ ILMAN TYÖTTÖMYYTTÄ	%	OSA-VUOTINEN TYÖTTÖMYYS ILMAN TYÖSUHTEITA	%	PALKKATYÖSSÄ JA TYÖTTÖMÄNÄ	%	VAIHTUVASSA TYÖMARKKINA-ASEMASSA OLLEET YHTEENSÄ
1990	0	0.0	61 824	19.9	249 064	80.1	301 888
1991	21 384	8.8	55 520	22.8	166 392	68.4	243 296
1992	16 564	7.5	58 112	26.2	147 372	66.4	222 048
1993	14 096	7.1	57 608	29.0	127 080	63.9	198 784
1994	14 180	7.6	52 716	28.2	120 056	64.2	186 952

Taulukko 6. Vuonna 1990 työttömänä olleiden uudelleen sijoittuminen työmarkkinoille vuosina 1990-1994.

Työttömyydestä irtipääseminen on muodostunut vaikeaksi rakenteelliseksi ongelmaksi ja valikoituminen työ-

markkinoilla koskee erityisesti työttömiä. Työttömyydestä normaalityösuhteisiin palanneet olivat nuorimpia ja parhaiten koulutettuja (heistä joka kolmas on suorittanut ylemmän keskiasteen tai korkea-asteen tutkinnon). Työvoiman sisäinen kilpailu on muuttumassa avoimeksi ja aktiiviseksi. Ensimmäistä kertaa suomalaisilla työmarkkinoilla esimerkiksi koulutustaso ja ikä alkavat selvästi eriyttää työvoimaa. Mitä korkeampi on työmarkkinoille osallistuvan henkilön koulutustaso ja mitä lähempänä hän on palkkatyöhön osallistuvien keski-ikää, sitä todennäköisempää on hänen työsuhteensa pysyvyys ja sitä pidempi palkkatyöhön osallistumisen vuositainen kesto. Työnantajat ovat alkaneet käyttää systemaattisemmin työvoiman valikointimahdollisuuksia työvoiman ylitarjontatilanteessa. Työmarkkinakansalaisuus ei ole enää suhteellisen yhtenäinen ja jakamaton, vaan on alkanut muodostua erilaisia työmarkkinakansalaisuuden ryhmiä.

Työmarkkinoiden eriytymis- ja valikoitumisilmiöt kohdistuvat kaikkiin palkansaajaryhmiin voimakkaammin ja selvemmin kuin aikaisemmin. Normaalityösuhteet koskevat enää suhteellisen iästä työvoimaan kuuluvien osaa, joista varsinkaan parhaiten koulutetut eivät ole joutuneet tinkimään saavuttamistaan työmarkkina-aseista. Erityisesti nuoren sukupolven palkkatyöhön osallistumisessa korostuvat määräaikaisuus ja osavuotisuus. Nämä työmarkkinoiden eriytymisen vaikutukset ovat merkittäviä yksilöiden institutionaalisesti ymmärrettävän elämänkulun kannalta. Työmarkkinallisen eriytymisen merkitystä on vielä mahdotonta luotettavasti arvioida. Arvailu murroksen väliaikaisuuden tai pitkään jatkumisen välillä vaikeuttaa arviointien tekemistä. Lähes kaikki uskovat murroksen nopeaan ohimeneeseen, koska aikaisemmin vastaavatyyppeinä tulkitut muutokset eivät ole kestäneet pitkään. Työmarkkinallisen eriytymisen ja ikäluokkien elämänkulun suhde on hallitsematon. Olisi perusteltua, että nuorille ikäluokille murroksen yhteydessä annetaan enemmän mahdollisuuksia kuin työsuhteellisesti hyväosaisille ja usein myös iäkkäämmille työvoimassa.

Osana voimassa ollutta yhteiskuntasopimusta on Suomessa ja monissa Euroopan maissa ollut vahva pyrkimys kolmivaiheiseen elämänkulun malliin, jossa opiskelu, työmarkkinoille osallistuminen ja eläkkeelle siirtyminen seuraavat toisiaan pitkinä erillisinä vaiheina. Yhteiskuntapolitiikalla on vaikutettu vaiheiden murros- ja siirtymäkohtiin ja niiden aikaisiin sosiaalisiin riskeihin. Eriytyminen ja yksilöllistyminen työmarkkinoilla ovat alkaneet erilaistaa elämänkulkua ja vaiheiden problematiikkaa. Pienenävä väestönosa enää noudattaa klassista kolmivaiheista elämänkulkua tulevaisuudessa. On alkamassa muotoutua kaksi uutta itsenäisempää siirtymävaihetta. Toinen näistä vaiheista ajoittuu perinteisen nuoruuden jälkeen ennen työmarkkinakansalaisuutta, ja siinä yksilöllä yhdistyvät opiskelu, palkkatyöhön osallistumisen osittaisuus ja työmarkkinoiden ulkopuolella eri syistä oleminen. Toinen vaihe ajoittuu työmarkkinakansalaisuuden jälkeen ennen vanhuuseläkkeelle siirtymistä, ja siinä yhdistyvät ansiotulojen osittaisuus ja erilaiset sosiaaliturvatulot. Pysyvän työmarkkinoille osallistumisen vaihe tulee mitä todennäköisemmin siirtymään lähelle 30 ikävuotta. Osan väestön kohdalla tuloksena voi olla huomattava elämänkulun yksilöllistyminen, mikä ei noudata palkkatyöyhteiskuntien aikaisempaa toimintalogiikkaa.

2.2 Siirtymät työmarkkinoilla

Työmarkkinoiden syrjivät ja valikoivat prosessit ovat tulleet nopeiksi. Sen kysymyksen lisäksi, keille työttömyys on suuri riski (esim. ilman koulutusta oleville ja alhaisen ammatillisen koulutuksen omaaville), keskeinen piirre työllisyysongelmien luonteessa on se, millaisia palkansaajien työsuhteet itse asiassa ovat. Työmarkkinoiden eriytymisprosessien takana ovat tuotanto- ja palveluorganisaatioissa tapahtuneet muutokset, kuten työvoiman käytön periaatteiden vaihtuminen, työvoiman systemaattiset korvaamispyrkimykset uuden teknologian käyttöönotolla ja tuotannon joustavoittaminen. Mainitut tekijät antavat työnantajille vaihtoehtoisia tapoja ratkaista tuottamisen ja työvoiman käytön suhdetta, mikä puolestaan johtaa palkkatyöhön osallistumisen laajaan erilaistumiskehitykseen.

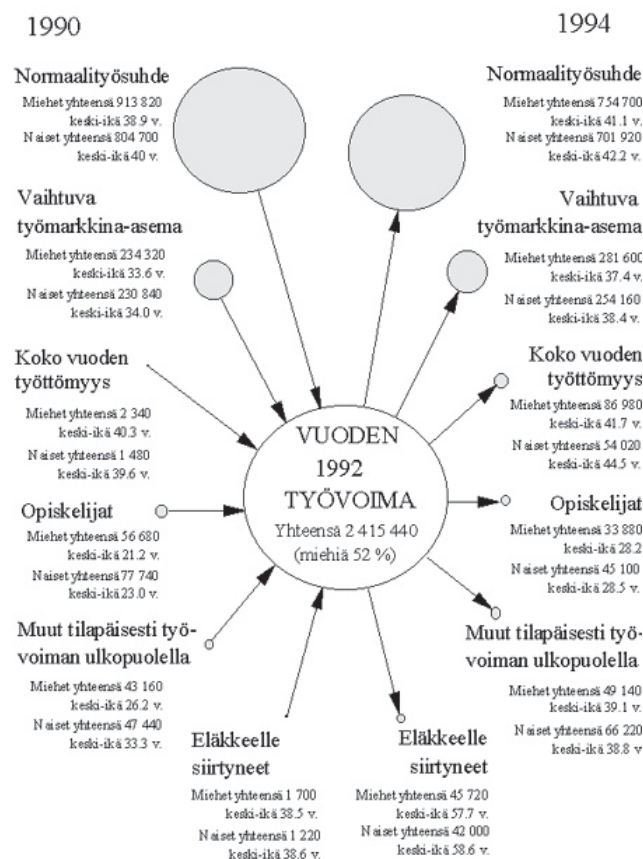
Työmarkkinoiden tilaa voidaan tulkita niin, että palkkatyön sosiaalinen järjestelmä on menettänyt kolmanneksen siitä perustasta, johon se nojaa. Vuonna 1994 työvoimasta vain runsas 63 % työskenteli normaalityösuhteissa. Keväällä ilmestyvän tutkimuksemme (Suikkanen ym. 1998) mukaan työttömien määrä vielä nousi jossain määrin vuodesta 1993 vuoteen 1994, minkä jälkeen työttömien määrä alkoi hienoisesti vähetä. Samanaikaisesti niiden määrä, jotka olivat olleet työttömänä myös edellisenä vuonna kaiken aikaa kasvoi. Vuonna 1992 työttömänä olleista 328 080 henkilöä oli työttömänä myös vuonna 1991. Vuonna 1993 vastaavasti 458 320 ja 525 920 henkilöä vuonna 1994 oli työttömänä myös edellisenä vuonna. Työttömyys koski vuoden 1993 jälkeen jonkin verran harvempia, mutta samanaikaisesti työttömänä oli entistä vaikeampaa irrottautua työttö-

myydestä kokonaan. Määräaikaisten ja epävakaisten työsuhteiden myötä työttömäksi joutuneen todennäköinen vaihtoehto oli joutua kokemaan työttömyyttä myös seuraavana vuonna. Samansuuntainen kehitys on 1990-luvulla ollut koko vuoden työttömänä olleilla, joiden määrä ei ole kääntynyt laskuun, vaikka työttömänä olleiden kokonaismäärä on jonkin verran pienentynyt. Vuonna 1994 koko vuoden työttömänä olleita oli työvoimassa yli 19 000 henkilöä enemmän kuin vuonna 1993 (taulukko 4).

Työmarkkinoiden rakenteellisessa muutoksessa kyse on epävakauden lisääntymisestä, ja tällöin myös työllistymisen ja työttömyyden välinen kahtiajako on muuttumassa toisenlaiseksi kuin aikaisemmin. Työmarkkinoiden tulevaisuuden ongelmia ei voida tulkita yksinkertaisena työttömyytenä, vaan vaihtuvien työmarkkina-asemien kasvavana sarjana, jossa yksilöt siirtyvät välillä pois työllisestä työvoimasta työttömyyteen ja takaisin palkkatyöhön.

Työmarkkina-asemien siirtymien tarkastelu täydentää työmarkkinoiden eriytymisen antamaa kuvaa palkkatyöhön osallistumisen muotoutumisesta. Kuvissa 3-6 tarkastelemme vuonna 1992 työvoimaan kuuluneiden, normaalityösuhteessa, säännöllisen palkkatyön ulkopuolella ja koko vuoden 1992 työttömänä olleiden työmarkkina-asemia vuosina 1990 ja 1994 (ks. myös Suikkanen ym. 1998). Retrospektiivisen ja prospektiivisen tarkastelun lähtökohdaksi valitsemamme vuosi 1992 on erityinen sikäli, että yleisen heikentyneen työllisyys-tilanteen myötä työttömyyteen ajautuneiden määrä kohosi kyseisenä vuonna ensimmäistä kertaa selvästi aikaisempaa korkeammalle tasolle nousukauden jälkeen. 1990-luvulle tultaessa työttömyys ei vielä ollut korkea eikä se ollut erityinen riski eteenkään koulutetulle väestöosalle. Myöskään työvoimasta poisjoutuminen ei merkinnyt pysyvää sulkeutumista työmarkkinamahdollisuuksista. Elämisen ja sosiaalisen turvallisuuden perusedellytykset rakentuivat palkkatyölle.

Vuonna 1992 työvoimaan kuuluvia oli 2 415 440 henkilöä (taulukko 4) ja heistä 91 % kuului työvoimaan myös vuonna 1990. Näistä jo vuosikymmenen alussa työvoimaan kuuluneista niin miehistä kuin naisistakin 79 % toimi normaalityösuhteessa vuonna 1990. Kokonaan vailla palkkatyötä olleita oli ainoastaan hyvin harva. (Kuva 3.) Henkilöt, jotka heikentyneen työllisyys-tilanteen myötä sitten joutuivat työttömiksi, ajautuivat työttömyyteen enimmäkseen palkkatyöstä (säännöllisenäkin jatkuneesta) ja samanaikaisesti heidän mahdollisuutensa työllistyä uudelleen olennaisesti vähenivät.

Kuva 3. Vuonna 1992 työvoimaan kuuluneiden työmarkkina-asema vuosina 1990 ja 1994.

Koko vuoden työttömänä olleiden määrä monikymmenkertaistui vuoden 1992 työvoiman seurannassa vuosina 1990-1994. Työuran siirtymät työttömyyden kautta työmarkkinoille ja päinvastoin tulivat tavallisiksi. Vuoden 1994 työvoimasta noin viidesosan (yhteensä 362 020 henkilön) palkkatyöhön osallistumista leimasi palkkatyön ja työttömyyden vuorottelu ja kolmasosan (yhteensä 676 760 henkilön) työmarkkina-asema oli tavalla tai toisella epävarma. (Kuva 3.)

Siirtymien valikoiva toteutuminen työmarkkinoilla voidaan tulkita yhtäältä uudenlaisten riippuvuuksien palkkatyöyhteiskunnan rakenteistumisena. Toisaalta työllisen työvoiman ja sen pysyvän normaalityösuhteisen osan ulkoiset ja sisäiset kriteerit ovat entistä enemmän sidoksissa avoimien työmarkkinoiden markkinariippuvuusehtoihin. Kansainvälisen ja kansallisen työpaikkakilpailun kiristyminen vaikuttaa työvoiman ylitarjontatilanteessa sekä uuden työvoiman rekrytoimiseen että vanhan työvoiman työsuhteiden katkaisemiskäytäntöihin. Kääntöpuolena on muun työvoimaosan riippuvuuden kasvu osittaisten työmarkkinoiden toiminnasta, yhteiskuntapoliittisista tukitoimenpiteistä työmarkkinoilla ja hyvinvointivaltiollisista toimeentulojärjestelyistä sekä syrjäytymis- ja epävarmuusriskien kasvu.

Työsuhteiden eriytyminen, normaalityösuhteiden osuuden pieneneminen ja uuden työvoiman palkkatyöhön osallistumisen muuttuminen osavuotiseksi ovat tällä hetkellä kaikkein kauaskantoisimpia käynnissä olevia muutoksia työmarkkinoilla. Normaalityösuhteessa oleminen on keskittymässä valikoituneisiin työpaikkoihin. Vuonna 1992 yhteensä 1 641 320 henkilöä toimi normaalityösuhteissa. Pääasiassa he (miehet 90 % ja naiset 85 %) olivat tehneet säännöllisenä jatkuvaa palkkatyötä myös vuonna 1990.

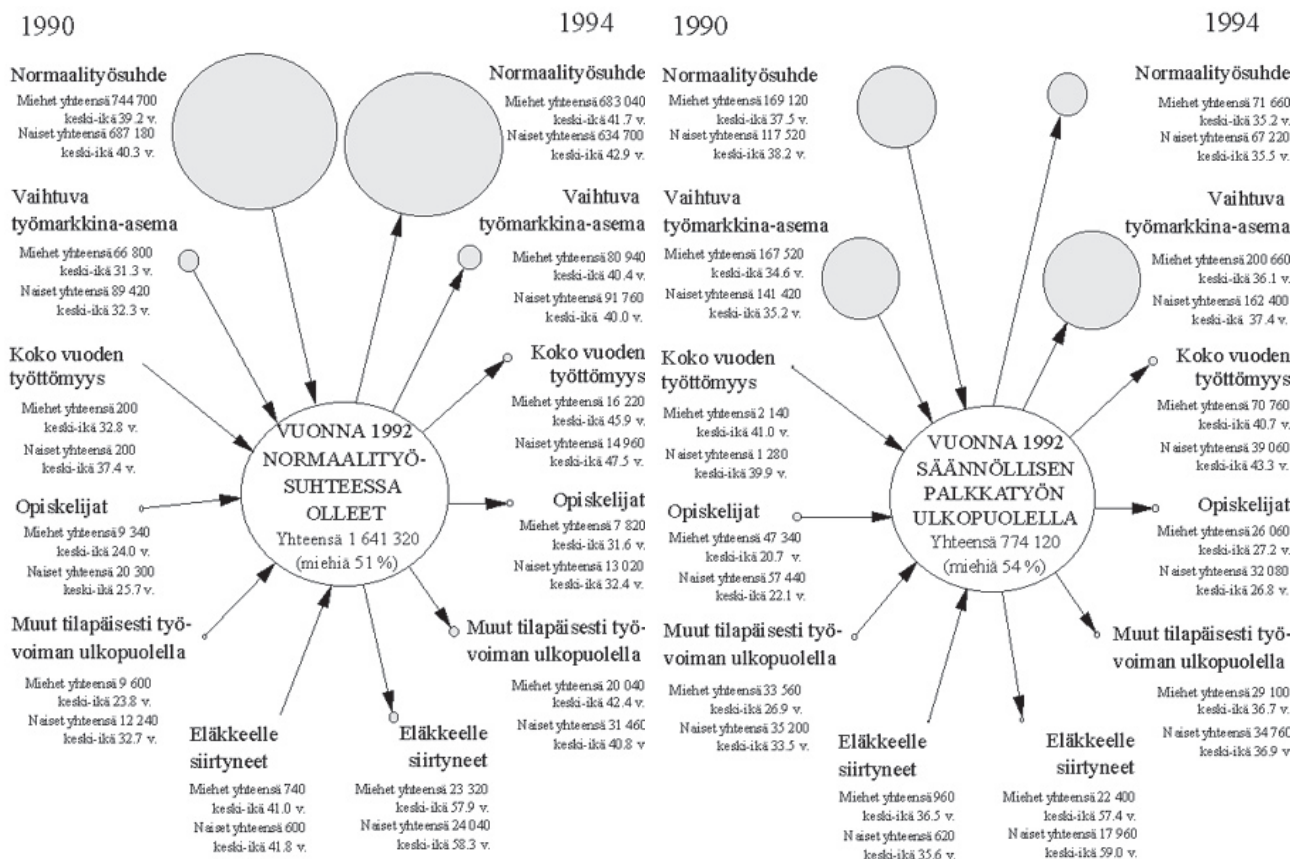
Normaalityösuhteissa vuonna 1992 toimineet onnistuivat säilyttämään saavuttamansa työmarkkina-aseman muita työvoimaan kuuluneita paremmin. Peräti 87 % vuonna 1992 normaalityösuhteissa toimineista ja myös vuonna 1994 työvoimaan kuuluneista teki säännöllisenä jatkuvaa palkkatyötä vuonna 1994. (Kuva 4.) Normaalityösuhteessa oleminen on muodostetun seuranta-asetelman mukaan ollut hyvinkin pysyvää ja vaihtumattonta. Pysyvien työsuhteiden osuuden vähetessä hyviin työpaikkoihin keskittyminen korostuu. Niin työnantajat kuin työntekijätkin pyrkivät omista lähtökohdistaan pitämään kiinni asemastaan avaintyöpaikan haltijana tai murroksen oloissa säätelemään yrityksen perustyövoimaa.

Kuva työmarkkinoilla meneillään olevista muutoksista ja työllisyysongelmista täsmentyy, kun tarkastelemme vastaavalla tavalla niiden vuonna 1992 työvoimaan kuuluneiden työmarkkina-asemia, jotka eivät toimineet normaalityösuhteessa. Säännöllisen palkkatyön ulkopuolella olleita henkilöitä oli kaikkiaan 774 120 vuonna 1992 (taulukko 4 ja kuva 5). Heidän työurissaan jonkin asteinen epävarmuus näkyi jo ennen lamaa. Joka toisen vuonna 1992 työttömäksi tai epävakaiseen työsuhteeseen valikoituneen ja jo vuosikymmenen alussa työvoimaan kuuluneen työmarkkina-asema oli vaihtuva ja useampi kuin joka kolmas oli työttömänä jo vuonna 1990.

Ennen lamaa ajoittunut työttömyys ja työsuhteen epävakaus oli selvä riski työmarkkinoilla selviytymisessä. Työllisyyden heikkenemisen vaikutukset olivat vuonna 1992 säännöllisen palkkatyön ulkopuolella olleilla huomattavasti selvemmat kuin työvoimassa keskimäärin. Osavuotinen ja pitkittynyt työttömyys oli leimaa antavaa, mikä kertoo palkkatyöhön osallistumisesta ja elämän olosuhteissa tapahtuneesta selvästä muutoksesta. Lähes joka viides vuonna 1992 säännöllisen palkkatyön ulkopuolella ollut ja edelleen vuonna 1994 työvoimaan kuulunut oli selvästi työmarkkinoilta syrjäytymisen uhkaama ajautuessaan vähintään vuoden kestävään työttömyyteen. (Kuva 5.)

Laman vuosina ja pahimman laman jälkeen työmarkkinoille ovat sijoittuneet suhteellisen nuoret ja hyvin koulutetut. Käytännössä tämä tarkoittaa, että työttömiksi ja epävakaisiin työsuhteisiin vuonna 1992 valikoituneet kilpailivat työpaikoista heidän kanssaan. Työttömyydestä ja epävakaisista työsuhteista normaalityösuhteisiin työllistyneet olivat keski-ikältään alle 40-vuotiaita ja parhaiten koulutettuja.

Epävarmuus työmarkkinoilla on lisääntynyt, mutta enenevässä määrin se on myös eriytynyt ja eriytyneessä. Epävarmuus työmarkkinoilla on eri asia normaalityösuhteessa toimivalle, joka pelkää menettävänsä työpaikan, tilapäiseen työttömyyteen ajautuneelle, jolla kosketus työmarkkinoihin on jossain määrin säilynyt, ja pitkittyneeseen, yli vuodenkin kestävään työttömyyteen ajautuneelle henkilölle. Vuonna 1992 koko vuoden

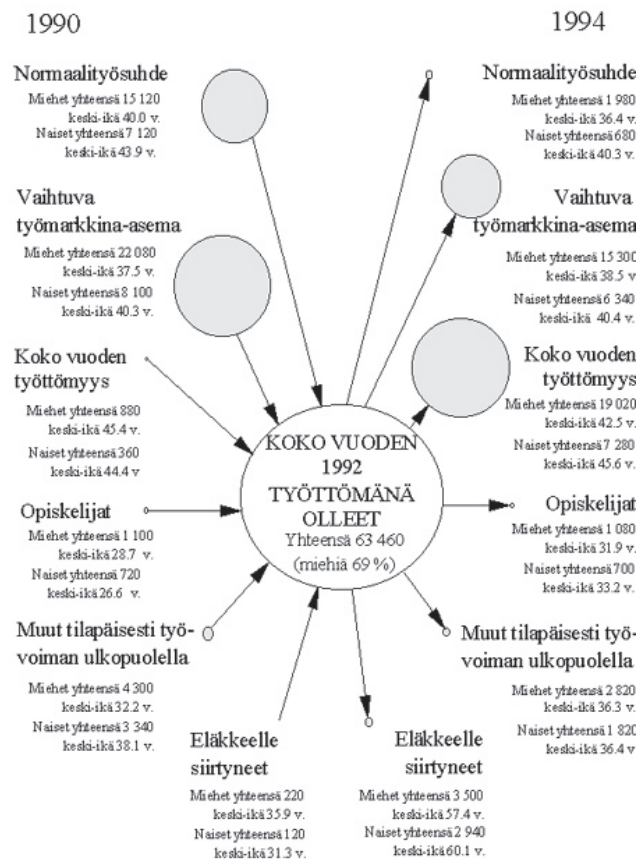

Kuva 4. Vuonna 1992 normaalityösuhteessa olleiden työmarkkina-asema vuosina 1990 ja 1994.

Kuva 5. Vuonna 1992 säännöllisen palkkatyön ulkopuolella olleiden työmarkkina-asema vuosina 1990 ja 1994.

oli työttömänä kaikkiaan 63 460 henkilöä. Heille työmarkkinoille takaisin palaaminen oli selvästi vaikeinta. Ainoastaan joka kahdeskymmenes koko vuoden 1992 työttömänä olleista ja edelleen vuonna 1994 työvoimaan kuuluneista onnistui työllistymään normaalityösuhteeseen vuoteen 1994 mennessä. Joka toisella työttömyys pitkittyi entisestään, eli he olivat myös koko vuoden 1994 työttömänä. Useampi kuin joka kolmas oli vuonna 1994 vaihtuvassa työmarkkina-asemassa, mikä pääasiassa tarkoitti sekä palkkatyössä että työttömänä oloa. (Kuva 6.)

Heikko koulutustausta korostui koko vuoden 1992 työttömänä olleilla. Merkittävä osa heistä edusti sitä keski-ikäisiin lukeutuvaa työvoiman osaa, joka oli tullut työmarkkinoille 1950-1970-luvuilla, mutta joutui työllisyystilanteen heikentyessä 1990-luvulla työvoiman vähennysten kohteeksi. Heidän työmarkkina-asemansa on ongelmallinen, koska tämän päivän työmarkkinat eriytyvät uudenlaisten kvalifikaatioiden suhteen. 1990-luvulla työvoiman kysyntä on kohdistunut erittäin valikoivasti työttömänä jo oleviin. Tarvittaisiin eriytyneitä työvoima- ja yhteiskuntapoliittisia toimia, joiden avulla pystyttäisiin luomaan edellytykset työmarkkinoilta uudelleen jalansijaa etsivien uuden oppimiselle, hyödyntämään keski-ikäisen työvoiman tiedollista ja kokeuksellista osaamista työmarkkinoille uudelleen sijoittumisessa.

Kuva 6. Koko vuoden 1992 työttömänä olleiden työmarkkina-asema vuosina 1990 ja 1994.

Monelle työmarkkina-asemien siirtymistä, aikaisempien työtilanteiden sulkeutumisesta ja uusien avautumisesta on tullut toistuvia ja jatkuvia. Erityisesti 1990-luvulla työsuhteiden epävarmuus ja muuttuvat elämäntilanteet ovat laajentuneet uusille aloille, uusiin ammatteihin ja työntekijäryhmiin. Epävarmuutta työmarkkinoilla on alkanut leimata työttömyyden pitkittyminen ja sen vaikea ennustettavuus sekä eriytyminen. Kilpailutilanteet työmarkkinoilla alkavat toistua ja muuttua jokavuotisiksi ja mahdollisuuksien rajallisuus työllistymisessä näkyä ennen kaikkea pitkäaikaistyöttömien, mutta myös toistuvasti työttömänä olevien henkilöiden kohdalla. Aikaisemmin yksilön työuran aikana olivat vielä laajat ja kasvavat mahdollisuudet ja ainoastaan yksi työmarkkinoille tulon (entry) ja työmarkkinoilta poisjäämisen (exit) tilanne. Tämä päivän työmarkkinoilla entry- ja exit-tilanteet ovat aikaisempaa jatkuvampia yksilön elämänkaaren aikana ja useammin toistuvia, ja valikoitumistekijät entistä enemmän työvoiman sisään rakennettuja ehtoja. Yksilöt joutuvat rakenteellisesti muuttuneiden työmarkkinoiden ulkopuolelle eri tavoin ja kykenevät selviytymään siitä eri tavoin.

Aikaisemmin työmarkkinoiden ohjaaminen oli vaikuttamista työvoiman tarjontatekijöihin eli periaatteessa työvoiman määrän sääntelyä ja työvoiman jatkuvasta uusintamisesta huolehtimista. Jatkuvasti kasvavien palkkatyömahdollisuuksien olosuhteissa määrän kontrolloiminen ei ollut strateginen ongelma. Nykyisissä supistuvien mahdollisuuksien tilanteissa työvoiman laadun ohjaaminen ja tietoinen suhtautuminen eriytymis- ja valikoitumiskehitykseen on keskeinen ja strateginen elementti työmarkkinoilla.

Työmarkkinoiden hallitseminen on vaikeutunut ja yksilön elämänsä ohjaaminen samalla kriisiytynyt, mikä muiden työmarkkinoilla käynnissä olevien muutosten ohella oikeuttaa päättelemään työmarkkinakansalaisuuden muodostuvan uuden sosiaalisen järjestyksen perustaksi. Voidaan kysyä, merkitseekö työmarkkinakansalaisuuden muotoutuminen vaihtuvana rakenteellisena kategoriana uudenlaisen epäoikeudenmukaisuuden tuottamista yhteiskunnan sosiaaliseen järjestykseen? Miten valtiollinen ohjausjärjestelmä kiinnittyy työmarkkina-asemien eriytymiskehitykseen ja työvoiman määrättekijöiden korvautumiseen laatutekijöillä? Hyväksyvätkö ohjauksiteerit laadulliset erot ja niiden ratkaisevan merkityksen yksilöiden palkkatyöhön osallistumisen toteutumiselle?

Kehityssuunnan toiseksi muuttaminen edellyttäisi sopimuksia jokaisen yksilön suhteesta työmarkkinoihin, jokaisen roo-

lista yhteiskunnan toiminnassa ja toimeentulosopimusta yksilön, työnantajien ja valtion välillä. Työnantajat katsovat työvoiman rekrytoinnin kokonaan ja jäännöksellisesti omaksi päätöksenteon alueekseen, mikä on ristiriidassa sopimusselityksen käynnistymisen kanssa. Edellisiin liittyvinä, muina kysymyksinä ovat yhteiskuntapolitiittiset reformit ja niiden välttämättömyys. Työiän aikana tapahtuvat työmarkkina-asemasiirtymät, niiden lisääntyminen ja sisältöjen muuttuneet merkitykset merkitsevät sitä, että yhteiskuntapolitiikan pitäisi tulevaisuudessa tukea yksilöitä toistuvissa siirtymissä työmarkkinoilla ja avata heille normaalisuuspäätteen mukaan uusia mahdollisuuksia koulutuksen, kuntoutuksen, työn jakamisen, sopimusten yms. keinoin.

Johtopäätöksinä suomalaisten työmarkkinoiden muutoksista voidaan mainita

- työiän aikaisen elämänkulun katkoksellisuuden lisääntyminen, mikä tarkoittaa työmarkkina-asemassa siirtymisen määrän kasvua ja niiden sisältöjen merkityksen muuttumista
- työmarkkina-asemien voimakas eriytyminen ja sen myötä erityisesti työttömänä olleiden työllisyysmahdollisuuksien heikentyminen
- työmarkkinoiden hallittavuuden vaikeutuminen ja yksilöiden elämänkulun ohjaamisen kriisiytyminen
- institutionaalisen kolmivaiheisen elämänkulun ehdollistuminen ja yksilöllistyminen.

2.3 Muutokset tulotasossa ja -rakenteessa

Muutokset työmarkkinoilla ovat rakenteellisia ja ne koskevat myös yksilöiden hyvinvointia, toimeentulon perustan muuttumista. Toimeentulon muotoutuminen ja tulo-ongelmat alkavat entistä enemmän korvata perinteisiä työllisyyden kysymyksiä. Alustavasti voidaan todeta, että samoin kuin palkkatyöhön osallistumisen eriytyminen, myös tulokehityksen problematiikka 1990-luvulla ei liity pelkästään ta-loudelliseen taantumiseen. Tulonmuodostus on tulossa markkinariippuvaisemmaksi ja työmarkkina-asemien eriytyneet ryhmät eriytyvät myös sisäiseltä tulonmuodostukseltaan.

Olemme kansallisilla aineistoilla seuranneet myös vuonna 1990 työvoimaan kuuluneiden tulotason ja -rakenteen kehitystä vuosina 1990-1994 (Suikkanen ym. 1998). Normaalityösuhteessa olleiden tulonmuodostusdynamikka ei olennaisesti muuttunut seurantakauden aikana. Tulokehitys oli suhteellisen vakaa, eikä siihen liittynyt keskimääräistasolla kohoavia tendenssejä. Odotetusti ne töissä olleet, jotka olivat normaalityösuhteessa, myös säilyttivät tulotasonsa parhaiten. Pääasiassa heidän (miesten 80-82 % ja naisten 83-85 %) tulonsa koostuivat palkkatuloista ja tulonsiirtojen osuus oli hyvin pieni. (Taulukko 7.)

	NORMAALITYÖSUHDE				KOKO VUODEN TYÖTTÖMYYS				VAIHTUVA TYÖMARKKINA-ASEMA			
	HENKILÖÄ	BRUTTO-TULOT	PALKKA-TULOT % BRUTTO-TULOISTA	VERON-ALAISET TULON-SIIRROT % BRUTTO-TULOISTA	HENKILÖÄ	BRUTTO-TULOT	PALKKA-TULOT % BRUTTO-TULOISTA	VERON-ALAISET TULON-SIIRROT % BRUTTO-TULOISTA	HENKILÖÄ	BRUTTO-TULOT	PALKKA-TULOT % BRUTTO-TULOISTA	VERON-ALAISET TULON-SIIRROT % BRUTTO-TULOISTA
Miehet												
1990	970 560	149 077	31.2	1.0	3 580	53 634	17.5	75.9	289 400	89 559	72.9	13.6
1991	903 080	143 960	32.4	1.5	12 260	55 616	7.8	89.3	269 960	95 836	68.0	23.5
1992	812 200	142 051	31.4	1.9	38 120	57 733	6.0	90.8	300 920	91 090	59.1	32.9
1993	748 480	144 992	30.2	1.6	75 260	56 577	4.9	91.6	288 900	88 671	54.1	37.3
1994	757 700	148 372	30.1	1.5	81 520	50 538	3.7	93.3	265 360	87 681	54.5	36.9
Naiset												
1990	879 040	106 538	33.2	4.4	2 780	54 017	17.8	71.5	294 260	76 982	73.9	16.2
1991	848 700	106 509	35.4	4.8	4 240	49 745	4.7	91.5	227 040	85 907	72.0	22.1
1992	777 130	106 884	35.0	5.0	15 620	52 503	4.3	92.8	244 800	82 838	62.0	31.6
1993	712 840	107 886	34.6	4.9	40 100	53 343	4.9	92.0	245 120	79 897	57.4	36.3
1994	680 420	109 726	34.9	4.5	48 920	50 768	4.3	93.1	244 380	78 235	55.2	38.3

*Eri työmarkkina-asemiin sijoittuvien määrät poikkeavat taulukossa 4 esitetyistä. Taulukossa 7 on seurattu vuonna 1990 työvoimaan kuuluneiden tulosten kehitystä. Taulukossa 4 ovat mukana myös vuosittain ensi kertaa työmarkkinoille tulleet henkilöt.

Taulukko 7. Bruttotulot sekä palkkatulojen ja veronalaisten tulonsiirtojen osuudet bruttotuloista työmarkkina-aseman mukaan vuosina 1990-1994.

Vaihtuvaan työmarkkina-asema jakautuu erilaisiin ryhmiin, joista suurin on osan vuotta työttömänä ja palkkatyössä olleiden joukko. Vaihtuvaan työmarkkina-asemaan kuuluneiden, sekä miesten että naisten, tulotaso heikentyi seurantakaudella jatkuvasti vuoden 1991 jälkeen (taulukko 7). Tulotason pudotus johtui palkkatyömahdollisuuksien vähenemisestä ja siitä, että yritykset pyrkivät laman oloissa siirtymään halvempaan työvoimaan. Työsuhteiden tilapäisyyden vuoksi vaihtuvassa työmarkkina-asemassa olleet joutuivat tyytymään matalampaan palkkatasoon kuin säännöllistä palkkatyötä

tekevät, eikä heidän palkkatasonsa päässyt myöskään samalla tavalla nousemaan yrityksen palveluksessa kertyneiden vuosien mukaan.

Palkkatyömahdollisuuksien väheneminen näkyi konkreettisesti myös tulorakenteessa. Palkkatulojen osuus bruttotuloista väheni vaihtuvaan työmarkkina-asemaan kuuluvilla vajaasta 3/4:sta noin puoleen vuosina 1990-1994 ja vastaavasti tulonsiirtojen osuus bruttotuloista kasvoi huomattavasti. (Taulukko 7.) Verottomien tulonsiirtojen myötä tulonsiirtojen osuus bruttotuloista oli käytännössä tätäkin suurempi.

Tulonsiirtojen merkityksen kasvu vaihtuvassa työmarkkina-asemassa olleiden tulonmuodostuksessa on strateginen tulonjakokysymys. Normaalityösuhteiden osuuden vähetessä tendenssi kertoo yleistyvästä tulonmuodostusproblematiikasta, palkkatulojen vähenevästä osuudesta kansantulossa. Työmarkkinoille osallistuminen on osittaisempaa ja tulonsiirtojen osuus työmarkkinaiässä olevien tuloissa näyttäytyy merkittävänä. Taloudellisen taantumän jälkeinen pidempi seuranta-aika voi vasta paljastaa todetun kehityksen pysyvyyden asteen. Jo nyt voidaan kuitenkin päätellä, että ansiotulojen ja tulonsiirtojen yhdistymisen konkreettisista käytännöistä, ei vain yleisistä periaatteista, ihmisten arjessa tulee olennaisen tärkeitä. Nämä ongelmat eivät ole vain siirtymäkauden ohimeneviä kysymyksiä, vaan samanaikaisesti kombinoituvia tuloja edustavat innovaatiot vaikuttavat yhteiskunnan toimivuuden tulevaisuuteen.

Myös koko vuoden työttömänä olleiden tulotaso laski seurantakaudella selvästi, mutta tämä tapahtui miehillä vuoden 1992 ja naisilla vuoden 1993 jälkeen (taulukko 7). Yksi syy tulotason laskuun oli se, että yleinen työttömyys pitkittyi ja sen myötä osa työttömistä putosi ansiosidonnaiselta työttömyyspäivärahalta työmarkkinatuen varaan. Palkkatulo on tilapäisesti korvattavissa työttömyyteen suunnatuilla tulonsiirroilla, mutta pitkällä aikavälillä työttömyysturvajärjestelmän kompensaatitaso heikkenee selvästi ja työmarkkinatuen taso on jo vaatimaton.

Pääasiassa koko vuoden työttömänä olleiden tulot koostuvat tulonsiirroista ja niiden merkitys myös kasvoi seurantakauden aikana (taulukko 7). Veronalaisten tulonsiirtojen keskimääräinen osuus oli vuonna 1990 miehillä ja naisilla yhteisesti 74 % bruttotuloista ja vuonna 1994 peräti 93 %. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että entistä suurempi osa koko vuoden työttömänä olleista joutui elämään pelkän työttömyysturvan ja verottomien tulonsiirtojen varassa. Työttömyysturvan osuus veronalaisista tulonsiirroista nousi koko vuoden työttömänä olleilla miehillä 96 %:sta jopa 99 %:iin ja naisilla 83 %:sta 94 %:iin vuosina 1990-1994.

Erityisesti työurien eriytyminen ylläpitää tuloeroja. Normaalityösuhteessa toimivat saavuttavat huomattavasti paremman tulotason kuin vaihtuvassa työmarkkina-asemassa olevat ja nämä puolestaan selvästi paremman tulotason kuin koko vuoden työttömyyteen ajautuneet. Tulonsiirrot tasaavat normaalityösuhteen ulkopuolelle joutuneiden tuloja lähinnä työmarkkina-asemaryhmien sisällä. Tulonsiirtojen kasvava osuus yksilöiden tulonmuodostuksessa vuosikymmenen alussa ei ole kuitenkaan korvannut tapahtuneita palkkatulojen menetyksiä, mutta toisaalta tulojen aleneminen olisi ollut olennaisesti suurempaa, jos tulonsiirto-osuus ei olisi kasvanut. Vielä on liian aikaista päätellä, onko tapahtumassa työmarkkinoiden aikaisempien tulonjakoperiaatteiden muutoksia ja ensisijaisen tulonjaon vastuiden pysyvämpää siirtymää toissijaisille tulonjakomekanismeille, siirtymää markkinoilta hyvinvointivaltiolle murroksen hallitsemisessa. Mitä ilmeisemmin tulonsiirtojen kasvu johtuu ainakin osin palkkatyön epävakaistumisesta, mutta taustalla voi olla myös heijastuma käynnissä olevista rakenteellisista valinnoista.

1990-luvulla entistä harvempi onnistui säilyttämään työmarkkina-asemansa tai työllistymään normaalityösuhteeseen. Vuodesta toiseen normaalityösuhteessa toimineiden joukko kattoi vain noin 40 % esimerkiksi vuoden 1994 työvoimasta. Tulotason mukaan he selviytyivät taloudellisesti parhaiten. Yltäessään yli 137 000 markan bruttotuloihin esimerkiksi vuonna 1994 heidän tulotonsa oli noin 6 % korkeampi kuin kaikkien vuonna 1990 työvoimaan kuuluneiden ja vuonna 1994 normaalityösuhteissa toimineiden tulotaso keskimäärin.

Erityisesti työttömyyden jälkeen normaalityösuhteeseen työllistyminen oli vaikeaa 1990-luvulla. Työmarkkina-asemien eriytymistä koskevassa luvussa 2.1 toimme esille, että vuonna 1990 työttömänä työnhakijana olleita oli kaiken kaikkiaan 316 872 henkilöä. Heistä ainoastaan 17 % onnistui työllistymään säännöllisenä jatkuvaan palkkatyöhön vuoteen 1994 mennessä (taulukko 5). Tulojen kannalta tämä merkitsi, sitä he joutuvat tyytymään suhteellisen matalaan palkkatasoon. Työttömyydestä normaalityösuhteeseen työllistyneiden tulot jäivät huomattavasti (25 %) pienemmiksi kuin kaikkien normaalityösuhteessa toimineiden tulot keskimäärin vuonna 1994. Merkittävä osa vuonna 1990 työttömänä olleista ja normaalityösuhteisiin työllistyneistä oli nuorempia kuin kaikki säännöllistä palkkatyötä vuonna 1994 tehneet keskimäärin. Heille ei ollut ennättänyt kertyä samassa määrin ikälisiä eikä myöskään yrityksen palveluksessa oloon sidottuja etuisuuksia.

sia. Miesten kohdalla ryhmien tulotasojen erot olivat vielä jossain määrin suuremmat kuin naisten kohdalla. Toisaalta tulokset kertovat 1990-luvun alussa toteutuneen työmarkkinoiden dynamiikan ulottuvuuksista. Kun palkkatason tietoiset muuttamiset normaalityösuhteissa niiden voimassa ollessa ovat vaikeita, yksilöillä normaalityösuhteiden katkeaminen ja paluu samaan tai toiseen työsuhteeseen ovat merkinneet selvää tulojen alentumista. Työmarkkinoiden käytäntöjä on mitä ilmeisemmin muutettu ja uusinnettu työsuhteiden katkaisemisen yhteydessä. Työnantajat ovat pyrkinet työmarkkinoiden joustavuuden ja palkkaerojen lisäämiseen taloudellisen taantuman merkitsemien välttämättömyyksien ja muodostuneiden mahdollisuuksien aikana. Uusissa työsuhteissa halutaan käyttää yksilöllisiä työsuhte-ehtoja.

Laman vuosina työllistymisen mahdollisuudet eivät olleet hyvät. Vuonna 1990 työttömänä olleiden seurannassa korostui työttömyyden hallitsevuus myös vaihtuvassa työmarkkina-asemassa. Vuonna 1994 veronalaisten tulonsiirtojen osuus oli heillä puolet bruttotuloista ja kaikilla vaihtuvassa työmarkkina-asemassa olleilla 38 %. Vuoden 1990 työttömyydestä vaihtuvaan työmarkkina-asemaan vuoteen 1994 mennessä sijoittuneiden bruttotuloista peräti 41 % muodostui työttömyysturvasta, kun kaikilla vaihtuvassa työmarkkina-asemassa olleilla vastaava osuus jäi 34 %:iin vuonna 1994. Vastavalla tavalla kuin vaihtuvassa työmarkkina-asemassa myös ja ennen työllisyystilanteen selvää heikkenemistä työttömänä olleiden ja koko vuoden 1994 työttömyyteen ajautuneiden bruttotulotaso jäi miehillä 18 % ja naisilla 15 % alhaisemmaksi kuin kaikkien koko vuoden 1994 työttömänä olleiden tulotaso. Mitä ilmeisemmin jo ennen lamaa työttömänä olleiden joukossa oli keskimääräistä enemmän huonoiten työllistyviä ja palkkatyöstä syrjäytyviksi valikoituvia henkilöitä.

1990-luvun alun yhteiskunnallinen murros on muuttanut palkansaajien ja koko työikäisen väestön taloudellisia perusehtoja. Kun nettotulotason eriytymistä tarkastellaan vuoden 1990 työikäisen väestön osalta pääasiallisen toiminnan mukaan, 1990-luvun alun nettotulojen tarkastelu osoittaa muiden kuin opiskelijoiden ja ins-titutionaalisesti kategorisoimattomien kokeneen taloudellisia menetyksiä. Työmarkkinaryhmillä (työllinen, työtön) nettotulojen alentuminen on koskenut myös taloudellisen nousun vuotta 1994. Työttömien nettotulotulojen suhteelliset menetykset ovat olleet suurimpia muihin ryhmiin verrattuna. Taloudellisen taantuman muuttuminen nousukaudeksi ei ainakaan ensimmäisenä vuotena aloittanut yleistä ja selvää työikäisen väestön tuloparannusten aikaa.

PÄÄASIALLINEN TOIMINTA	1990	1991	1992	1993	1994
Työllinen	87 244	87 473	85 786	84 376	83 502
Työtön	53 009	53 395	51 563	47 619	42 756
Opiskelija	18 190	19 671	19 802	22 306	27 076
Varus-, siviilipalv.mies	33 410	26 779	18 396	15 956	13 221
Työttömyyseläke	47 065	47 794	48 812	47 877	48 061
Muu eläke	52 026	52 520	53 657	52 076	50 925
Muu tilanne	23 312	24 256	27 665	28 194	25 624

Taulukko 8. Vuonna 1990 työikäisen väestön nettotulot pääasiallisen toiminnan mukaan vuosina 1990-1994.

Taloudellinen eriarvoisuus ja tuloerot ovat aina olleet tyypillisiä palkkatyöyhteiskunnissa. Taloudellinen eriarvoisuus on yleensä ollut myös hyväksyttyä ja yhteiskunnan toimivuuden tärkeä peruste. Työmarkkina-asemaerot Suomessa ovat olleet vähäisiä ja normaalityösuhteen yleisyys sosiaalisen hyväksyttävyyden ja luottamuksellisuuden taustatekijä. Nyt työmarkkina-asemien eriytymisen alkaminen ja voimistuminen mutkistaa kuitenkin koko hyvinvoinnin eriarvoisuusproblematiikkaa. Työmarkkina-asemaerojen kasvaminen todennäköisesti lisää työvoimaan kuuluvien keskinäisiä tuloeroja ja työmarkkinoiden hallitsemattomuutta.

Työmarkkina-asemien eriytymisen ohella on käynnissä työvoiman toimeentulon ehtojen uusi jakaminen. Normaalityösuhteeseen työllistyminen ja vakaan työmarkkina-aseman säilyttäminen ovat vaikeutuneet ja samalla moni työvoimaan kuuluvista joutuu tyytymään aiempaa heikompaan tulotasoon. Yhä useammalla tulonsiirrot ovat merkittävä tulonlähde, jolloin entistä harvempi saa toimeentulonsa pelkästään ansiotuloista. Normaalityösuhte pysyvämmässäkään muodossa ei välttämättä ole taloudellisen hyväosaisuuden mittari

Kansallisesti koko työvoimaa koskevan tarkastelumme mukaan palkkatyössä selviytymisen yhteys taloudelliseen selviytymiseen on eriytyvä ja monimutkainen (Suikkanen ym. 1998). Yksilöiden mahdollisuudet ylittää työmarkkinoilla selviytymisen muut hyvinvointitulottuvuudet ei ole itsestään selvyys. Työmarkkinoilla ilmenevä hyväosaisuus ei kumuloidu kuin noin joka toisella tuloilla mitatun hyväosaisuuden kanssa. Normaalityösuhteessa olleista 40-60 % oli 1990-luvulla

tuloiltaan keski- tai pienituloisia ja vastaava osa taloudellisesti hyväosaisia (henkilön nettotulot > työvoimaan kuuluvien nettotulojen keskiarvo vuosina 1990-1994 joka vuosi). Vuodesta toiseen työttömänä olleista sen sijaan useamman kuin joka toisen nettotulot jäivät pienituloisimpaan kvartiiliin vuosina 1990-1994 joka vuosi ja ta-loudellisesti hyvin toimeentulevia oli ainoastaan vajaat 3 %. Edellä määritellysti hyvin toimeentulemisen nettotuloraja oli 79 400 markkaa ja pienituloisimpaan kvartiiliin kuulumisen 54 000 markkaa vuonna 1994.

Taloudellisen huono-osaisuuden tarkastelumme pohjautuu työvoimaan kuuluviin, eikä se näin ollen mittaa suhteellista köyhyyttä, vaan työvoimaan kuuluneiden tulojen eriytymistä ja huono-osaisuutta. Luokittelu osoittaa taloudellisten tilanteiden muodostumisen monimutkaisuutta ja suurta tulkinnanvaraisuutta. Taloudellista hyväosaisuutta on vähemmän, samoin totaalista syrjäytymistä (taloudellista huono-osaisuutta) verrattuna selviytymiseen ja syrjäytymiseen työmarkkinoilla. Selviytymisen ja syrjäytymisen yksinkertaisten mittarien kehittäminen on mahdotonta, vaikka sitä pidetään hallinnollisesti tärkeänä yhteiskunnallisen hallittavuuden ja ohjailtavuuden takia. Laajat syrjäytymisen ongelmat eivät ole suomalaisten työmarkkinoiden keskeinen piirre, vaan pysyvyyden ja hyväosaisuuden selkeä eriytyminen ja oheneminen niin organisoivina periaatteina kuin yksilöiden todellisuutena. Suurin osa työvoimaan kuuluneista koki 1990-luvun taloudellisen taantumana tulomenetyksiä eli heidän nettotulonsa vuonna 1994 olivat pienemmät kuin vuonna 1990. Ainoastaan vajaat 2 % heistä oli kuitenkin seurantakaudella tuloilla mitattuna taloudellisesti huono-osaisia.

Laskentatavasta riippuen sekä työmarkkina-aseman mukaan että taloudellisesti selviytyneitä on 500 000-800 000 henkilöä eli 1/4-1/3 työvoimasta. Toisaalta työvoimassa on henkilöitä, jotka ovat kyllä onnistuneet säilyttämään ympärivuotisen palkkatyön, mutta jotka ovat joutuneet tyytymään taloudellisesti palkansaajien keskimääräistä tulosasoja pienempiin tuloihin tai joiden nettotulotasoa laski säännöllisenä jatkuvasta palkkatyöstä huolimatta 1990-luvulla (noin 600 000-800 000 henkilöä eli 1/3 työvoimasta). Monella tavoin epävakaisissa työmarkkina-asemissa elävä palkansaajien joukko on heihin verrattuna kutakuinkin vastaavan suuruinen, noin 700 000-800 000 henkilöä. Heistä kaikista huono-osaisimpia on noin 50 000-200 000 työvoimaan kuulunutta. (Suikkanen ym. 1998.) Toimeentulon osalta huono-osaisilla riippuvuus hyvinvointivaltiosta on lähes täydellistä.

Työmarkkinoilla selviytymisen ja taloudellisen selviytymisen kumuloitumista koskevat tulokset voidaan tulkita niin, että 1990-luvun tilanne on johtanut entistä voimakkaampiin valikoitumisprosesseihin työmarkkinoilla. Ensinnäkin miehet ovat selvästi yliedustettuina niin hyväosaisuuden kuin huono-osaisuudenkin kumuloitumisessa työmarkkinoilla. Hyväosaisuuden kumuloituminen työmarkkinoilla liittyy toisiinsa korkean koulutuksen, miesten johtavat asemat työorganisaatioissa ja keski-ikäisyyden. Huono-osaisuuden kumuloituminen työmarkkinoilla puolestaan liittyy yhteen hyvin alhaisen koulutuksen, miesten pitkittyneen työttömyyden ja keski-ikäisyyden. Toiseksi työmarkkinoilla selviytyminen on alkanut tuottaa ”uutta taloudellista hyväosaisuutta”, joka koskee ainoastaan osaa työmarkkinoilla selviytyneistä. Selviytyminen työmarkkinoilla on taloudellisesti entistä ehdollisempaa tai toisin tulkittuna sen sisältö on hajautuva. Samoin myös palkkatyöstä syrjäytyminen on alkanut tuottaa entisen rinnalle ”uutta huono-osaisuutta”. ”Uuden huono-osaisuuden” kohdalla voidaan puhua sosiaaliturvariippuvuudesta vastakohtana markkinariippuvuudelle.

Riippuvuus sosiaalisista tulonsiirroista ja yhteiskunnallisista palveluista on 1990-luvun kuluessa tullut aikaisempaa luonnollisemmaksi osaksi kansalaisuutta. Raja riippuvuuden ja riippumattomuuden välillä ei ole niin yksiselitteinen kuin mitä se oli teollistuvassa (normaalityösuhteen) yhteiskunnassa. Sekä nuoruudessa että vanhuudessa riippuvuus hyvinvointivaltiosta on laajennut ja tämän lisäksi aktiivisen työiän aika on yhä useamman kohdalla pirstoutunut kausiksi, joissa vuorottelevat hyvinvointivaltiosta riippuvuuden ja riippumattomuuden kaudet (vrt. Saari 1996, 49-52). Nämä muutokset yhteiskunnassa ja työmarkkinoilla tulisi nähdä perustana uudenlaisille sosiaalisille riskeille. Yhteiskunnan rakenteiden palkkatyöyhteiskuntakeskeisyyttä ei ole vielä kyseenalaistettu, vaikka ansiotyön ja toimeentulon välinen sidon on haurastunut tulonsiirtojen merkityksen kasvaessa myös työikäisessä väestössä ja vaikka kasvava osa väestöstä sijoittuu hyvinvointivaltioihin kategorioihin (opiskelija, työkyvytön, vanhuuseläkeläinen) (vrt. Tulevaisuuden avaimia ja avauksia 1998). Modernin (normaalityösuhteeseen perustuvan) palkkatyön vahvimpana kautena 1960- ja 1970-luvuilla työ- ja sosiaalipoliittinen lainsäädäntö ja sopimusjärjestelmä kehittyivät samanaikaisesti ja toisiinsa vaikuttaen ja vallitseva palkkatyön muoto (normaalityösuhte) oli perusta sosiaalisille riskeille. Vastikkeellisena toimintana palkkatyö antoi niihin turvan. Modernissa yhteiskunnassa myös ansiosidonnaisuus takasi huomattavasti oikeudenmukaisemman sosiaaliturvan kuin nykyään. Työelämän tutkijoiden keskuudessa keskustelu siitä, että normaalityösuhdemalli tulisi korvata katkosten ja epävarmuuden politiikalla, ei ole uutta (esim. New Forms of Work 1988; Suikkanen 1990; Jolkkonen ym. 1991; Mückenberger 1994), mutta politiikassa sen tarpeellisuutta ei tunnusteta ja käytännön tasolla valmiuksia siihen on kovin vähän.

Keskeisenä tavoitteena niin yhteiskunnan rakenteiden toimivuuden kuin yksilöiden elämän sujuvuuden ja merkityksel-

lisydenkin kannalta on sopimuksellisuuden lisääminen yhteiskuntaa organisoivana yleisenä periaatteena ja siirtymiä tukevan, periaatteiltaan yksinkertaisen yhteiskuntapolitiikan kehittäminen. Vastikkeellisen toiminnan laajempi ymmärtäminen olisi tien avaamista sellaisen yhteiskunnan suuntaan, jossa kaikkien ei välttämättä tarvitse tehdä palkkatyötä, vaan palkkatyön ja muun toiminnan (opiskelun, julkisen työn, vapaaehtoistyön) vuorottelu olisi ilman taloudellisia riskejä mahdollista. Nykyinen yhteiskuntapolitiikka on liian sirpaleista ja erillisiin riskeihin perustuvaa. Uuden polven järjestelmän haasteena on vastata moniin työllisyyden rakennetta, työsuhteiden laatua, työvoiman kvalifikaatiovaatimuksia ja hyvinvoinnin tasoa koskeviin kysymyksiin. Beckin (1986) jo yli kymmenen vuotta sitten esittämä visio työmarkkinoiden muutoksesta on tullut entistä osuvammaksi (vrt. Tulevaisuuden avaimia ja avauksia 1998). Alityöllisyys on astumassa työehdoiltaan yhtenäisen täystyöllisyyden tilalle.

3 Sosiaalinen pääoma ja yhteiskunnallinen murros

Sosiaalisen järjestyksen luomisessa on keskeistä neuvoteltavan sosiaalisen järjestyksen ja sosiaalisten sopimusten problematiikka. Neuvotellun järjestyksen käsite on sisällynyt lähinnä organisaatioiden toiminnan tutkimiseen. Sosiaalisten sopimusten käsite on esiintynyt joko laajana poliittisen ajattelun välineenä, yhteiskuntien yleisenä moraalisenä, kansalaisoikeudellisenä tai perusoikeudellisenä kategoriana aina Hobbesista Rawlsiin (Boucher & Kelly toim. 1994) tai suppeampana jonkin ryhmän sosiaalista yhteiskunta-asemaa luonnehtivana tekijänä (Pateman 1988), jonka osina ovat sopimukset palkkatyöhön osallistumisesta, sukupuolten välillä ja kansalaisoikeuksista. Näitä käsitteitä ovat käyttäneet konkreettisesti suomalaisen yhteiskunnan analyysin osalta Koistinen (1993), Suikkanen ja Viinamäki (1996) sekä Jolkkonen (1998).

Sosiaalinen sopimus on yhteiskuntien sosiaalisen järjestyksen ilmentymä. Mitä kehittyneemmästä yhteiskunnasta on kysymys, sitä laaja-alaisempi ja intensiivisempi on sosiaalisten sopimusten osuus. Sosiaaliset sopimukset ovat sisällöltään sekä abstrakteja toimimisen periaatteita, kirjoitettuja sopimuksia eri toimijoiden välillä että yksityisiä käytäntöjä.

Rakenteiden ja sopimusten suhde on erityinen. Voidaan kysyä, ovatko rakenteet sen todellisimpia tai ohjaavatko ne yhteiskunnallisia käytäntöjä enemmän kuin sosiaaliset sopimukset. Heijastuvatko rakenteet sosiaalisina sopimuksina ja onko rakenteiden oheneminen juuri yhteiskunnallisten eriytymisilmiöiden perusta, jolloin yhteiskunnan rakenteellisen ymmärtämisen tapa tulisi korvata monimutkaisilla ja vaihtoehtoisilla sosiaalisen järjestyksen ja sopimuksen käsitteillä? Sosiaalisen järjestyksen ja sopimuksen käsitteet ovat dynaamisia ilmaisuja, jotka purkavat rakenne-käsitettä paremmin yhteiskunnan monimutkaistumista, yhteiskuntien koossapysymisen ja hajautumisen problematiikkaa, yksilö-yhteiskunta-suhdetta ja yksilöiden ohjautumista. Sopimuksellisuus liittyy yksilön yhteiskuntaan ja yhteiskunnan yksilöön.

3.1 Sosiaalisten sopimusten monitasoisuus

Sosiaalisten sopimusten käsitteellistämässä tulisi pyrkiä laajoista luokka- ja periaatepohjaisista yhteiskuntasopimuksista sekä suppeista tietyn ryhmän yhteiskunta-asemasopimuksista monitasoiseen sosiaalisten sopimusten sisältöjen ja merkitysten ymmärtämiseen. Sosiaalisten sopimusten käsite näyttää varsin relevantilta hyvinvoinnin määräytymisen, palkkatyöhön osallistumisen, elämänkulun ohjautumisen, toimeentulon hankkimisen sekä erilaisten elämänmuutosten yhteydessä. Nämä kysymykset on yleensä ymmärretty rakenteellisten teorioiden kautta.

Esimerkkinä voidaan mainita yksilön elämänkulun määräytymisen kysymykset. Tietty ikä on oikeuttanut kuulumisen tiettyihin sosiaalisiin instituutioihin ja eri elämänvaiheita on voitu erotella sen mukaan, minkä sosiaalisen instituution jäsenenä yksilön on kulloinkin katsottu olevan mukana. Modernissa yhteiskunnassa elämän suunnittelusta tuli arvo sinänsä ja moderni minuuks ja elämänkäsitys ymmärrettiin tavoitteena (Berger ym. 1974). Modernin ihmisen elämänkulku on sisältänyt normatiivisia oletuksia ja pyrkimyksen ennalta asetettuun tapahtumien kulkuun, ja tätä monet erilaiset yhteiskunta- ja sosiaalipoliittiset käytännöt ovat tukeneet.

Kolmivaiheinen elämänkulun malli, jossa sosiaalistuminen (lapsuus ja nuoruus), työikäisyys (palkkatyöhön osallistuminen) ja eläkkeelle siirtyminen ovat yksinkertaisia, peräkkäisiä jaksoja, ja jossa organisaatiot toimivat elämäntilanteesta toiseen siirtäjinä, on kuitenkin valintojen moninaisuutta yksinkertaistava ja yksilöä toimijana vähättelevä malli (vrt. Heinz 1992; Jolkkonen 1998, 54). Sosiaalinen sopimus purkaa tuotettua jyrkkää vastakkaisuutta yksilön ja yhteiskunnan välillä, rakentaa yksilöiden biografiaa instituutioiden merkitysten ja yksilöiden omien valintojen väliin, ja tässä paino on biografian kehittämisessä yksilöllisenä versiona (mt., 64).

Sosiaalisessa sopimuksessa tärkeää on yksilöiden autonomia ja mahdollisuuksien valinnat sekä elämäntapojen muuttamisen yhteisöllisyys. Työmarkkinoiden toimimisessa erilainen sopimuksellisuus on aivan keskeistä. Niin yksilöiden siirtyminen työmarkkinoille ja kollektiivisemmat entry-käytännöt kuin palkkatyöhön osallistuminen ja siitä poisjääminenkin (exit-käytännöt) perustuvat sekä neuvoteltuun järjestykseen että sopimuksellisiin ratkaisuihin. Työmarkkinoiden toiminnan sopimuksellisuuden käsitteellistäminen antaa tilaa yksilöiden omille valinnoille, kollektiivisten ratkaisujen eriytyneisyydelle ja rakenteellisten vaikutusten ehdollisuudelle. Yksilö joutuu vastatusten rakenteellisten pakkojen ja normatiivisten järjestelmien kanssa. Aikaisemmin teoreettiset näkemykset ovat painottaneet työmarkkinoiden tulkinnoissa joko yksilöiden sopeutumista rakenteellisiin pakkoihin tai yksilöiden idealisoitunutta autonomisuutta rakenteellisista tekijöistä. Sopimuksellisuus yhdistää yksilön omien valintojen elementtejä yhteiskunnan kollektiivisiin ja rakenteellisiin ulottuvuuksiin.

Sopimuksellisuuden luonne on myös paikallisesti ja ajallisesti rajoittunutta. Sopimuksellisuus siis toimii tietyn sosiaalisen järjestyksen kehyksenä ja yhteiskunnan toimimisen yleisenä periaatteena, mutta sen konkreettinen sisältö ja muutos on aina erityinen. Tämä yleisyyden ja erityisyyden (yleisyydestä poikkeamisen) suhde on myös mielenkiintoinen. Pohjoismaissa hyvinvointiyhteiskunnissa palkkatyön järjestyksen kautta on muotoutunut yleisyys, normaalius ja institutionaalinen tavoitteellisuus, ”hyvän elämän malli”. Poikkeamat järjestyksen yleisyydestä on problematisoitu ja merkittävä osa niistä on katettu yhteiskuntapolitiikan toimenpiteillä. Suomalaisena erityisyytenä on esimerkiksi ollut se, että kokopäiväinen palkkatyö on turvattu sekä miehille että naisille ja perhetulo on näin muodostunut pääasiassa puolisoitten yhteisistä ansiotuloista. Erityisesti 1970-luvun alussa luodun laajan sosiaalipalvelujärjestelmän ansiosta naisten palkkatyön ja äitiyden yhdistäminen on ollut mahdollista, koska lasten hoidon ei ole tarvinnut nojautua naisen palkattomaan työpanokseen. Mutta toisaalta sosiaaliturvan yksilöllistämisen vuoksi sekä miesten että naisten on täytynyt myös osallistua palkkatyöhön voidakseen käyttää hyväkseen hyvinvointivaltion mahdollisuudet ja päästäkseen osalliseksi perustason ylittävästä työttömyysturvasta, sairausturvasta ja eläkkeistä. Myös suomalaisessa kulttuurissa vallalla oleva omistusasuntomalli on edellyttänyt molempien puolisoitten ansiotuloja.

Kussakin yhteiskunnassa on kunakin aikana voimassa spesifejä sosiaalisia sopimuksia, joiden muuntuvuus, erilaistuminen ja monimuotoisuus on käsin kosketeltavaa. Sosiaalisia sopimuksia ei voi kuitenkaan Bourdieun (1998, 7) sanoin osoittaa sormella eikä koskea, vaan niiden rakentaminen, haltuunotto ja päteväksi toteaminen edellyttävät tieteellistä työtä. Olemme käsitelleet sosiaalisen sopimuksen ulottuvuuksia jo aikaisemmin (Suikkanen ym. 1996; Linnakangas 1997; Suikkanen & Viinamäki 1998). Kirjoittamattomia ja siten näkymättömämpiä ovat olleet viitteelliset sopimukset palkkatyöhön osallistumisesta, toimeentulon perusteista ja jakautumisesta, ammatillisesta koulutuksesta ja työmarkkinoille siirtymisen periaatteista, asumisesta, sosiaalisten riskien kompensoimisesta, työmarkkinoiden uusintamisen logiikasta ja eläkkeelle siirtymisestä. Nämä sopimukset vaihtelevat yhteiskunnittain historiallisesti ja ajallisesti ja ovat Suomessa ilmenneet 1950-luvun lopun jälkeen malleina tai sopimuksina

- palkkatyöhön osallistumisesta ja yhden ammatin riittävydestä siinä
- työmarkkinoiden ylisukupolvittaisesta uusintamisesta
- kahden elättäjän perheestä ja lasten päivähoidosta
- sosiaalisten riskien yksilöllisestä sosiaalivakuutuksellisesta kompensoitamisesta ja yksilöllisestä verotuksesta
- horisontaalisesta ja vertikaalisesta tulonjaosta
- omistusasumisesta.

Sopimuksia on eritasoisia privaateista kirjoittamattomista kahdenkeskisistä sopimuksista laajoihin yhteiskuntasopimuksiin. Sopimusten sitovuus ja pätevyys ovat suhteellisia. Sopimuksen käsite pitää sisällään yhteiskunnallisten ehtojen rakennekäsitteestä aina toimintaperiaatteen toimintakäsitteeseen asti. Se sitoo rakenteiden ja toimijoiden välisen vuorovaikutuksen luonteeltaan sopimukselliseksi, neuvoteltavaksi ja sisällöltään poliittiseksi kysymykseksi. Sopimukset ovat perusluonteeltaan eriaikaisia. Osa vaihtuu hitaasti ja osa on jatkuvassa päivittäisessä muutoksessa.

3.2 Palkkatyön jatkuvuus

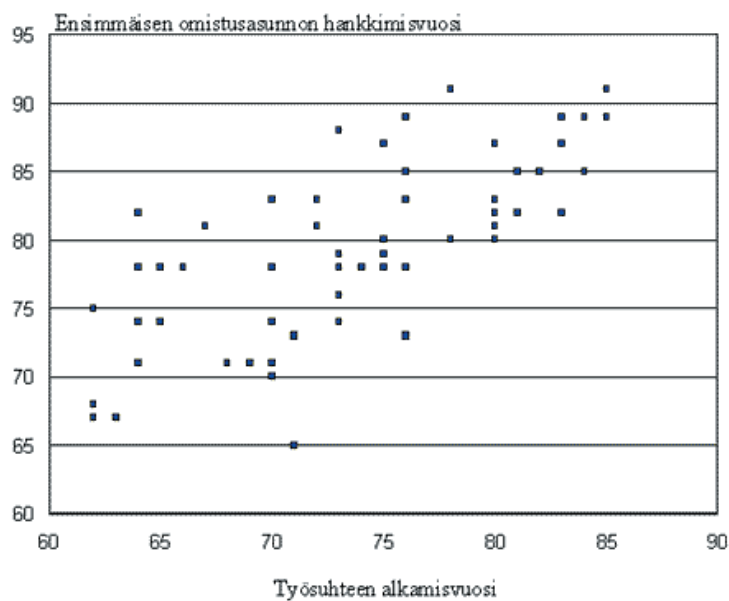
Useissa tapaustutkimuksissamme olemme pyrkineet sekä käsitteellisesti ymmärtämään että empiirisesti osoittamaan esimerkiksi palkkatyön ehtojen muuttamista. Ensinnäkin yleisellä tasolla ns. normaalin (vuodesta toiseen säännöllisenä, kokoaikaisena ja ympärivuotisena jatkuvan) palkkatyön alkuperä ja jatkuvuus ovat nähtävissä monissa yhteiskunnallisissa käytännöissä ja tavoitteissa. Normaalin palkkatyön kehitysvaiheita ajatellen työ- ja sosiaalipoliittisen lainsäädännön rinnakkainen kehitys on ollut olennainen tekijä. Yhtä merkittävä tekijä on itse palkkatyön organisoitavissa tapahtuneet muutokset: millaisilla työajoilla työtä tehdään ja ketkä siihen osallistuvat (nuoret, vanhat, miehet, naiset,

naimisissa olevat, perheelliset). Lainsäädännön kautta valtio ohjaa sitä, kenellä tulisi olla etusija työllistyä ja kuka ei saa tehdä työtä (lapset, yötyö tietyillä ryhmillä) (vrt. Fevre 1992). Se, missä vaiheessa on osallistuttu palkkatyöhön, on ollut aina yhteiskunnan kehityksen ja yhteiskunnassa käydyn keskustelun tulosta.

Sosiaalipolitiikka ja hyvinvointivaltio ovat yhdessä vaikuttaneet ratkaisevasti esimerkiksi naisten pääsyyn työmarkkinoille, vaikka tähän on Suomessa niin kuin monissa muissakin maissa vaikuttanut huomattavassa määrin myös naisten oma toiminta. Mahdollisuus palkkatyön ja äitiyden yhdistämiseen on Suomessa pyritty takaamaan julkisen vallan ylläpitämin sosiaalipalveluin. Samoin verotuksen ja sosiaaliturvan yksilöllistäminen ovat vaikuttaneet naisten palkkatyöhön osallistumiseen ja omalta osaltaan siihen, mitä naisten palkkatyöhön osallistumisessa esimerkiksi tällä hetkellä pidetään normaalina. Se, mikä on normaalia tai normaalina pidettyä työsuh-teissa, on eriytynyt monella tapaa: alan, am-matin, sukupuolen, perheellisyyden ja koulu-tuksen mukaan. Myös siirtymi-nen myö-hem-min joustaviin tuote-mark-kinoi-hin on vaikutta-nut siihen, millaisia töitä, työsuh-teita, palkka-työn kontrolli-muotoja ja palkkaus- ja työaikamuo-toja yhteiskun-nassa on kehittynyt. Tältä pohjalta on ymmärrettä-vissä, että työsuh-teet ja työsuh-de-mallit ovat eriytyneet toimialoittain ja amma-teit-tain ja toimialoittaisetkin työsuhdemal-lit ovat muuttuneet yhteis-kunnallisen kehityksen mukana.

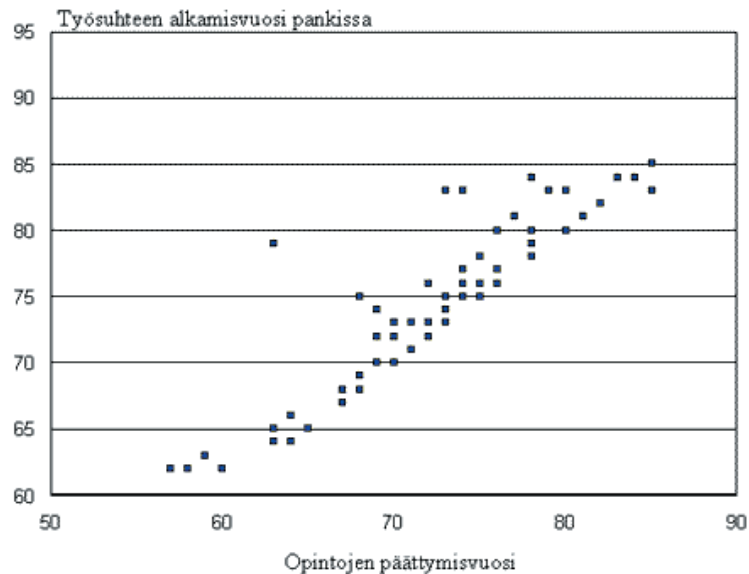
Kaiken kaikkiaan normaalin työsuhteen historiaan sisältyy merkittävää sosiaalista, po--liittista ja taloudellista vuorovai-kutusta. Siihen sisältyy myös kult-tuu-rista vuorovai-kutus-ta, mitä tulee esimerkiksi työaikajär-jes-telmiin (Jahoda 1982; Julkunen & Nätti 1994). Työaikajärjestelmät ovat vahvasti kulttuurisia tuotteita. Työaikavalinnoilla on ollut paljon kollektiivisia seurauksia, jotka näkyvät yhteiskunnan koko aikaorganisaatiossa. Normaalityöaika (kahdeksantuntinen, kello 6-18 väliseksi ajaksi sijoittuva ympärivuotinen palkkatyö) on kulttuurisena normina luonut yhteisiä aikatauluja. Se on luonut yhteistä sosiokulttuurista kehikkoa, yhtenäisen elämäntavan rungon ja yhteenkuuluvuutta. (Mt.) Kulttuurinen vuorovai-kutus näkyy laajemmin myös siinä, kun palkkatyöhön osallistumisesta on muodostunut osa ns. luottamuksen järjestelmää (käsite: Giddens 1990 ja 1991). Ti-ety-n-lainen palkkatyö-hön osallistuminen on muo-tou-tu-nut ihmisille hyvinvoinnin ja elämänhal-linnan perustaksi turvatessaan sen, mitä on nähty kuulu-van tavanomai-seen elämän-tapaan.

Tapaustutkimuksissamme olemme tarkastelleet empiirisesti, kuinka luottamus työsuhteen jatkumiseen on ollut nähtävissä yksilöiden ja perheiden elämässä, odotuksissa ja tavoitteissa. Esimerkiksi tutkimillamme (Jolkkonen ym. 1992; Heikkilä ym. 1993; Linnakangas 1997) Postipankin naistoimihenkilöillä palkkatyön jatkuvuus tuli ymmärrettäväksi vuorovai-kutuksessa asumisuraan (vrt. Bjerén 1989). Melkein jokainen (94 %) pysyvässä työsuh-teessa ollut pankkilainen oli jossain vaiheessa hankkinut omistusasunnon. Runsas kolmasosa oli hankkinut sen viiden vuoden kuluessa työsuhteen alkamisesta (kuva 7). Asunnon hankkiminen liittyi läheisesti työpaikan saantiin pankin palveluksesta. (Linnakangas 1997.)

Kuva 7. Työsuhteen alkamisajankohdan ja ensimmäisen omistusasunnon hankkimisen yhteisjakauma pankkilaisia koskevassa tapaustutkimuksessa.

Käsitteellisesti oletus työsuhteen jatkuvuudesta palkkatyöläisaseman vakautena ja päämääränä on lähellä vastaavaa asuntopoliittista ajattelutapaa. Normaaliin palkkatyöhön liitetyssä oletuksessa kyse on työhistorian vaiheista ja siinä huomio kiinnittyy työsuhteeseen ja sen luonteeseen (jatkuvuuteen). Asumisura on konstruktio asumishistorian vaiheista ja siinä huomio kiinnittyy asumismuotoon ja sen tasoon (haaveeseen omistusasumisesta).

Kuva 8. Opintojen päättymisen ja pankin palveluksesta työpaikan saannin yhteisjakauma pankkilaisia koskevassa tapau-
tutkimuksessa.

Vastaavasti yhden ammatin hankkimismalli oli pankkilaisilla sisäänrakentunut luottamukseen työsuhteen jatkumisesta. Työpaikka pankista oli saatu pääsääntöisesti heti tai muutaman vuoden sisällä keskikoulusta, kauppaopistosta tai -kou-
lusta valmistumisen jälkeen (kuva 8). Kun työpaikka oli saatu pankista, ammatillinen koulutus tai sen puute ei myöskään
erotellut työntekijöitä. Nousukaudella, jolloin pankin toiminta laajeni ja se tarvitsi paljon työvoimaa, työntekijöiden välis-
tä erottelua ei tehnyt myöskään työsuhteen muodollisuus eli se, oliko työsuhde pysyvä vai määräaikainen. (Linnakangas
1997.)

Oletuksemme mukaan palkkatyön ehtojen uudelleen muotoutuminen ilmentää työmarkkinatoimijoiden toiminnan uuden-
laisia rakenteellisia ehtoja ja työ-mark-kinoiden muutokset -ovat aikakau-
den luonteen muut-tu-misen keskeisiä alueita. Kun meneillään olevassa rakennemuutoksessa työmark-kinat ovat muuttuneet, samalla se palkkatyöhön osallistu-
mis-ta koskeva luottamuksen järjes-tel-mä, johon työnteki-jät ovat luotta-neet, on muuttu-nut olennai-ses-ti. Uudentyyppiset
työllisyysongelmat, työsuhteiden epävarmuus ja lyhen-tyminen ja muut-tuvat elämän-ti-lan-teet ovat laajentuneet uu-
sille alueille. Ne ovat alkaneet leima-ta palkkatyöhön osallistumista ra-ken-nemuu-tosvaltaisil-la aloilla. Tämä on ollut
tendens-si työsuh-teiden purkautu-misten yhteydessä ja nyt, kun työttömien määrä on erityisen suuri. Työllisyyssi-
syt ovat esimerkiksi joukkoir-tisanomisten vuoksi tul-leet entistä vai-keammin ennu-s-tettaviksi ja erityisesti 1990-luvulla
työttö-myydestä on tullut pitkittyvä ongel-ma. Yksilöiden tasolla tämä tarkoittaa, että moni joutuu etsimään uudenlaista
järjes-tystä elämälleen, koska ai-kai-sem-man koke-muksen ja ammatil-li-sen aseman perus-teella saavutettua työmark-
kina-asemaa ei enää voi pitää varma-na. Työvoiman käytön muutos puolestaan juontuu osaltaan yritysten pyrkimyksestä
hallita entistä kilpailevampaa ja epävarmempaa ympäristöä (vrt. Myrskylä & Ylöstalo 1997).

Muutokset työmarkkinoilla ovat rakenteellisia ja ne koskevat laajasti yksilöiden elämää ja yhteiskunnan sujuvuutta.
Myöskään työmarkkinoiden ongelmista suurimmat eivät voi näin olla pelkästään tuotanto- ja työjärjestelmien kysymyk-
siä, eivätkä ne koske vain tietynhetkisen työttömyyden tai vajaatyöllisyyden laajuutta, vaan yksilöiden elämänsu-
juvuutta, pidempiaikaisen toimeentulon ja elämänsu-juvuutta ja uuden rekrytoitumisen mahdollisuuksia työ-
markkinoilla.

Yhteiskuntapoliittisten ratkaisujen tulisi moninaisesti tukeutua sosiaalisen järjestyksen kaikkiin ulottuvuuksiin. Tähän
asti järjestelmätekijöiden analysoimisessa ja keskustelussa ovat korostuneet normatiiviset arvot, hallinnolliset (järjestel-
mäohjaa-misen mahdollisuudet) tavoitteet ja poliittiset ideologiat. Yhtenä tärkeänä syynä on ollut järjestelmänäkökulman

ja siihen sisältyneiden tekijöiden riittävyys työmarkkinoiden ymmärtämisessä ja ohjaamisessa. Kun on kehitetty työmarkkinoita, on problematisoitu lähinnä tuotannon tekijöitä (niiden sisäistä rakennetta ja toimivuutta), niiden keskinäisiä suhteita, tuotannollisen järjestelmän ja infrastruktuurien (materiaalisen ja ei-materiaalisen) suhteita. Järjestelmätarkastelu huomioi substantiaalisen todellisuuden toimijat: yksilöt, ryhmät, organisaatiot, kollektiivit ja valtion sekä niiden keskinäisen käyttäytymisen. Järjestysnäkökulma on välttämätön kompleksisten tilanteiden yhteiskunnassa ja se tuo sopimuksellisuuden eri ulottuvuudseen työmarkkinoiden muuttumisen ja toimivuuden avaintekijäksi.

3.3 Sopimuksellisuuden vaihtuminen

Ajanjakson sopimuksellisuuden vaihtuminen on kriittinen kysymys. Rakenteiden jäykkyys ja yksilötason nopeatkin muutokset heijastuvat sopimuksellisuuteen ja sen vaihtumiseen. Erilaiset sopimukset ovat voimassa eri pituisia jaksoja ja aikaan ja paikkaan sidottu rajatun sopimuksellisuuden käsite yksinkertaistaa tietoisestikin tätä problematiikkaa. Esittämämme sosiaaliset sopimukset ovat rakennettuja yksinkertaistuksia rakenteiden, toimijoiden ja yksilöiden välisistä toimintaperiaatteista, sosiaalisista siteistä ja vuorovaikutuksen periaatteista. Ne purkavat yksilöiden yhteiskuntaan kiinnittymisen ja sitoutumisen problematiikkaa, yhteiskuntien toimintaa ja suuntautumista, niiden koossapysymisen ja kiinteyden (koherenssi) ongelmia.

Sopimuksellisuuden vaihtuminen ja jopa sopimuksellisuuden merkityksen purkautuminen nykyisen yhteisöllisen ja yksilöllisen eriytymiskehityksen myötä tulee ehkä olemaan tulevaisuuden dramaattisimpia muutoksia. Aikaisemmin sopimuksellisuus on vahvistanut yhteiskuntien toimintaa instituutioiden ja järjestelmien (työllisyys-, koulutus-, sosiaaliturvajärjestelmien yms.) suhteellisen selkeiden periaatteiden kautta. Meneillään oleva eriytymiskehitys murtaa sopimuksellisuuden mahdollisuuksia yhteiskuntien ohjaamisessa ja hallinnoimisessa. Tämän merkittävin seuraus on kansallisen yhteiskuntapolitiikan tasa-arvoistavien, yhdenmukaistavien ja homogenisoivien periaatteiden kriisiytyminen.

Hyvinvoinnin muotoutuminen ja palkkatyöhön osallistuminen ovat olleet sopimuksellisuuden tärkeimpiä alueita. Työsuhteita, toimeentuloa, asumista, koulutusta ja elämäntilannetta koskevat sopimukset ovat pyrkineet yhteneviin, yleisiin tiloihin ja tavoitteisiin. Selkeillä sopimuksilla yhteiskuntapolitiikka on tasa-arvoistanut yksilöiden mahdollisuuksia. Nyt työsuhteiden, toimeentulon ja hyvinvoinnin voimakas ja uutta toimintalogiikkaa toteuttava eriytyminen asettaa koko sopimuksellisuuden ja erityisesti yhteiskuntapolitiikan kokonaan toisenlaisen valintatilanteen eteen. Voidaan kysyä, hyväksyykö uusi sopimuksellisuus ja yhteiskuntapolitiikka ensin eriytymiskehityksen ja myöhemmin alkaa vahvistaa sen yhteydessä muodostuvaa, muuttuvaa eriarvoisuutta. Perinteinen sopimuksellisuus vaihtuu antiteesiksi pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden kehityksessä. Edelleen voidaan kysyä, vahvistaako sopimuksellisuus käynnissä olevaa valikoitumista ja murentaa samalla pitkäaikaiseen rakentamiseen perustuneen yhteiskunnan toimivuuden. Toinen mahdollisuus, joka ei enää ilmeisesti olekaan vaihtoehto, on valtion osuuden valikoiva kasvattaminen sopimuksissa ja tietoinen yhteiskuntapolitiikan eriyttäminen toteutumassa olevan eriytymiskehityksen vastateesinä. Monien kehityserkkien mukaan yhteiskuntapolitiikka ja valtion pyrkimykset uuteen sopimuksellisuuteen kumpuavat eriytymiskehityksen hyväksymisestä ja vahvistamisesta. Mahdollisuudet suhteutetaan muodostumassa olevilla ratkaisuilla erilaisiin tavoiteltaviin tilanteisiin.

4 Rakenteiden suuret muutokset ja työmarkkinoiden sosiaalinen järjestys

Yhteiskunnan rakenteisiin on aina kätketty se osa todellisuutta, joka on ollut mahdoton saavuttaa tai liian vaikea ymmärtää. Käsitteelliset epäonnistumiset on siirretty myös rakenteisiin. Eri teorioiden vastakohtaisuus on selkeää ja taustana voi olla käynnissä olevan siirtymäkauden väärinymmärrys. Ymmärrämme edelleenkin tulevan aikakauden siirtymänä yhdestä teknologiaparadigmasta toiseen, hyvinvointiregiimistä toiseen, mutta emme ymmärrä sitä, että olemme ensimmäinen sukupolvi, joka elää uudessa jälkitraditionaalisessa sosiaalisessa järjestyksessä.

Eurooppalainen projekti demokraattisesti ohjatusta teollistamisesta ja vahvoista tukevista rakenteista on tällä hetkellä menettämässä monia perusteitaan. Kuinka uudet rakenteet, koordinoivat systeemit ja yksilölliset orientaatiot tulevat voimaan? Aikakauden muutoksessa ei ole kysymys yksinkertaisesti rakenteiden uusiutumisesta suhteessa johonkin, vaan uudenlaisen projektin alkamisesta modernien yhteiskuntien historiassa.

Yhteiskuntien ylitsekäymätön suuri kysymys ja sosiaalisuuden perusta on aina ollut kysymys toimeentulosta ja sen järjestämisestä. Merkit toimeentulon kokonaan aikaisemmasta poikkeavasta todellisuudesta ja muuttuvasta merkityksestä saatavat näyttää liian vähäisiltä. Olemmeko tekemässä suuren strategisen virheen uskaltamatta tulkita alustavia muutoksen merkkejä tarpeeksi vakavasti? Yksi havaintomme on se, että globaalisti, maaryhmittäin (esim. OECD-maissa) ja maittain työttömyyden määrä on vuosikymmen toisen perään ollut aina korkeampi taloudelliseen kasvuun verrattuna ja näin on ollut myös 1990-luvun taloudellisesta toipumisesta huolimatta. Merkitseekö tämä havainto jo nyt palkkatyön merkityksen ratkaisevaa ohenemista toimeentuloa järjestävänä ja ohjaavana periaatteena? Miten sosiaalinen järjestys, yksilöiden identiteetti ja sosiaalinen turvallisuus ovat mahdollisia palkkatyökäsitteen ulkopuolella? Ovatko nykyiset tulkintamme rakenteista ja niiden merkityksestä liian palkkatyöyhteiskuntakeskeisiä? Ehkä rakenteita ja niiden merkityksiä pitäisi katsoa täysin uudella tavalla. Ajattelun muutoksessa täytyy lähteä liikkeelle palkkatyön roolista sosiaalisen järjestyksen kategoriana (vrt. Beck 1997a, 13). Perinteinen tapa nähdä rakenteet ja niiden muutokset johtaa lineaariin modernisaatio-teorioihin, joissa rakenteiden merkityksiä ei suhteellisteta. Rakenteet jäävät helposti oman mahtailunsa ideologisiksi repliikkeiksi. Tulevaisuutta ei voida enää ymmärtää menneisyyden käsitteellisillä sitoumuksilla. Rakenteiden rooli ja merkitys yhteiskunnallisen muutoksen ymmärtämisessä on hyvä esimerkki yhteiskunnallisen tilanteemme monimutkaisuudesta.

4.1 Yhteiskunnallisen muutoksen ymmärtäminen

Kysymys muutoksen merkittävimmästä rakenteellisesta ulottuvuudesta on kiinnostava. Teollistumisen ja perinteisen modernisoitumisen tärkein sosiaalinen innovaatio oli kansallisvaltioiden luominen sekä työnjaolliset ja toiminnalliset suhteet valtion, työnantajien ja perheiden (kansalaisyhteiskunnan) välillä. Sosiaalinen innovaatio on ratkaissut poliittisten, taloudellisten ja sosiaalisten kysymysten suhteita, missä politiikan rooli on ollut korostunut ja yhteiskunnallista kehitystä mahdollistava. Poliitiikan rooli on ollut aktiivinen tilanteessa, jossa markkinat, julkinen sektori ja kansalaisyhteiskunta ovat olleet toistensa toimivuuden edellytyksiä ja toimiva yhteiskuntakokonaisuus on perustunut selvästi erottuvien sektoreiden kombinaatioon. Sosiaalisten kysymysten poliittinen ohjaaminen on monessa tapauksessa turvannut erilaiset rakenteelliset ja taloudelliset ratkaisut (vrt. Block 1990). Onko esimerkiksi Beckin (1997a) muotoilemassa refleksiivisessä modernisaatiossa lainkaan mahdollista vastaava sosiaalinen innovaatio kuin teollisen modernisaation alkuvaiheessa? Poliitiikan roolin ja kansallisvaltioiden merkityksen väheneminen on sisällöltään rakenteellisen strateginen. Valtioiden roolin väheneminen, politiikan rakenteosuuden pieneneminen, yhteiskuntien globalisoituminen sekä eriytyminen ja pakotettu yksilöllistyminen muodostavat toisiaan vahvistavan ja itseään nopeuttavan ohenevien rakenteiden tai rakenteista vapautumassa olevan yhteiskunnan. Aikaisemmin rakenteissa tehdyt ratkaisut vahvistivat lineaarista kehitystä. Nyt edellä mainitut tekijät muodostuvat uhiksi itselleen ja toisilleen.

Beck (mt, 12-59) esittelee refleksiivisen modernisaation käsitteen, joka merkitsee muutoksia teollisen modernisaation perusteissa. Aikaisemmassa vaiheessa modernisaatio oli normaalia, automatisoitunutta ja laaja-alaista. Poliittinen järjestys tuki taloudellista järjestystä. Refleksiivisessä modernisaatiossa tapahtuu modernisoitumisen radikalisoituminen. Muutos aikakaudesta toiseen tapahtuu epäpoliittisesti ilman selkeää poliittista tahtoa, sosiaalisten liikkeiden laajaa esiintymistä ja selkeää aikomusta. Joidenkin kasvanut varakkuus (ei köyhyys) johtaa uudensuuntaisiin ongelmiin, merkityksiin ja politiikkaan.

”Refleksiivinen modernisaatio” tarkoittaa Beckillä (vrt. Beck 1995, 11-20) teollisen yhteiskunnan tuhon mahdollisuutta. Tämän luovan tuhoamisen ”subjektina” ei ole vallankumous tai kriisi, vaan läntisen modernisaation voittokulku. Prosessissa moderni yhteiskunta murentaa omia perusteitaan, kuten kerrostamamuodostumiaan, palkkatyökategorioitaan, ammattijakojaan, ydinperherakennettaan, yritysmuodostumiaan jne. Beck kutsuu sellaista modernisaatiota, joka muren-

taa ja muuttaa toista, refleksiivisen modernisaation vaiheeksi (mt., 12-13). Refleksiivinen modernisaatio tarkoittaa sitä, että käynnissä oleva muutos (esim. työttömyyden lisääntyminen, työssäkäynnin eriytyminen ja osittuminen, joka toteutuu suunnittelematta muun yhteiskunnallisen järjestyksen jäädessä koskemattomaksi) sisältää moderniuden uudenlaisen vaiheen, joka murskaa teollisen yhteiskunnan järjestyksen ja avaa suuntaa toiseen moderniuteen. Kehitysvaihe on uusi ja osin tuntematon yhteiskuntatieteille ja myös yhteiskunnalliselle politiikalle ja sen käytännöille. Beckin näkökulmaa ei voida tulkita yksinkertaisen negatiivisena, tuomiopäivän ennustuksena, vaan siihen sisältyy myös mahdollisuuksien näkökulma. Refleksiivisen modernisaation käsitteen mukaan tulevaisuus ei ole automaattinen ja helppo sopeutumisprosessi. Vaaditaan esimerkiksi uusien talouden toimintatapojen kehittämistä, paikallistalouksia täydentäviä työmarkkinoita, paikallista työtä (perinteisen palkkatyön rinnalle) sekä ratkaisuja, joilla pystytään muuttamaan tuottamisen aikaisempia koordinaatteja. Tietoyhteiskuntaan siirtymistä ei voida pitää sellaisena rakenteellisena siirtymänä, jota Beck tarkoittaa. Tietoyhteiskuntaideat voivat helpottaa siirtymistä yhdestä yhteiskunnallisesta ajanjaksosta toiseen, mutta Beckin mukaan tämä tapahtuu suunnittelematta ja epäpoliittisesti kaikki yhteiskunnallisen päätöksenteon foorumit ja rintamat sivuuttaen.

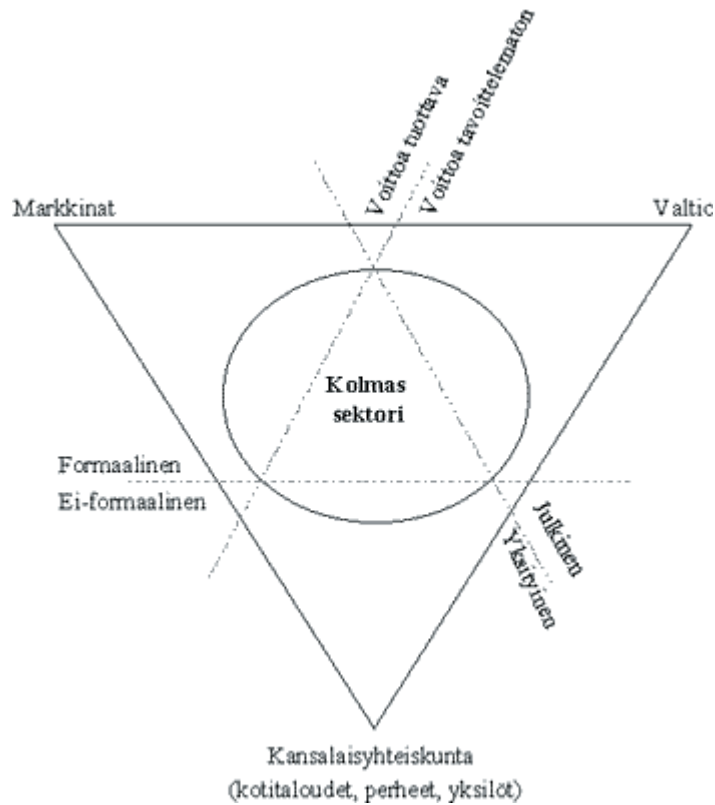
Kohoavat työttömyysluvut edustavat joillekin ainoastaan taloudellisten suhdanteiden vaihetta, taantumana normaalia liikkettä (esim. vasta ilmestyneessä ”Työvoima 2017” -väliraportissa). Monet työelämän tutkijat tulkitsevat kohoavan työttömyyden rakenteellisena, yhteiskuntarakenteen ongelmana. Beck (1986) alkoi 1980-luvun lopussa kutsua täystyöllisyyden jälkeistä järjestelmää alityöllisyysjärjestelmäksi. Kaikissa näissä käsitteellistämisen huomio on ollut ”tietoisessa” työllisyysjärjestelmässä eli rakenteissa.

Talouden ja politiikan suhde on ymmärretty eri tavoin talous- ja työllisyyskehityksen muotoutumisessa. Taloustiedepohjaisissa tulkinnoissa korostetaan talouden ensisijaisuutta ja muiden rakenteiden hidasta sopeutumista tuotannon ulottuvuuksien muutoksiin. Sosiologisissa tulkinnoissa rakenteiden sosiaaliset ja poliittiset tekijät ovat ensisijaisia olennaisia työllisyyden kannalta. Beckille (1986) kysymys näyttäytyy järjestelmäparadigman vaihtumisena, tarkemmin analysoimattomana siirtymänä rakenneolosuhteista toiseen. Yksi uusimpia tulkintoja samasta asiasta on luonnehdinta transitiionaalisista työmarkkinoista, jossa tyyppillistä ovat toiminnalliset, eikä vain institutionaaliset, siirtymät työmarkkina-asetuksista toiseen ja erilaisten elämäntilanteiden samanaikaiset kombinaatiot (Caring for the Future 1996). Oma tulkintamme on lähellä kyseistä työmarkkinoiden ymmärtämisen tapaa (ks. Suikkanen & Viinamäki 1998).

Muotoilemassamme näkemyksessä lähdemme siitä, että kolmivaiheinen elämänkulun malli on muuttumassa limittyväksi elämänkulun malliksi. Kaikki tehdyt tulkinnat voivat olla murroksen poikkeavan luonteen kannalta osittain epärelevanttejä. Kun työttömyysjaksot suhteutetaan elämänkulun kokonaisuuteen, näyttäytyvät nykyiset työmarkkinat huomattavasti aikaisempaa monimuotoisempina. Silti tulkitsemme edelleen tulevaisuuden muutoksia aikaisempien rakenteiden ja järjestelmien lähtökohdista. Uusi työllisyysjärjestelmä hahmottuu helposti vanhan järjestelmän sisältä, aikaisemman asteittaisena, ensin määrällisenä ja vasta myöhemmin laadullisena murroksena. Beck (1997a, 17) vaihtaa alustavasti näkemysavaruuttaan todetessaan, että kauhistuttavat työttömyysnäkökuvat murtavat teollisen moderniteetin aikana muodostunutta rajaa palkkatyön ja palkattoman työn välillä. Hyvinvointivaltion turvallisuuden jälkeen laajalle levinneen työttömyyden turvattomuus uhkaa koko järjestelmää ja sen kehittyneitä rakenteita.

Korkeana pysyvä työttömyys, elämäntilanteiden jatkuvat siirtymät ja erilaisten toimeentulolähteiden kombinoituminen eivät uhkaa ainoastaan palkkatyön järjestelmää sinällään, vaan koko toimeentulon järjestystä. Beckin samoin kuin myös ”Caring for the Future” -julkaisussa esitetyjä näkemyksiä voidaan vielä laajentaa. Rakenteiden oheneminen, yksilöllistyminen, valtion ja politiikan roolien heikkeneminen ja talouden globalisoituminen hävittävät monia aikaisemman sosiaalisen järjestyksen perusteita. Sosiaalinen järjestys on yhtäältä perustunut toimijoiden institutionaalisina määriteltyihin ominaispiirteisiin, mikä on käynyt selkeästi esille esimerkiksi hyvinvointikolmiossa (kuva 9).

Kuva 9. Hyvinvointikolmio.

Toimeentuloa järjestävän periaatteen (palkkatyön) oheneminen on mahdollisesti saavuttamassa taitekohdan, jossa yhteiskunnan rakenteellisen koostumuksen, tavoitteiden ja toimintaperiaatteiden ei ole enää mahdollista taata toimivaa yhteiskuntaa, ja jossa itse toiminnan arvot, sisällöt ja merkitys on muutettava. Kysymys ei ole yksinkertaisesti aikaisempien toimintaperiaatteiden sopeutumisesta uusiin olosuhteisiin, vaan vaihtumisesta itsessään kokonaan toiseksi. Moderniteetin myötä syntynyt hyvinvointikolmio rakenteellisine ehtoineen, työnjakosuhteineen ja funktionaalisine ominaisuuksineen on järjestävän periaatteen pysyessä muuttumattomana tuottamassa erojen yhteiskunnan, jossa erojen mobilisoiminen muodostaa kehityslogiikan ytimen. Traditionaalisen teollisen modernisaation aikana, ennen hyvinvointikolmion institutionaalista muotoutumista, yhteiskuntien kehitys tapahtui kriisien ja/tai vallankumouksellisten murrosten kautta ja tämä tuotti uutta sosiaalista järjestystä. Hyvinvointikolmiossa muutoksen dynamiikka on monelta osin perustunut suuriin yhteiskuntasopimuksiin. Muutosten alkulähteinä ovat yleensä olleet kriisit ja pyrkimys niiden hallintaan. Työmarkkinoiden kriisit on ratkaistu perustoimijoiden välisissä yhteiskunnallisissa kamppailuissa ja viime vuosikymmeninä yhä enemmän sopimusten kautta. Olennaista on ollut myös se, että talouden ja työmarkkinoiden kriisit ja muutokset ovat tapahtuneet politiikan kautta ja rationaalista päätöksentekoa, parlamentteja ohittamatta.

Yhteiskunnan osajärjestelmien työnjakoon ja keskinäisiin suhteisiin perustuva modernisaatiomalli, jota esimerkiksi Luhmann (1995) on edustanut, on saanut käsitteellisen ilmaisunsa hyvinvointikolmiomallissa. Hyvinvointikolmio edustaa yhteiskunnan rakenneanalyysiä, josta on tehty erilaisia johtopäätöksiä. Yksinkertaisen modernisaatiomallin yksi keskeinen ajatus on ollut se, että teollisten yhteiskuntien järjestys perustuu osajärjestelmien funktionaaliseen eriytymiseen. Ajatustavan mukaan yhteiskunnat kehittyvät osajärjestelmien työnjaollisen ja toiminnallisen eriytyksen myötä muotoilemalla omia lakejaan ja binäärisiä koodejaan (mt). Toinen näkemys, jonka Zapf (1991) on esittänyt, korostaa modernien teollisten yhteiskuntien sosiaalisten keksintöjen merkityksiä paremman toimivuuden takaamisessa monimutkaistuvissa toimintaympäristöissä. Zapf ei näe vaihtoehtoja nykyisille sosiaalisille instituutioille. Ainoastaan niiden keskinäisiä suhteita ja tehtäviä voidaan muuttaa ja näin ratkaista kunkin aikakauden ongelmia. Kun aikaisemmin ratkaistiin demokratian ja markkinatalouden runsauden yhteiskunnan ongelmia suhteuttamalla massakultus ja rakennettu sosiaalinen turvaverkko toisiinsa, pitäisi nyt vastaavasti säilyttää nykyiset instituutiot käyttäen apuna kehittyvää modernisaatiota, jossa transformoidaan tiettyjä toiminnan periaatteita tai yksityiskohtia. Ajattelutavassa säilytetään monimutkaistuvista tilanteista huolimatta yhteiskunnan alajärjestelmien oma suvereniteettiasema. Toisena tärkeänä osiona on erilaistavien ja eriarvoistavien yhteiskunnallisten tendenssien sisällyttäminen ja suodattaminen yhteiskuntien rakenteelliseen kokonaisuuteen. Sosiaalinen eriarvoisuuskehitys problematisoidaan ja suodatetaan takaisin rakenteisiin, poliittisiin ohjelmiin ja markkinoiden toimintaperiaatteisiin.

Rakenteiden, modernisoitumiskehityksen ja sosiaalisen kehityksen moottorin välisten keskinäissuhteiden etsiminen on tiedollisen aarteen metsästämistä mittaamattomilla panoksilla. Beckin (1997a, 18) mukaan sosiologia ei ole onnistunut uuden sisäistämässä, vaan siitä on tullut vanhan teollisen moderniteetin erityinen antikvariaatti. Voimme ymmärtää tämän tukeutumisenä tuttujen rakenteiden ja halutun ja toivotun tulevaisuuden muodostamaan uuteen, mutta vanhan moderniteetin summaan. Sosiologia on keskittänyt huomionsa instituutioihin ja niiden perusteiden muuttumisen ymmärtämiseen ehkä liiankin jatkuvuuspainotteisesti. Rakenteiden toiminnasta on jatkuvasti johdettu jatkuvuuksia palkkatyön, tuotannon, organisaatioiden, elämäntavan yms. kategorioista. Nyt radikaaleimmat käsitteellistäjät uskaltavat sosiaalitye-teissä epäillä, ovatko nämä itsestään selvät jatkuvuudet uhattuina. Beckin ajatus rakenteellisten tekijöiden ja modernisoitumiskehityksen kokonaan uudeltaisesta suhteesta muuttaa myös sosiologian aktivariaatista, halutusta ja tutusta, virtuaalitetodellisuuden ja sen prosessien tyhjiöksi, kaiken aikaisemman konkretian vastakkaisuusiksi.

Aikaisempien rakenteiden keskeiset tendenssit, kuten pääomien kumuloitumisprosessi, sosiaalisten funktioiden työnjakoprosessi, yhteiskunnallisten toimintojen rationalisointiprosessi jne. vahvistivat yksilö-yhteiskunta -suhdetta ja sen tärkeimpiä sosiaalisia instituutioita, valtiota, organisaatioita, ryhmiä, kollektiiveja ja perheitä. Nyt toisen aikakauden keskeiset tendenssit, globalisoituminen ja yksilöllistyminen yhdessä, murtavat sekä kansallisvaltioiden, politiikan ja ideologioiden horisontteja merkittävästi. Yksilöllistyminen heikentää mitä olennaisimmin luokkien, ryhmien ja kollektiivien mobilisoivia ja organisoivia merkityksiä. Instrumentaalinen rationaliteetti ja sen soveltaminen taloudessa, politiikassa ja hallinnossa on sosiologiassa ollut liian pitkään sosiaalisten muutosten moottori. Välineellisen rationaliteetin soveltaminen on ollut tuloksellista aiotun ja tavoitellun yhteiskuntakehityksen kannalta ja sen sivuvaikutukset eivät ole kumuloituneet. Sosiaalisen kehityksen aikaisemmin ymmärretyistä sivuvaikutuksista, kuten riskeistä, vaaroista, yksilöllistymisestä, globalisaatiosta yms. on kehityksessä muutoksen moottoreita. Beck (1997a, 23) kysyy, voivatko aikaisemmat sivuvaikutukset käsitteellisinä kategorioina tulevaisuudessa toimia yhteiskuntien uudeltaisen modernisuuden tyologioina. Ovatko ne toiminnallisesti riittävän merkittäviä ja käsitteellisesti vahvoja kantamaan eurooppalaisten yhteiskuntien modernisoitumisen seuraavaa jaksoa, jota emme vielä lainkaan ymmärrä?

Beckin tulevaisuusmaisemassa luovutaan sekä rakenteiden että koko moderniteetin merkitysten menneisyydestä. Beck ei rajaa modernisaation mahdollisia tulevaisuuden horisontteja rakenteellisina siirtyminä aikaisemmasta teollisuusyhteiskunnasta palveluyhteiskuntaan ja nyt tietystä elinkeinorakenneyhteiskunnasta toimintalaadulliseen tietoyhteiskuntaan. Tällaisissa yksinkertaistetuissa modernisaationäkemyksissä, jotka ovat kehittyneet funktionalistisista ja marxilaisista koulukunnista postindustrialismin (Bell 1973) ja myöhäiskapitalismin (Offe 1992; Habermas 1987) kautta, on Beckin ajattelutavan mukaisesti unohdettu modernisaation muut kuin tuotanto- ja elinkeinopohjaiset vaikutukset. Se, mitä modernisaatio muuten merkitsee, on jäänyt liian vähäiselle pohdiskelulle. Sosiaalisen epätasa-arvoisuuden yksilöllistyneet muodot ovat keskeisiä refleksiivisen modernisaation liikkeessä ja alkavat tuottaa uutta sosiaalista järjestystä.

Beckin reflektiivisessä modernisaatioteoriassa ei ole riittävän selkeästi perusteltu yksilöllistymiskehityksen luonnetta, vaan on osoitettu se, mistä ei voida johtaa yksilöllistymisen muotoja (Beck 1997a, 26). Beckille eivät kelpaa ryhmäyhteiskunnan teoriat, joissa elämäntilanteet, -tyylit ja -tavat on johdettu yksilöiden (ammattillisis-ta) asemista palkkatyön ja tuottamisen prosesseissa. Missä on Beckin pakotetun yksilöllistymisen käsitteellinen pohja, kun se ei ole yksilöitymisessä, yksilössä sinällään, itsessään? Ovatko eriytyminen ja yksilöllistyminen yleensäkin samoja ja samanlaisia prosesseja? Voidaanko eriytyminen tulkita rakenteellisempänä prosessina, jota kiihdyttävät työmarkkinoiden kehitystendenssit, erityisesti palkkatyön vähenevä merkitys tuotannon toimivuuden ja tuloksellisuuden tekijänä. Muodostunut tilanne antaa sekä oikeutuksen että systeemiset tekijät monin tavoin tietoisesti valikoida potentiaalista työvoimaa sekä tuotantoprosessien sisälle ja sisällä että niiden ulkopuolelle ja ulkopuolella.

Omien suomalaista työvoimaa analysoivien tutkimustemme (Suikkanen ym. 1998) mukaan työnantajien kriteerit niin työvoiman rekrytointikäytännöissä (entry-käytännöt) ja työsuhteiden säilyttämisessä kuin niiden katkaisemisessakin (exit-käytännöt) ovat entistä tietoisemmin luonteeltaan valikoivia. Todellisia valikoimisen kriteerejä on vaikea koskaan selvittää, mutta työvoiman laadullisilla ulottuvuuksilla on siinä mitä keskeisin asema. Uuden teknologian käyttöönotto eri tuotantomuodoissa, talouden globalisoituminen ja kasvava tietointensiivisuus jne. voidaan tulkita aivan uudeltaisina mahdollisuuksina toteuttaa systemaattista ja laaja-alaista koko väestön ja työvoiman laadullista valikoimisprosessia kasvaneen palkkatyön osittumisen, työvoiman sisäisen kilpailun, hyvinvointivaltion aktiivisen käytön, ehdollistamisen, kokeilujen ja sosiaalisten innovaatioiden keinoilla ja kentillä. Valikoiminnan mahdollistuminen ja tietoisesti eriyttämisen intensiivinen käyttäminen johtavat sinällään kulttuuriseen ja sosiaaliseen yksilöllistymiseen. Yhteenkietoutuessaan ne kiihdyttävät bekkiläistä refleksiivistä modernisaatiota. Beck viestittää voimallisesti tuntemattomista, mutta selvistä vaihtoehdoista yhteiskunnan perusinstituutioille. Refleksiivisen modernisaation käsitteellä hän murtaa sekä empiirisesti että

teoreettisesti teollisen modernisaation lineaarisen kehityksen oletusta. Yhteiskunnallisen muutoksen taustalla on mitä ilmeisemmin monien aikaisempaa sosiaalista järjestystä purkavien tendenssien samanaikainen, konrolloimaton ja kumuloituva yhteisvaikutus. Nykyiset teoriat ja keskustelut pystyvät tuomaan esiin vain varsin sirpaleisia piirteitä näistä tuntemattomista yhteisvaikutuksista.

Teollisten yhteiskuntien yksinkertainen modernisaatio on voinut luottaa useaan yksilöä ja yhteiskuntaa rakenteistavaan periaatteeseen. Yhteiskunnan laajeneminen ja modernisoituminen ovat ensinnäkin antaneet jatkuvasti uusia mahdollisuuksia niin yksilöille, yhteisöille, organisaatioille kuin yhteiskunnan rakenteellisille toimijoillekin. Työ- ja toimeentulomahdollisuuksien laajeneminen on ollut tärkeää erityisesti naisten ja muualta muuttaneiden (siirtolaisten) kannalta. Koulutus puolestaan on antanut avaimia yksilöiden biografioiden lineaariselle sujuvuudelle ja sisällölliselle monipuolisuudelle. Modernit demokratiat ovat voineet tällöin luottaa yksilöiden itsekontrolliin ja sitoutuneisuuteen. Yksilöiden yhteiskuntaan ja yhteisöön sitoutuneisuudessa on ollut keskeistä kiinnittyminen työmarkkinoihin palkkatyön ja sen tuottaman toimeentulon kautta. Toimeentulon saaminen, palkkatyöhön osallistuminen ja sitoutuneisuus ovat olleet toistensa ehdollistajia. Refleksiivisen modernisaation kehittyminen sivuvaikutuksineen nostaa esiin kysymyksen siitä, onko ihmisten sitoutuminen toisiinsa, yhteisöihin ja organisaatioihin mahdollista palkkatyöyhteiskunnan ulkopuolella, ja miten yksilöiden mahdollisuudet työmarkkinoilla, mahdollisuus työpaikkaan ja palkkatuloon ovat edustaneet avaimia toimivaan palkkatyökansalaisuuteen.

Yksinkertaisen teollisen modernisaation ongelmat ratkesivat perustamalla uusia työpaikkoja, kasvattamalla hyvinvointia, rakentamalla kouluja, perustamalla lisää poliisien virkoja, lisäämällä sosiaalityötä ja luomalla uusia sosiaalipoliittisia järjestelmiä. Siirryttäessä Beckin käsitteellistämään refleksiiviseen modernisaatioon edellä mainitut sosiaaliset järjestelyt eivät enää ratkaise sosiaalisia ongelmia, vaan alkavat tuottaa uusia. Työpaikat, jotka ennen antoivat ihmisille avaimet selviytymiseen, puuttuvat nyt monilta tai pystyvät tarjoamaan ainoastaan osittaisia työsuhteita. Mainittuja muutoksen merkkejä on tulkittu ehkä enemmän toiminnallisesti kuin käsitteellisesti. Uusimmatkin tutkimukset ovat toteutuneita muutoksia käsitteellistämässään suhteuttaneet niitä menneisiin rakenteisiin pohtimatta niiden uutta murroksellista luonnetta. Esimerkiksi yksilöllistymiskehityksestä olemme tehneet johtopäätöksiä ainoastaan eriytymiskehityksenä, mutta emme vielä teollisen elämäntavan purkautumisena ja/tai kokonaan uuden kehittymisenä.

Beckin (1997a) yksilöllistymiskäsite avaa yhden mahdollisen ja aikaisemmista tulkinnoista huomattavasti poikkeavan yhteiskunnallisen muutoksen ymmärtämistavan. Modernisoitumiskehityksen erityisongelmista tehdään vasta tulossa olevan aikakauden keskeisiä rakenteellisia muutoksen tekijöitä ja dynamiikan toteuttajia. Yksilöllistymiskäsitteeseen sisältyy myös sekä ongelmia ja yksinkertaistuksia. Beck ei kiinnitä riittävästi huomiota yksilöllistymiskehityksen määrittämiseen ja erilaisiin muotoihin.

Luvussa 2 analysoimme Suomessa tapahtuneita muutoksia palkkatyöhön osallistumisessa ja yksilöiden elämänculussa. Yksi keskeinen havaintomme oli todentaa edustavilla aineistoilla eriytymis- ja yksilöllistymiskehityksen kytkeytyminen monimuotoisiin valikoitumisilmiöihin. Valikoitumisen taustalla ovat 1990-luvun jatkuvat alityöllisyystilanteet ja työvoiman suuri tarjonta sekä työnantajien ja valtion neuvoteltujen ratkaisujen mahdollisuudet työmarkkinoilla olevien ongelmien järjestämisessä osin hyvinvointivaltiollisten järjestelmien kautta. Beck pitää yksilöllistymistä deterministisenä ja ehdottomana prosessina. Yksilöllistymiskehitys, jota pohdimme myöhemmin tarkemmin, sisältyy valikoitumiskehitykseen. Valikoitumisessa puolestaan oma roolinsa on työnantajilla ja tuotannollisten järjestelyjen luonteella sekä sillä, miten hyvinvointivaltio suhtautuu ja mitkä sen kriteerit ovat suhteessa yritysten exit-käytäntöihin (työsuhteiden päättämisiin). Yksilöllistymiskehityksen merkittävyyttä lisää yksilöiden biografioiden lisääntynyt riippuvuus eri ins-tituutioista. Tämä voidaan tulkita monella tapaa. Biografioiden tulkitsemistapa heijastaa yleisemmin yksilö-yhteiskunta -suhteen ymmärtämistä ja yksilön tai yhteiskunnan rakenteen ensisijaisuutta tässä ymmärtämisessä. Miten yksilöiden biografioiden muotoutuminen muuttuu yhteiskunnallisen muutoksen yhteydessä? Ovatko nyt esiintulevat elämänculun muutokset pysyviä ja laadullisesti erilaisia kuin aikaisemmin?

Hyvinvointivaltioiden kehityksen olemme tulkinneet lisäävän instituutioiden merkitystä yksilöiden elämänculun ohjaamisessa. Olemme todenneet, että valtion tavoitteena on ollut yksilön elämänculun ohjaaminen tiettyjen mallien mukaan, yleensä ns. kolmivaihemallin mukaisesti (vrt. Suikkanen & Viinamäki 1998). Rakenteellista elämänculkumallia on tarvittu yhteiskuntapolitiikan toimintaperiaatteiden rakentamisessa, yhteiskuntien toimivuuden takaamisessa ja tietyn järjestyksen formuloijana. Heinz (1992, 9-10; ks. Jolkkonen 1998, 53-55) kyseenalaistaa rakenteellisia teorioita, joissa rakenteet, organisaatiot rakenteistavat biografian osia peräkkäiksi sarjoiksi. Hänen mukaansa normatiiviset teoriat liioittelevat yksilön riippuvuutta rakenteista, yleisistä kulttuurisista säännöistä ja yhteiskuntapoliittisista normeista. Heinzin

(1992) esittämässä näkemyksessä biografiat ovat syntyneet instituutioiden, erilaisten portinvartijoiden ja yksilöiden vuorovaikutussuhteiden ja kanssakäymisen tuloksena. Yksilö tulkitsee instituutioita, elää instituutioissa ja tekee itse päätökset elämänsä eri muutoskohdissa. Heinzin mukaan instituutiot eivät tuota yksilöiden elämäntilanteita. Myös biografioiden riippuvuus instituutioista on suhteellista, vaikka me joudumme turvautumaan instituutioihin ja edellyttämme, että ne huolehtivat meistä tietyissä tilanteissa.

Beckin ajattelussa (1997a, 56, 94-101) standardeista biografioista tulee valittuja (valikoituneita) tai ”tee se itse” -biografioita. Näkemys on monella tapaa erilainen kuin Heinzin. Elämäntilanne on pakkojen, rakenteistuneiden tilanteiden, yksilön oman suunnittelun ja yksilön omien ilmaisujen yhdistymistä. Beck kytkee biografioiden muuttumisen yksilöllistymiskäsitteeseen, yksilöllistymisen ja hyvinvointivaltion suhteeseen ja työmarkkinoiden kehitystendensseihin. Hän ei tarkemmin perustele biografioiden eriytymistä, mutta esittää (mt, 56) kolme erilaista biografian tyyppiä: riskin biografian, vaaran biografian ja ”raakojen” tilanteiden biografian. Beck ei näe yksilön roolia oman elämäntilanteensa kantajana samalla tavalla ongelmattomana kuin Heinz, vaan aina alttiina modernisoitumisriskeille, jotka ovat lisääntyneet sosiaalisen järjestyksen muuttuessa. Biografioiden eriytyminen kertoo teollisen elämäntavan purkautumisesta ja refleksiivisen uudelleen kutoamisesta, mikä johtuu nimenomaan osin hyvinvointivaltion merkityksen kasvusta. Yksilöllistymisellä on Beckin mukaan (mt., 101) erilaisia muotoja, joita hän analysoi varsin vähän ja puutteellisesti. Yllärintä ja ristiriitaista hänen analyysissään on yksilöllistymisprosessin kansallinen homogenisoiminen, minkä mukaan eräissä maissa kuten Ruotsissa ja Sveitsissä vallitsi monipuolinen turvattu yksilöllistymisen tilanne. Beckin ajatuksen takana on täysin todentamaton ja ihannoitu kuva, joka nousee kyseisten maiden varallisuudesta ja sosiaalisesta turvallisuudesta. Näin hän itse mitätöi omaa dynaamista ja avantgardistista näkemystään yksilöllistymisestä muuntamalla sen takaisin yksinkertaiseksi rakenteelliseksi laatueroiksi ja standardiksi homogeeniseksi elämäntilanteeksi takaisin. Standardin elämäntilanteen muuttamisen perusta on ollut ylhäältä alas, markkinoista ja erityisesti hyvinvointivaltion toiminnoista, rakentuvasta elämäntilanteesta, mikä on vastoin Beckin omaa argumentaatiota. Hänen mukaansa refleksiivisen modernisaation yhteiskunnan tulisi rakentua alhaalta ylöspäin.

Yhteenvedon voidaan todeta, että nykyisten muutosten ymmärtäminen johtaa aivan erilaisiin, jopa vastakkaisiin tulkintoihin muutoksista ja niiden merkityksistä sekä tulevaisuuden yhteiskuntien luonteesta. Suurten linjojen tulokset ovat järjestelmä- ja rakennepohjaisia analyysejä. Niiden mukaan muutoksen ymmärtämisessä on keskeistä yhteiskuntien kehityksen luonnehtiminen etenemisenä rakenteiden tasapainotilanteista toisiin, rakenteiden osajärjestelmien suhteista sekä teknologisten, ta-oudellisten ja sosiaalisten järjestelyjen sopeutumisesta so. yhteiskuntien systeemisenä monimutkaistumisena.

4.2 Rakenteiden erilaisista tulkinnoista

Rakenteellisia muutoksia korostavien selitystapojen mielenkiinto on työmarkkinoiden osalta kohdistunut 1990-luvulla entistä selkeämmin globalisoitumiseen ja sen vaikutuksiin sekä nopeaan teknologiseen kehitykseen (OECD 1997; Lee 1996; Rifkin 1995; Castells 1996; Reich 1995). Suurina havaintoelementteinä niissä ovat talouden ja politiikan toimintaympäristön muutos (globalisoituminen), tuotantomuotojen muutokset, esimerkiksi talouden suuntautuminen tietoon ja osaamiseen perustuvaan talouteen, (tietotalouden luominen) ja yritysten siirtyminen uuden informaatioteknologian laaja-alaiseen käyttöön. Kolmantena keskeisenä kysymyksenä on ollut rationaalisten valintojen tekeminen sekä yleensä että myös valtiollisessa politiikassa, yrityksissä ja yksilötasolla.

Selitystavat ovat sisäisesti erilaisia sen suhteen, miten globalisoitumisen ja uuden teknologian merkittävyys, hallittavuus ja vaikutukset nähdään. Yhtenä ääriesimerkkinä tästä ovat Rifkinin (1995) näkemykset. Rakentaessaan varsin marxilaispohjaisen selityksen, hän katsoo uuden teknologian käyttöönoton niin horisontaalisesti (globaalisti) kuin vertikaalisestikin (kaikilla toimialoilla, syvällä organisaatioiden toimintojen sisällä ei vain suoritusasteella) yhdessä talouden globalisoitumisen kanssa merkitsevän normaaliyhteisyyteen perustuvan palkkatyön loppumista ja palkkatyöyhteiskunnan kriisiytymistä yhteiskuntaa järjestävänä pariaatteena. Rifkinin mallissa uuden teknologian ja globalisoitumisen merkittävyys on dramaattista ja ainutkertaista ja uhanalaistaa yhteiskunnan kehitystä. Sen hallinta on mahdotonta ja vaikutukset kriisiyttävät niin koko yhteiskuntaa kuin yksilöitäkin.

Toinen selitystapa, jota voidaan kutsua välittäväksi (esim. OECD 1997), näkee globalisoitumisen ja uuden teknologian yhtäältä haasteena ja toisaalta mahdollisuutena. Siinä globalisoitumisen ja uuden teknologian hallittavuutta pidetään mahdollisena ja koko kysymystä laajana taloudellisenä, poliittisena, tiedollisena ja sosiaalisena sopeutumisproblematiikkana. Näkemyksessä painotetaan taloutta ja maanosien, kansantalouksien sekä yritysten kilpailukykyä yhteiskuntien me-

nestysten avaimena ja globalisoituminen sekä uusi teknologia suhteutetaan talouksien kehittymiseen ja yhteiskuntien toimivuuteen. Globalisoitumisen ja uuden teknologian vaikutukset riippuvat rationaalisista valinnoista ja yhteiskuntien sopeutumisesta.

Rifkinin tulevaisuuden rakenneanalyysi on kirjoitettu yhteiskunnallisten ja sosiaalisten negatiivisten kautta. OECD:n näkemys on muotoiltu erilaisista, osin ristiriitaisistakin tulkintoista, ja siinä painotetaan muutostekijöiden hallittavuutta ongelmallisena, mutta välttämättömänä ja mahdollisena. OECD ei nojaa yhteen ainoaan näkemykseen uuden teknologian ja globalisaation vaikutuksista, vaan ymmärtää ne ehdollisina, ristiriitaisina ja toimintaympäristöstään riippuvina. Globalisoituminen ja uusi teknologia hahmotetaan lähitulevaisuuden perspektiivistä välttämättöminä ja sisällöltään positiivisina. Tämä edellyttää kuitenkin sekä yleisiä ja periaatteellisia että kansallisia ja strategisia muutoksia työmarkkinoiden toiminnassa, innovaatiojärjestelmissä, työpaikkojen kehittämisessä sekä kansallisissa ja kansainvälisissä poliittisissa ratkaisuissa. Kehitystä ei tulkita esimerkiksi makrotaloudellisena epävarmuutena, kuten Rifkin tekee, jolloin se johtaisi pysyviin tendensseihin: yhteiskuntakriiseihin, kysynnän vähenemiseen ja palkkatyön merkityksen olennaiseen pienenemiseen. OECD:n näkemyksissä globalisaation ja uuden teknologian kytkeytymät työmarkkinoille, toimeentuloon ja yhteiskuntien sosiaaliseen järjestykseen eivät ole suoria ja deterministisiä niin kuin Rifkinillä. Hänen näkemyksestään poiketen OECD tuo esiin politiikan ohjausmerkityksen, työpaikkojen kehittämistoiminnan, kansalliset sopeutumisstrategiat ja yhteiskuntien reformoimistarpeet.

Beckin kielellä OECD-järjestön raportti nojaa moderniteettinäkemykseen, joka ymmärretään rationaalisin ja lineaarisin termein ilman pysyvää epävarmuutta ja ratkaisemattomia kriisejä, olennaisista uhkatekijöistä puhumattakaan. Beckin muotoilemassa murroksessa ajankohdan tärkeimmät rakenteelliset tendenssit, globalisoituminen ja uuden teknologian laaja käyttöönotto kiihdyttävät yksilöllistymistä ja muita modernisaation sivuvaikutuksia, joista näin tulee historian moottoreita. Beckille (1997a, 5-6) tuleva moderni käy epäselväksi ja epämääräiseksi. Varmaa Beckin mukaan on ainoastaan se, että eurooppalainen projekti demokraattisesti ohjatusta teollistumisesta ja talouden kehittämisestä on menettämässä perusteitaan, eikä Euroopassakaan enää ole sosiaalisen turvallisuuden järjestelmää. Beckin mukaan tulevaisuus on hallitsematon. Ohjailtavuuden mahdollisuudet Beck näkee vähäisinä ja itse politiikan refleksiivisen modernisaation sivuvaikutuksia ja yksilöllistymistä kiihdyttävänä. Rifkin (1995) problematisoi tulevan ainoastaan rakenteiden vaihtumisena, mikä visiona on traaginen mutta selkeä, vaihtoehdon ilman välittävien, estävien, hidastavien tai poikkeavien ratkaisujen mahdollisuuksia. Rifkinin visiossa selkeän tulevaisuuden haitallisiin vaikutuksiin voidaan varautua, mutta niitä ei voida estää kolmannen sektorin, työn jakamisen ja takuutulon turvaamisen avulla. OECD:n (1997) pyrkimys puolestaan on välttää murroksen dramaattisia tulkintoja, ylläpitää kehitysoptimismia, poissulkea yhteiskunnallisten instituutioiden nykyisten toimintaperiaatteiden kyseenalaistuminen ja suosia kilpailukykyisten talouksien ja yritysten luomista. OECD:n muotoilemassa tulevaisuudessa ei myöskään ole vaihtehtoja, kuten ei Rifkinilläkään, vaikka järjestön determinismi on laaja-alaista sopeutumista rakenteellisiin pakkoihin ja välttämättömyksiin.

Rifkinin näkemys on pelottavin, mutta samalla se on myös epätodennäköisin. OECD:n visio on peitellysti ideologisen hallinnollinen ja jättää ottamatta huomioon monia mahdollisia vaikutuksia. Beckin näkemys nostaa tulevaisuuden kannalta keskeisiksi kehityksen sivuvaikutukset ja sosiaaliset merkitykset. Rifkinin esittämä tulevaisuus hahmottuu selvimmin, OECD:n avaa ainoastaan todennäköisiä trendejä ja Beckin tulevaisuus on ristiriitainen, tietämätön ja epäselvä. Se jakautuu kompleksiiivisesti ja sisältää useita todellisuuksia eikä niiden vaikutusyhteyksistä voida sanoa mitään varmaa, usein ei edes olennaista.

Beckin ja Rifkinin näkemykset ovat selkeästi murrosta korostavia ja selittäviä. Erona on se, että Rifkin näkee tulevaisuuden menneen lineaarisena, vaikkakin kumulatiivisena jatkeena, kun taas Beckillä murros ei nouse menneestä, uusi alkaa uudesta eikä menneen seurauksista. OECD-järjestön näkemys edustaa välivaihetulkintaa taloudellisen kehityksen logiikassa (vrt. Dunkerley 1996). Murroksen ja sen vaikutusten selitetään johtuvan siirtymävaiheesta teollisesta tietopuusteiseen tuotantoon. Rifkinin ja OECD:n näkemyksissä tuotannolliset muutokset ovat murroksen tekijöitä. Beckillä modernisoitumisesta itsestään tulee ongelma ja murroksen aloittaja, eikä ainoastaan sen tekijä.

Rifkinin näkemyksessä rakenteiden muutokset ovat ylitsekäyviä, tulevaisuuden sosiaalinen järjestys vaihtuu ja talouden merkitys yhteiskunnallisen kehityksen turvaajana kriisiytyy. Niille, jotka joutuvat teknologisen murroksen myötä pois nykyisestä sosiaalisesta palkkatyöjärjestyksestä, ei ole kansallisesti eikä globaalisti sijaa toisilla, vaihtoehtoisilla työmarkkinoilla tai toisenlaisessa palkkatyössä mistään poliittisista tai rakenteellisista sopeutumisprosesseista riippumatta.

OECD:n näkemyksessä myönnetään uudesta teknologiasta ja globalisoitumisesta johtuvat rakennemuutokset ja se, että

poikkeuksellisen suuri osa väestöä joutuu etsimään uudelleen paikkaansa työmarkkinoilta. Globalisoituminen ja uusi teknologia nähdään myös mahdollisuuksina uusien työpaikkojen syntymiselle ja uudelle työmarkkinoiden järjestykselle, mikä riippuu yritysten kyvystä omaksua uusia toimintatapoja, poliittisesta päätöksenteosta, selviytymisstrategioiden kehittämisestä ja globaalisti toimivien sijoittajien päätöksistä.

Rifkinin näkemyksessä rakenne- ja tuotantopäätökset ovat nyt jo historiallisesti sidottuja ja vaihtoehtottomia välttämättömyyksiä, ”päätettyjä” kysymyksiä. OECD:n visioimassa tulevaisuudessa ehkä keskeisintä on luottamus taloudellisen kehityksen logiikkaan ja sen rakenteellisiin uusiutumismahdollisuuksiin. Beckin argumentaatiota puolestaan voitaisiin parhaiten tulkita suhteessa OECD:n vastaavaan. Beckillä taloudellisen kehityksen logiikka rajoittuu entistä selvemmin globaalisti markkinariippuvaan yhteiskuntaosaan, senkin sisäisen koostumuksen samanaikaisesti voimakkaasti eriytyessä, muun yhteiskunnan rakenteellisesta erkaantumisesta ja yksilöllistymisestä puhumattakaan. Beckillä kehitys murtaa institutionaalisen talouden ja muun toiminnallisen rajoja, virallisen ja epävirallisen, formaalin ja ei-formaalin ulottuvuuksia. Rifkin kytkee teknologian murroksen suoraan työllisyysjärjestelmän tietynlaiseen kehitykseen (ratkaiseva, pysyvä alityöllisyys), missä kansallisilla strategia- tai innovaatiojärjestelmillä ei ole mitään merkittäviä vaikutuksia. OECD huomioi eri maiden suhteellisten kilpailuasetelmien, yritys- ja työorganisaatioiden kehittymisen ehdollisena työllisyyden paranemiseen (uhkien välttämiseen). Beck ei johda rakenteellisista suhteista mitään erityisiä vaikutuksia, vaan rakenteet ovat kokonaisuutena muuttamassa kehityksen riski-, vaara- ja katastrofikeskeiseksi.

4.3 Talouden globalisoituminen ja kilpailun kansainvälistymisen merkitykset palkkatyöyhteiskunnassa

Talouden globalisoituminen ja sen vaikutukset ovat tämänhetkisen murrosta koskevan keskustelun keskeisiä kysymyksiä (Beck 1997a; OECD 1997; Castells 1996; Offe 1996; Cox 1997; Rifkin 1995; Korten 1997; Martin & Schumann 1997). Globalisaation ymmärtämisessä (käsitteessä), tulkitsemisessä (vaikutuksissa) ja suhteellistamisessa (lähi-ilmiöissä, kumuloitumisessa) vallitsee huomattavia eroja, joita on vaikea käsittää. Globalisaation empiriapohjaisen tutkimisen laajuus, vaikeus ja mahdottomuus antaa sijaa monenlaiselle vaihtoehtojen ja merkitysten käsitteellistämislle. Globalisaation merkityksen nopea kasvu ja sen esteiden kiihtyvä häviäminen altistavat koko kysymyksen erilaisille ideologisille spekulatioille.

Taloustieteellisen ja muun yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen suuri vaara uudessa tilanteessa on alkaa yksinkertaisesti joko globalisaation edistäjäksi ja puoltajaksi tai kriitikoksi ja selkeäksi vastustajaksi, mistä on jo merkkejä näkyvissä. Esimerkiksi Kortenin (1997) sekä Martinin ja Schumannin (1997) kirjat argumentoivat voimakkaasti valikoitunutta tietoa globalisaatiokehityksen vaaroista ja sitä vastaan. Keskustelu globalisaatiosta jakautuu nykyisenkaltaisen globalisoitumisen vastustajiin (esim. Korten 1997; Martin & Schumann 1997), sen ehdollisiin puoltajiin, mutta voimakasta sopeutumisstrategioita ja -työtä edellyttäviin (OECD 1997; Castells 1996) sekä sisäisesti varsin heterogeeniseen joukkoon, joka varoittaa globalisaation erilaisista uhista tuntemattomassa tulevaisuudessa (Greider 1997; Beck 1997a). Kaikkien näiden ongelmana on johdonmukaisten tutkimusasetelmien puuttuminen, argumentaation perustuminen vasta tulevaisuudessa todentuviin kehitystendensseihin, tutkimustasojen yleisyys, arvo- ja ideologiaauseiden hallitsevuus ja keskittyminen usein joihinkin globalisaation yksittäisiin piirteisiin kumuloituvuuden sijaan. Globalisaation merkitysten ja vaikutusten suuri kysymys on mitä ilmeisemmin arvaamattomuus, se, että se kytkeytyy moniin muihin muutostekijöihin ja moniker- taistuu, mikä antaa tilaa hyvinkin erilaisille näkemyksille periaatteessa samasta asiasta.

Globalisaatiolla tarkoitetaan erilaisia asioita. Perinteisin tapa on ymmärtää se erilaisten rajojen häviämisenä tai ohenemisenä taloudesta, politiikasta, pääomaliikkeistä, työmarkkinoilta ja muuttoliikkeestä. Rajojen häviäminen tai oheneminen kytketään yleisemmin globalisaation riskeihin, joiden arvioimisen erilaiset merkitykset ja arvot ovat strategisia kysymyksiä. Tämä johtaa helposti merkitysten ja arvojen erottamiseen ideologisina, positiivisina tai negatiivisina ulottuvuuksina (vrt. Offe 1996, 21) ja globalisoitumisen ”ensimmäisen” sosiaalisen järjestyksen kysymyksenä. Globalisoituminen ei tällöin kytkeydy mutkikkaampaan modernisaatioon ja toisen sosiaalisen järjestyksen kysymyksiin. Globalisoitumisen riskit seuraavat rajojen, esteiden, sääntelyn, ohjauksen yms. merkitysten häviämistä, jolloin myös rakenteelliset yhteiskuntasuhteet hämärtyvät. Useimmat varmat johtopäätökset globalisaatiosta ovat arvauksia. Sitä vastustavat ja puoltavat argumentaatiot käyvät yhteiskuntapoliittista kamppailua, jossa kukaan ei voi olla oikeassa.

Globalisoituminen merkitsee ensimmäisessä vaiheessa suurten yritysten ja rahoituslaitosten muuttumista aidosti maailmanlaajuisiksi toimijoiksi. Mutta enemmän kysymys on taloudellisen ja yritys- ja kilpailun rakenteellisesta siirtymisestä

tä aikaisemmin kokemattomiin tilanteisiin. Suurten yritysten toimintalogiikan kannalta siirtymä voi olla luonnollinen, mutta yhteiskuntien toimivuuden näkökulmasta kokonaan ennustamaton. Modernien teollisten yhteiskuntien talouksien toimivuus Suomen kaltaisissa pienissä, avoimissa kansantalouksissa on toteutunut vuosikymmeniä kestäneen työnjako-, sopimus- ja neuvotellun innovaatiotoiminnan tuloksena, missä yritysten ja valtion molemminpuolinen sitoutuneisuus ja toistensa resurssien tukeminen ovat avaintekijöitä. Institutionaalisten resurssi-, hyvinvointi- ja sosiaalisuuskolmioiden (vrt. tässä sivu 49) luominen on perinteisten modernien yhteiskuntien rakenteellinen perusta. Globalisaatio on alkanut eriyttää ja toissijaistaa muodostunutta rakenteellista todellisuutta ja sen järjestystä. Niin kansalliset kuin maassa toimivat ylikansalliset yrityksetkin ovat eri tavoin tukeutuneet kansallisvaltioiden resursseihin ja mahdollisuuksiin. Toisaalta valtio on voinut luottaa yritysten toimintalogiikan kansallisiin ulottuvuuksiin. Erilaisten rajojen ja esteiden oheneminen ja häviäminen on ymmärretty liiaksi mittakaavakysymyksenä, jossa talouden, politiikan ja sosiaalisen toimintalogiikka pysyy entisenä sisällyttäen uudessa tilanteessa piiriinsä ainoastaan lisätekiäjiä, vaikka mutkikkaitakin. Globalisaatio merkitsee tällaisissa näkemyksissä lähinnä rakenteellisen sopeutumisen erityistä vaihetta, jossa talouden toiminta on ensisijaista.

Vaativassa, poliittisen ja sosiaalisen kategorioiden, mielessä kyse on rajojen häviämisen sijaan yhteiskunnallisen järjestyksen vaihtumisesta, politiikan sääntöjen muuttumisesta ja sosiaalisen (hyvinvoinnin, elämänpolitiikan) toisenlaisesta määräytymisestä ja valinnoista. Poliittisen ja sosiaalisen muotoutumisen pääasiallisen kehityksen ovat muodostaneet paikalliset olosuhteet ja kansalliset ehdot. Samoin poliittisen ja sosiaalisen määräytymiselle on ollut merkittävää neuvoteltujen ratkaisujen tekeminen ja sopimuksellisten siteiden olemassaolo. Esimerkiksi valtion yhteiskuntaan ja yksilöiden elämään puuttumisen muodot, ohjaaminen ja tukeminen ovat muotoutuneet kansallisesti niin tavoitteiltaan, toteutumiseltaan kuin vaikutuksiltaan. Poliitiikka on kyennyt menestymään kansakuntien sisäisten ongelmien ratkaisemisessa niiden erityisen rajautuneisuuden ja spesifisyyden takia. Niiden konkreettisuus on ollut politiikan mobilisoimisen ehto ja mahdollistanut toimenpiteiden merkittävyyden. Nopeasti muuttuvassa tilanteessa ei ole kysymys vain globalisaation riskien liioittelemisesta (vrt. Kasvio 1997, 230-231), vaan koko globalisaatiokeskustelun sisällöstä (vrt. Beck 1997b). Kyse ei ole vain jonkun erillisesti ymmärretyn globalisaation (keskeisenä sisällöltään taloudellinen) vaikutuksista työelämään, elämäntalouteen, politiikkaan ja valtioiden toimintaan, vaan jostain uudenlaisesta sosiaalisesta järjestyksestä, jota historiallinen kokemus ei vielä lainkaan kata. Kysymys on enemmästä kuin ainoastaan perinteisestä uuteen ja uusiin vaikutuksiin sopeutumisesta. Taloudellisen, sosiaalisen, poliittisen ja kulttuurisen keskinäiset suhteet ja määräytyminen ilmeisesti muuttuvat kokonaan refleksiivisenä ymmärretyn modernisaation aikana.

Talous on ollut muun toiminnan olennainen mahdollistaja yhteiskunnassa. Talouden toimintaperiaatteet ovat pitkälti universaaleja ja yksilöiden sitoutuminen talouteen toimeentulon mahdollistajana on luoteeltaan ehdotonta. Talouden muotoutumisen rakenteellisilla periaatteilla (paikallisen, kansallisen ja kansainvälisen suhteella talouden toimintalogiikassa) ei ole ollut muun organisoitumisen kannalta ratkaisevaa merkitystä. Sosiaalisen ja poliittisen rakenteellisilla periaatteilla sen sijaan on ehdollinen luonne, samoin yksilöiden yhteiskuntaan kiinnittymisellä. Esimerkiksi hyvinvointivaltioiden resurssikeinot, verotus ja tulonsiirrot, ovat voimakkaasti kansallisesti ehdollistettuja. Kysymys ei ole vain siitä, että sosiaalinen ja poliittinen voidaan järjestää eri tavoin (vrt. Esping-Andersen 1990), vaan siitä, että ne edellyttävät alueellisesti rajautunutta, jopa paikallista kontekstia toimiakseen ongelmien ratkaisijoina. Talouden globalisaatio ei ole nykyisen taloudellisen järjestyksen vaihtoehto, vaan looginen historiallinen jatke. Tilanne ei ole analoginen sosiaalisen ja poliittisen globalisoitumisen osalta. Talouden irtautuminen kansallisista sopimuksista uhkaa kansallisesti muotoutuneita sosiaalisia järjestyksiä. Ylikansallinen valtiomalli ja globaali politiikka ovat mahdollisia. Ongelmallisinta on se, että sosiaalinen ilmenee, järjestäytyy ja toimii alueellisesti, mikä näkyy parhaiten palkkatyöyhteiskuntien kehittämisessä.

Palkkatyöyhteiskunta on ollut sovitun ja neuvotellun sosiaalisen järjestyksen yhteiskunta, jossa talous on tukenut sosiaalista ja poliittista kehitystä. Sosiaalisen järjestyksen keskeisiä perusteita ovat olleet erilaiset sopimisen mahdollisuudet, yksilöiden yhteisöllisten kategorioiden määrittäminen suhteessa työmarkkinoihin ja palkkatyöhön, toimeentulon vastikkeellinen muoto, yksilön institutionaalisesti määrittynyt sosiaalinen asema sekä yksilöbiografioiden palkkatyökeskeinen ohjailtavuus. Globaalit ja ylikansalliset tekijät ovat saaneet sosiaalisen järjestyksen muotonsa ja ilmiänsä aina kansallisesti ja paikallisesti. Työmarkkinat sosiaalisena järjestelmänä ja järjestyksenä ovat pystyneet suhteuttamaan rakenteellisesti erilaisia tasoja, mutta niiden toiminnallisesti järjestäytyvä perusulottuvuus on paikallinen.

Globalisoitumisen ongelman ydin suhteessa palkkatyöyhteiskunnan sosiaaliseen järjestykseen ja toimivuuteen ei ole taloudellisen ja markkinoiden liiallinen vapaus, globaalisten markkinoiden valvomisen vaikeus (vrt. Martin & Schumann 1997; Korten 1997), vaan sosiaalisen järjestyksen ja palkkatyöyhteiskuntien organisoitumisen horisontaalisesti rajallinen luonne. Samoin kuin poliittisen organisoimisen ylikansallinen valtiomalli (vrt. Beck 1997b) myös maailmanlaajuinen työpaikkakilpailu on mahdollinen, mutta ei toimeentulon muodostumisen järjestys (vrt. Manifesti Sosiaalisesta Euroopasta

1996). Talouden valvominen ei ole kriittinen kysymys, vaan talouden sitoutuminen sovittuun sosiaaliseen järjestykseen, toimeentulon yhteisölliseen tuottamiseen ja palkkatyöyhteiskuntaan organisoivana periaatteena. Palkkatyöyhteiskunnan sosiaalisten kategorioiden tuottaminen ja hyväksyminen (työllinen, työtön, työkyvytön, työnhakija, työvoiman ulkopuolella oleva) edellyttää jatkuvia neuvotteluja, toistuvaa sopimista ja pysyvää ohjaamista, missä valtion, taloudellisten markkinoiden ja kansalaisyhteiskunnan vuorovaikutus on vallitsevaa.

Voidaan kysyä, onko toimeentulon globaali järjestys mahdollinen. Tämä on kysymys, jota esimerkiksi Beck (1997b) ei pohdi globalisaation yhteydessä. Onko mahdollista kehittää sellainen talouden, valtioiden ja kansalaisyhteiskuntien globaali liitto, joka pystyisi muotoilemaan toimivan ylikansallisen sosiaalisen järjestyksen? Työmarkkinoiden ja toimeentulon keskeisten toiminnallisten elementtien kannalta globaalisuus ei tarkoita yksinkertaista siirtymää suppeasta toimintaympäristöstä laajaan, vaan toimijoiden valikoituneiden osien mahdollista siirtymistä globaalin järjestyksen tekijöiksi. Globalisoituminen on merkinnyt ensinnäkin taloudellisten yritysten voimakasta eriytymistä, ainoastaan suurimpien yritysten muuttamista maailmanlaajuisiksi toimijoiksi ja samalla kilpailun aivan olennaista kiristymistä. Kansalaisyhteiskunnan ja yhteisöjen luonteen muuttaminen ylikansallisen sopimisen ja vuorovaikutuksen organisoimiseksi näyttää muunkin kuin historiallisen koskemattomuuden vuoksi mahdottomalta. Mikä voisi olla kansalaisyhteisöjen globaali sosiaalinen perusta? Niin yrityksiltä (ei vain monikansallisilta suuryrityksiltä) kuin kansalaisyhteiskunniltakin edellytettäisiin kykyä samanaikaisesti yhdistää yleismaailmallisen ja paikallisen, taloudellisen ja sosiaalisen, keskittymisen ja hajauttamisen ristiriitaisuudet. Tämä edellyttäisi myös suurimpien yritysten toimintaperiaatteiden olennaista muuttamista (vrt. Kortin 1997). Yksi keskeinen globalisaation edellyttämä sosiaalista järjestystä periaatteellisesti kyseenalaistava kehitystendenssi on kaikkien toimijoiden eriytyminen, toimijoiden luonnetta muuttava sisäinen kilpailu ja Beckin (1997a) luonnosteleva pakotettu yksilöllistyminen, mikä merkitsee esimerkiksi sitä, että ihmiset joutuvat kokemaan vallitsevan epävarmuuden enenevässä määrin yksilöinä.

Sosiaalisen järjestyksen yksi ulottuvuus on ollut hyväksyttävän epätasa-arvoisuuden tuottaminen ja perusteleminen. Työmarkkinat, niiden käyttämät kategoriat sekä niiden toiminnan kautta muodostuva vaihto ja vastikkeellisuus ovat varallisuuden ins-titutionaalisen jakamisen perusteita. Varallisuuden institutionaalisen jakamisen edellytyksenä on toimijoiden välinen luottamus tai luottamuksen peli ja hyvinvoinnin jakamisen kalkuloitavuus ja niistä muodostuva legitimaation ketju. Sosiaalisen järjestyksen toimivuuden yhteiskunnallisia kokeita ovat legitimiin tulonjaon ylläpitäminen, uusintamisongelmien oikeudenmukaiset ratkaisut, vastikkeellisuuden ja sosiaalisen vaihdon hyväksytyt periaatteet, jolloin kaikille pitäisi löytää globaali, kansainvälinen vastine nykyisen kansallisen sijaan. Globalisaatiokeskustelu on tällä hetkellä kokonaan unohtanut nämä sosiaalisen rakenteistumisen olennaiset kysymykset. Nykyisenkaltainen taloudellista kilpailua yhä kiihdyttävä globalisoitumiskehitys edellyttää politiikan uudelleen rakenteistamisen lisäksi (vrt. Beck 1997b) nykyisestä sosiaalisesta järjestyksestä poikkeavia ratkaisuja.

Yksi teoreettinen vaihtoehto on rakenteellisesti eriytynyt ja horisontaalisesti erilainen sosiaalinen järjestys. Heti alkuun se näyttää mahdottomalta ja toimimattomalta vaihtoehdolta, jossa vahvoilla taloudellisilla toimijoilla (aidot, globaalit suuryritykset) olisi niiden itse muotoilema sosiaalinen järjestys. Sen piiriin kuuluisivat niin yritysten, työvoiman kuin alueidenkin (ei valtioiden) valikoituneimmat osat eli, ne, jotka menestyvät maailmanlaajuisessa työpaikkakamppailussa. Tämä sosiaalisen järjestyksen eriytynyt osa muotoutuisi yhden periaatteellisen toimijan ehdoilla muiden alistuessa pakotettuun järjestykseen neuvotellun ja sopimuksellisen sijaan. Muilla alueilla, työvoiman osilla ja muissa yrityksissä vallitsisi toinen tai toisia sosiaalisia järjestyksiä omine toimeentuloperiaatteineen ja jakokriteereineen. Sen sosiaalisen järjestyksen perusteena olisivat perinteisen palkkatyöyhteiskunnan ja sen markkinariippuvuuden toiset tai vaihtoehtoiset järjestelyt. Eriytyneissä sosiaalisissa järjestyksissä toimijoiden suhteet olisivat erilaiset ja yhteiskunnissa vallitsisi monta toimeentulon, tulojen jakautumisen ja epätasa-arvoisuuden todellisuutta, mikä tuntuu mahdottomalta, koska yksilöiden yhteiskuntiin osallistumisen periaatteet vaihtelisivat. Hyvinvoinnin jakaminen on perustunut neuvoteltuihin kriteereihin ja sopimukseen tuotannontekijätulojen osalta ja säädöksiin tulonsiirtojen osalta. Toimiessaan sosiaalisen järjestyksen periaatteiden mukaisesti pääoma ja politiikka tai yritykset, sosiaalivaltio ja kansalaisyhteiskunta ovat samalla hyväksyneet tietynlaisen tuotannontekijätulojen ja tulonsiirtojen jakamisen ja niiden suhteet. Mihin perustuisivat kunkin erilaistuvan toimeentulon tuotannontekijätulojen ja tulonsiirtojen suhteet tai mikä olisi paras osittaisiin tuotannontekijätuloihin perustuvien sosiaalisten järjestysten toiminallinen ja organisatorinen yhteiskunnallinen perusta? Yhteiskuntien dynamiikan ja uusiutumisen kannalta palkkatyöyhteiskuntien palkkatyökeskeinen sosiaalinen järjestys on ollut välttämätön. Eriytyminen purkaa ja murtaa juuri tätä palkkatyön strategista järjestävää periaatetta, jolloin monien siitä poikkeavien järjestysten olemassaolo ja toimivuus näyttäytyvät ainakin tällä hetkellä utopistisilta.

Moderniteetin sivuvaikutukset eriytyminen, valikoituminen, valtioiden keskinäinen kilpailu hyvinvoinnista ja työpaikois-

ta sekä yksilöllistyminen ja epäoikeudenmukaisuuden lisääntyminen toteutuvat samaan aikaan globalisoitumisen monimutkaisten kehitystendenssien kanssa. Kantaessaan sosiaalisen järjestelmän ja erityisesti sosiaalisen järjestyksen kaikkia piirteitä työmarkkinat ovat paljolti itse näiden kumuloituvien syitä ja alkutekijöitä. Globalisoitumisen vaikutuksia on työmarkkinoiden näkökulmasta problematisoitu lähinnä tuotannollisiin merkityssisältöihin (Bryan & Farrell 1996; OECD 1997), mutta vähemmän yhteiskuntien toimivuuteen, yksilöiden biografioiden valintoihin ja sujuvuuteen, toimeentuloon, sosiaalisen identiteetin muodostumiseen yksilö-yhteiskunta -suhteisiin, jotka ovat myös työmarkkinoiden järjestyksen tekijöitä. Siten työmarkkinat tuotannollisena systeiminä, työllisyysjärjestelmänä (työ- ja toimintamahdollisuuksien avajana sekä toimeentulon yhteiskunnallisena ehdollistajana) ja sosiaalisen järjestyksen mahdollistajana sisältyvät kiinteästi toisiinsa. Muutokset tuotannollisissa merkityksissä eivät ainoastaan johda muutoksiin työllisyysjärjestelmässä tai sosiaalisessa järjestyksessä, vaan viimeainittujen muuttuminen voi olla jopa ehto uusien tuotannollisten järjestelyjen laajalaisyhteiselle toteutumiselle.

Kiihdyttäessään alueiden välistä kilpailua investoinneista ja uusista toiminnoista, maailmanlaajuisesta työpaikkakohdistumisesta globalisaatio voimistaa samalla kilpailua hyvinvointivaltioiden välillä, potentiaalisen työvoiman ja työllisen työvoiman välillä ja työvoiman sisällä. Globaalitalouden kehitys ei vaaranna niinkään omia edellytyksiään, vaan alkaa tuntemattomalla tavalla murentaa palkkatyöhön ja sen sovittuihin kategorioihin perustunutta sosiaalista järjestystä, instituutioiden ennustettavan toiminnan ja yksilöiden valintojen vuorovaikutukseen perustunutta yksilöbiografioiden sujuvuutta ja palkkatulon merkitystä toimentuloa organisoivana tekijänä. Työllisyysjärjestelmään on sisällynyt paljon sopimuksellisuutta ja poliittista ohjausta, julkisen sektorin ja yritysten vuorovaikutussuhteita sekä toistensa neuvoteltua täydentämistä, minkä kaiken globalisaation myötä toteutuva kilpailun kiristyminen ja eriytyminen uhanalaistaa juuri neuvottelu- ja sopimuslottomuuksien osalta. Työllisyysjärjestelmä on monilta osin koostunut erilaisten säädösten monimutkaisesta järjestelmästä ja institutionaalisesti vapaista päätöksistä ja liikkeistä, ja sen yhteisöllinen ja tietoinen kehittäminen on ollut luonteeltaan strategista. Onko kansallisten työllisyysjärjestelmien maailmanlaajuisen vastineen kehittäminen mahdollista, ja onko toimiva maailmanlaajuinen tuotannollinen järjestelmä mahdoton ilman säädeltä työllisyysjärjestelmää? Globalisaatio on mittakaavamuutos ja rakenteellinen sopeutumisongelma ainoastaan tuotantojärjestelmien toimintaa ideologisoivissa näkemyksissä. Sen vaikutusta esimerkiksi läntisten teollisuusmaiden työllisyyskehitykseen on tarkasteltu riittämättömästi (vrt. Kasvio 1997, 230-231). Lähtökohtana tulee olla globaalien työllisyysjärjestelmien mahdollisuus, eriytyvien sosiaalisten järjestysten merkitys, globalisaatio- ja yksilöllistymiskehityksen samanaikaisuus, yhteiskuntaa organisoivien periaatteiden muuttuminen, älykkään ja aktiivisen valtion ja valtiojärjestelmien välttämättömyys ja aikaisemmasta poikkeavalla tavalla järjestetty toimeentulo.

Osa työmarkkinoiden järjestystä on työiän aikaisten sosiaalisten riskien kompensoiminen valtiollisena politiikkana ja yritysten toimesta. Tähän asti nämä sosiaalipoliittiset kysymykset ja toimenpiteet on organisoitu kansallisesti ja niitä on tarkasteltu joko kansallisesti yhdessä maassa tai kansallisten valtioiden vertailuna. Synnä tähän on sosiaalipoliittisen lainsäädännön kansallinen luonne. Samoin sosiaaliset ilmiöt on ymmärretty kansallisessa kontekstissa. Globalisoitumisen myötä lainsäädännön perusteet ovat nyt muuttumassa ylikansalliseksi tai kansakunnasta toiseen siirtyviksi. Eri alueiden ja valtioiden taloudellisen kilpailun kiristyminen vaikuttaa kansalliseen lainsäädäntöön ja sosiaalisten siirtymien (esim. muuttoliikkeen) rajoitusehtoihin. Globalisaatio luo tarvetta ylikansalliselle sääntelylle. Tällaisen, kansallisiin olosuhteisiin luodun sääntelyn perusteet puuttuvat niin EU:sta kuin muista-kin integroituvista aluekokonaisuuksista. Globaalipääoma ja muotoutuvat ylikansalliset työmarkkinat antavat kasvavan mahdollisuuden ylikansalliselle kansalaisuudelle.

Suomen kokemuksen perusteella voidaan väittää, että työmarkkinakansalaisuuden kehittyminen 1960-luvulta lähtien yhdeksi toimivien työmarkkinoiden tärkeimmistä sosiaalisen järjestyksen perusteista on edellyttänyt laaja-alaista sopimista yhteiskunnan kehityksen ohjaamisesta, talouden sääntelystä ja elämäntalon institutionalisoitumisesta. Talous ei ole yksin mahdollistanut sosiaalipoliittikan resurssia. Myöskään sosiaalipoliittikka ei ole yksin kompensoinut sosiaalisia riskejä, vaan talouden ja sosiaalipoliittikan vuorovaikutuksellisuus ja neuvotellut sopimukset ovat yhdessä taanneet työmarkkinoiden toiminnan ja laajemmin ohjanneet toimeentulon yhteisöllistä järjestämistä. Voidaan olettaa, että ylikansallisen kansalaisuuden muodostumisessa kyse ei ole vain mahdollisuudesta hankkia työtä globaaleilla työmarkkinoilla ilman rajoituksia. Kyse on globaalien työmarkkinoiden sääntelyn mahdollisuuksista ja periaatteista. Edelleenkin on varsin vähän tutkittu ja käsitteellistetty sitä, miten kansallisen sosiaalipoliittikan on mahdollista ja pakko muuttua talouden globalisoitumisessa, niin kuin on tehty taloustieteen, kansainvälisten suhteiden tai politiikan tutkimuksessa. Työmarkkinoiden sosiaalisen järjestyksen ja toisaalta sosiaalipoliittikan kannalta voidaan globalisaation merkityksenä nähdä, että se - laittaa hyvinvointivaltiot kilpailemaan keskenään sosiaalisissa innovaatioissa ja niiden kehittämisessä (esimerkkinä globaaleja työmarkkinoita tukevat ratkaisut) sekä sosiaalisen turvallisuuden käsitteen ylikansallisen merkityksen ja järjestyksen käsitteen kehittämisessä

- nostaa sosiaalipoliittiset kysymykset ylikansalliselle tasolle ja vaatii niiden integroimista talouden integraation osaksi
- johtaa globaaliin keskusteluun siitä, mikä on paras tapa säännellä taloutta, ohjata yhteiskuntien kehitystä ja jakaa toimeentuloa ylikansallisesti
- johtaa valtioiden väliseen keskusteluun ylikansallisen uudelleenjaon järjestämisestä valtion välillä ja ylikansallisen kansalaisuuden olosuhteissa - nyt uudelleenjaon globaalina pohjana on ainoastaan se, miten EU tai YK käyttää rakenteitaan tai rahastojaan köyhimmässä maissa
- aloittaa keskustelun ylikansallisesta tukemisesta, joka tällä hetkellä toimii lähinnä oikeudellisten säädösten pohjalta (kansainvälisen oikeuden periaatteet).

Yksinkertainen taloudellinen globalisaatio voisi merkitä sitä, että suuret yritykset ja globaali sijoituspääoma voivat harjoittaa hyvinvointivaltioiden politiikkaa (regime), shoppausta tai sosiaalis-ta dumpausta. Hyvinvointivaltioiden reagointi talouden avautumiseen ja yritysten voimakkaaseen globalisoitumiseen on tähän asti muodostunut harvoista vaihtoehdoista. Jotkut maat (esim. Ruotsi) ovat pyrkineet pitämään aikaisemmat sitoumuksensa palkkatyöyhteiskunnan sosiaalisesta järjestyksestä ja hyvinvoinnin määräytymisestä julkisen sektorin toiminnan avulla (luomalla työpaikkoja julkiselle sektorille). Äärimmäisen liberaalit valtiot, kuten USA, puolestaan ovat valinneet toisen tien eli politiikan sääntelyn purkamisen erityisesti työmarkkinoilta, tietoisesti palkkadifferentiaation ja palkkojen alentamisen tukemisen houkutelakseen kansainvälisiä sijoittajia investoimaan teknologisesti kehittyneisiin työpaikkoihin. Tuloksena on talous ja työllisyysdiktomia, jossa yhtäältä vallitsee alhainen työttömyys ja voimakkaasti eriytynyt palkkataso pienipalkkaisen työvoimaosuuden kasvaessa (USA) ja toisaalta korkea työttömyys sekä keskimääräisesti korkea palkkataso (Ruotsi). Tämä merkitsee samalla työvoiman voimakasta eriytymistä sekä globaalisti että kansallisesti. Kansallisvaltioiden aikaisemmin sosiaalisena ymmärretty politiikka alkaa itse kiihdyttää työmarkkinoiden ja palkkatyön jakautumis- ja yksilöllistymiskehitystä.

Sosiaalipoliittikan konseptioina globalisoituvassa taloudessa on esitetty lähinnä ylikansallista sosiaalisten vähimmäistarpeiden säätämistä vaihtoehtoa ja sosiaalisen kansalaisuuden täydentämistä ylikansallisilla sosiaalisilla oikeuksilla (vrt. Manifesti Sosiaalisesta Euroopasta 1996). Ne eivät toteutuessaankaan poista tarvetta vapautuvan kaupan ja talouden sosiaaliseen sääntelyyn tai neuvotteluun globaalista sosiaalisesta järjestyksestä.

4.4 Yhteiskunnan eriytymiskehitys ja hallittavuuden ongelma

Yhteiskuntien rakentuminen perustuu niin kansallisten kuin yksilöllistenkin erojen olemassaoloon, niiden samanaikaiseen tuottamiseen ja ohjailuun. Erojen tuottaminen ei perustu yksinomaan taloudellisen järjestelmän toimintaan ja yksilöiden erilaistuneisiin suhteisiin, tuottamisen ja työvoiman yhteiskunnallisen käytön järjestelyihin, vaan niin sosiaaliset yhteisöt kuin kulttuuriset yhteiskunta-alueetkin järjestyvät niistä. Eroissa on kysymys toimeentulon, henkisen pääoman, palkkatyömahdollisuuksien, koulutuksellisten tilanteiden, asumisen ja muiden hyvinvointitekijöiden epätasaisesta ja jakautumisesta sekä yhteiskuntien sisällä että yhteiskuntien ja yksilöiden kesken. Koistisen (1997) mukaan eurooppalaisten yhteiskuntien rakenteellista muutosta on tarkasteltava kokonaisuutena, mikä edellyttää teoriaa muuttuneesta toimintaympäristöstä, taloudellisten ja sosiaalisten instituutioiden muuttuneista rakenteista, hyvinvoinnin uusista sisällöistä ja yksilöiden muuttuneista arvoista. Samalla hän edellyttää vastaavasti, että työmarkkinoita on arvioitava aikaisempaa kokonaisvaltaisemmin ottaen huomioon kansainvälistyneet markkinat, uudet yritysraakenteet, vaihtuvat tuotantokäsitteet sekä sosiaalivaltioiden ja työmarkkinoiden kytkennät. Tässä selvityksessä on mahdotonta esittää kokonaisvaltaista uutta teoriaa rakenteellisen muutoksen nykyvaiheesta tai suppeammin murroskauden ongelmien ratkaisusta tai vielä suppeammin edelleenkin puuttuvaa vastausta nykyisen työllisyyskriisin ytimestä (vrt. mt). Tässä pyritään Koistisen (mt.) vaatimaan kokonaisvaltaisempaan tarkasteluun suhteut-tamalla muutosten elementtejä yhtäältä yhteiskuntien eriytymiseen, toisaalta sen hallitsemiseen.

Lähtökohdiana on oletus, että murroskauden ongelmien ratkaisuksi ei riitä yhteiskunnan sopeutuminen uusien tuotantoteknologioiden ja -rakenteiden asettamiin vaatimuksiin, koska sen rakenteellisissa kysymyksissä on keskeistä yhteiskunnallisen, yhteisöllisen ja yksilöityvän eriytymisen uusi vaihe ja sitä seuraava eriytymisen hallittavuuden ongelma. Eriytymisen prosessit ja dynamiikka ovat sitoutuneet laajenevan palkkatyöyhteiskunnan konseptioon ja siinä muodostuneeseen ajallisesti ja paikallisesti rakentuvaan sosiaaliseen järjestykseen. Eriytymisprosessien olemassaolo perustuu hyväksyttäviiin arvoihin, neuvoteltuun järjestykseen ja poliittiseen ohjaukseen nimenomaan työmarkkinoiden toiminnassa ja toimeentulon muodostumisessa. Eriytyminen on ollut sisällöltään ryhmäkoh-taista ja ylläpitänyt ryhmäidentiteettiä ja -kiinteyttä (palkansaajaidentiteetti, eläkeläisidentiteetti, palkkatulosta muodostuva toimeentuloperusta, tulonsiirroista muodostuva toimeentuloperusta jne). Lisäksi eriyttävien tendenssien merkityksellisyys ja legitimiisyys on perustunut määriteltäviin työnantajien ja palkansaajien, henkilöstön ja yritysjohton sekä työvoimaan kuuluvien ja sen ulkopuolella olevien välisiin

suhteisiin. Työmarkkinoiden jatkuva laajeneminen ja jokaisen potentiaalisen työikäisen mahdollisuus osallistua suoraan, osittain tai välillisesti työmarkkinoiden toimintaan vahvistaa eriytymisen merkitystä. Työvoiman tarjonnan ja kysynnän välillä on vallinnut hyväksytty vastaavuus tai pyrkimys niiden vastaavuuteen on ollut näkyvää ja realistista. Myös yhteiskuntapoliittiset keinot ovat liittyneet eriytymiseen: verotuspolitiikka tuloerojen kaventajana, koulutuspolitiikka sosiaalisen liikkuvuden mahdollistajana, tulonsiirtopolitiikka funktionaalisesti erilaisten ryhmien toimeentulon suhteut-tajana ja sosiaalinen tukipolitiikka huono-osaisten auttajana. Yhteiskuntapolitiikan toimintaperi-aatteena on ollut vaikuttaa ainoas-taan työvoiman tarjontaan, suunnata eriytymistä aktiiviseen työvoimaan kohdistuvan politiikan avulla.

Työvoiman kysynnän ohjautuminen on mitä ilmeisemmin aikakauden murroksen keskeinen kysymys ja liittyy tuotannon järjestelmien muutoksiin. Uuden paradigmaattisen tuotantojär-jestelmän kehitysvaihe, globalisoituminen, maailmanlaa-juiseen työpaikkakilpai-luun siirtyminen ja tuottavuuden valtaiset kehitysluvut antavat yrityksille ja yritysjohdolle histo-riallisen, välttämättömyytenä ymmärretyn mahdollisuuden työvoiman kysynnän tietoiseen valikoimiseen, korvaamiseen ja osittamiseen. Tämä rajaa huomattavasti perinteisen palkka-työn merkitystä yhteiskuntien järjestyksen organisoijana. Rakenteelliset muutostekijät muuttavat työvoiman kysynnän aikaisempia valikoitumistekijöitä ja tekevät sen sisäises-tä kilpailusta strategisen tuotannontekijän. Keskustelu työvoiman kvalifikaatioiden muutoksis-ta on yksi esimerkki työvoi-man sisäisestä laadullisesta kilpailusta. Rakenteelliset muutokset lisäävät huomattavasti työllisen työvoiman toiminnal-lista markkinariippuvuutta pelkän palkka-riippuvuuden lisäksi. Kollektiivisen ja ryhmäspesifin eriytymisen luonne alkaa muuttua vali-koidun yksilölliseksi. Rakenteelliset muutokset eivät koske ainoastaan työn ja sen organisoimisen uusia muotoja, vaan myös sen yhteiskunnallista jakamista ja palkitsemista. Uusien teknologisten sovellutusten, kilpailun kiris-tymisen ja tuloksellisuuden vaatimusten kasvun myötä työvoiman kysynnän luonne muuttuu. Se edellyttää joustavuutta, sitoutumista ja muuntuvuutta ja korostaa työn tekemisen ehtojen lyhytjaksoisuutta.

Valtiollinen lainsäädäntö ja sääntely on koskenut työvoiman tarjonnan ryhmäspesifejä ehtoja, mikä ei globalisaation myötä enää vastaa työnantajien käyttämiä työvoiman uusia kysyntäehtoja. Lisäksi sääntelyn kohteena ovat olleet työ-markkinoiden ja sosiaalivaltion, työmarkkinoiden ja perheiden sekä työmarkkinoiden ja yksilöiden elämänkulun suhteet. Eriytymiseen sisältyvien epätasa-arvoisten ja epäoikeudenmukaisten tendenssien huomioon ottaminen on työmarkkinoi-den sosiaalisten kytkentöjen ja ulottuvuuksien tärkeä tekijä. Siten työmarkkinoita laajempi työllisyysjärjestelmän käsite on käsittänyt palkkatyön ja ei-palkkatyön suhteet, työssä-käyntitilanteiden ja työn riskitilanteiden suhteet, työvoimaan kuulumisen ja sen ulkopuolisten tilanteiden suhteet, työmarkkinoiden sisäisten ratkaisujen ja niitä tukevien yhteiskunnal-listen ratkaisujen (koulutus, asuminen, muut hyvinvointipalvelut) suhteet. Laajenevien mahdollisuuksien työmarkkinoilla työvoiman kysynnän valikoivuus ja ryhmäspesifi eriytyminen sekä tarjontaa koskevat sääntelyn käytännöt ovat olleet synkronoituneita.

Nykyisessä tilanteessa on riittänyt kunkin maan oma työmarkkinoiden sosiaalinen järjestys ja työllisyysjärjestelmä, joka on pitänyt sisällään niin työvoiman kysynnän eriyttävät kriteerit kuin sen tarjonnan rationaaliset ja yksilölliset valinnatkin. Luodessaan mm. maailmanlaajuisen työpaikkakilpailun ja alkaessaan systemaattisen yksilöityvästi valikoida työvoimaa globalisoituminen luo aitoja ylikansallisia yrityksiä varten oman työllisyysjärjestelmän. Tai se ainakin pyrkii globaalien yritysten omaan työmarkkinajärjestykseen, jossa julkisen sääntelyn merkitys on vähäinen ja alistettu, eikä synkroninen kuten kansallisissa työllisyysjärjestelmissä, ja jossa yksilöllistyvä eriytyminen korvaa ryhmäspesifin eriytymisen. Samal-la työllisyysjärjestelmää tukevat rakenteet ohentuvat, palkkatyön ”sosiaalisia” kustannuksia alennetaan, riskit siirre-tään yritysten perinteisten työsuhteden ulkopuolelle joutuneille itsenäisen statuksen työntekijöille, palkkatyön ja ei-palkkatyön raja siirretään pois itse työllisyysjärjestelmästä ja, ehkä tärkeim-pänä, sosiaalivaltio ja lainsäädäntö ehdollistetaan vali-koitumiselle. Tämän lisäksi palkkatyö-mahdollisuuksien rajautuminen, työnantajien toteuttaman valikoinnin luonteen muuttuminen ja työvoiman yksilöllistyminen voivat synnyttää kansallisvaltioiden sisään erilaisia työllisyysjär-jestelmiä, joista osa perustuu osittaiseen palkkatyöhön osallistumiseen ja suojattuihin tai puolisuojattuihin työmarkkinoihin. Tuotannollisten järjestelmien muutokset ja globalisoitumi-nen eriyttävät tuottavimpien ylikansallisten yritysten palkkatyön ja sen valikoitumistekijät muiden työllisyysjärjestelmien palkkatyöstä. Globaali työllisyysjärjestelmä alkaa ulkoistaa eri-laisen julkisen sääntelyn vaikutteita. Tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että se alkaa siirtää välittömien palkkakulujen ulkopuolisia kusan-kuksia itse palkansaajille tai muihin työllisyysjärjestelmiin. Se alkaa myös ehdollistaa palkansaajien työsu-h-teet tai laajemmin koko työikäisyyden sekä vaatia työntekijöiltä kykyä sopeutua työn ja palkkatyön riskien lisäksi tuotannollisiin riskeihin. Työmarkkinoiden uusi järjestys ei ainoastaan jaa potentiaalista ja yksilöllistä työvoimaa sisäises-ti, vaan eriytyminen ja yksilöllisty-minen tulevat vaikuttamaan myös yksilöiden aktiivisen työiän sisällä. Palkansaajien on tulevaisuudessa pystyttävä jatkuvasti sekä hankkimaan että uusintamaan koko työikänsä aikainen taloudellinen, sosi-aalinen ja teknistaidollinen kompetenssinsa.

Uusi työllisyysjärjestelmä ja sen sosiaalinen järjestys voivat muodostua nykyisten kansallisten työllisyysjärjestelmien perustalle, josta suuryritys-ten ja monikansallisten yritysten työllisyys kuitenkin eroaa toimintaperiaatteiltaan. Lisäksi nykyisistä kansallisista työllisyysjärjestelmistä voi eriytymis- ja valikoitumistendenssien myötä kehittyä normaalityösuhteiden ulkopuolinen, luonteeltaan jatkuvampi, osittainen palkkatyöhön osallistuminen. Erilainen katkoksellinen ja yhteiskuntapolitiit-tisesti tuettu palkkatyöhön osallistuminen alkaa mahdollisesti irtaantua omaksi vaihtoehtoiseksi työllisyysjärjestelmäksi. Siinä taloudellinen logiikka on erilainen niin suhteessa monikansalliseen työllisyysjärjestelmään kuin uuteen, normaalityösuhteiden ympärille rakentuvaan työllisyysjärjestelmäänkin. Osittaisessa työllisyysjärjestelmässä talouden ja sosiaalivaltion sopimuksellisuuden asteesta tulee koko järjestelmän olemassaolon ja toimivuuden ehto. Lisäksi muodostuvat mahdollisesti tuetut ja suojatut työmarkkinat, joissa yhteisölliset palvelutehtävät korostuvat taloudellisten tehtävien rinnalla.

Neljän työllisyysjärjestelmän esittämistä voidaan pitää vaihtoehtoisena palkkatyön jakamiselle globalisoituvan talouden ja voimakkaan eriytymisen olosuhteissa. Sen ongelmana ovat epäoikeudenmukaisuuden uusi tuottaminen ja toimeentulon muotoutumisen periaatteet. Ongelma on sama, kun nykyinen työllisyysjärjestelmä ja sen sosiaalinen järjestys purkautuvat työttömyyden kasvun ja eriytymis-kehityksen seurauksena. Neljän työllisyysjärjestelmän etuna on työllisyysjärjestelmien hallittavuuden kehittäminen reformoituneessa muodossa. Nykyisenkin voimakkaasti eriytyvän työllisyysjärjestelmän olosuhteissa hyvinvoinnin määräytyminen on epätasa-arvoista ja sekä sosiaalinen kansalaisuus että työmarkkinakansalaisuus on pitkälti ehdollistettua. Puhtaan kansalaisuuden määräytymistä ei ole olemassa muualla kuin ideologioiden kirjoituksissa. Todellisuudessa kyse on aina ehdollisen ja rajoitetun kansalaisuuden muodosta. Neljän työllisyysjärjestelmän problematiikka pyrkisi tietoisesti ohjaamaan ehdollisen ja rajoitetun työmarkkinakansalaisuuden muotoutumista. Niitä ei voida ymmärtää neljänä täysin erillisenä institutionaalisenä järjestelmänä, vaan enemmänkin yhteiskuntapolitiikan eriytyneinä strategiatyyppeinä, työmarkkinoita sääntelevien periaatteiden eriytymisenä ja yksilöiden elämäntalon uudenaikaisena ymmärtämisenä.

Eriytymis- ja yksilöllistymiskehityksen myötä yksilöbiografioiden institutionaalinen ohjaaminen ja yksilöllisen valinnan perusteet ovat muuttumassa. Eriytymättömät työmarkkinat ovat tuottaneet ehdot suhteellisen kiinteille biografioille. Eriytyvät työmarkkinat puolestaan luovat toiminnallisesti jaksottuneita ja vaihtuvia biografioita, joissa uusiin tilanteisiin siirtymisestä tulee jatkuvia. Eriytymis- ja yksilöllistymiskehitys tulee vaikuttamaan työmarkkinakansalaisuuden entistä voimakkaampaan ehdollistumiseen ja rajautumiseen. Yhteiskuntien hallittavuuden peruskysymykseksi alkaa vastaavasti muodostua siirtymien logiikan muotoileminen ja yhteiskuntapolitiittinen ohjaaminen sekä toimeentulo-kriteerien vaihtumisen dynamiikka.

5 Tulevaisuuden suuret linjavalinnat

Eurooppalaiset yhteiskunnat ovat taloudellisesti, poliittisesti ja sosiaalisesti monelta osin uuden tilanteen edessä. Nopeasti globalisoituvan talouden vaikutukset, laajenevan poliittisen yhteisön ongelmat ja eurooppalaisten työllisyysjärjestelmien muutokset ajoittuvat yhteen käynnistyneen modernisoitumisvaiheen kanssa. Kaikki eurooppalaiset yhteiskunnat ovat periaatteessa samaan aikaan samojen kysymysten edessä. Yhteiskuntien taloudellinen, poliittinen ja sosiaalinen erillisyys eriyttää näiden tendenssien alueellisia ja kansallisia ulottuvuuksia. Työmarkkinoiden kehittyminen sisältää kaikissa maissa sekä yhtenäistäviä (kehittyneen teknologian käyttöönotto, palkkatyön yleisen merkityksen väheneminen, joustavuuden lisääntyminen työmarkkinoilla) että erilaistavia piirteitä (kansalliset rakenteet: naisten työhön osallistumisen aste, normaalityösuhteiden yleisyys, työsuhteiden pysyvyys). Maailmanlaajuisen työpaikkakilpailun käynnistyminen ja uuden teknologian käyttöönoton periaatteet saattavat niin kansalliset valtiot kuin koko EU:kin uudenlaisen tilanteen eteen. Jännitteet kansallisten ja niitä laajempien ratkaisujen välillä kasvavat työmarkkinoilla tapahtuvien muutosten seurauksena. Kansalliset valtiot ovat monien suurten linjava-lintojen edessä. Jos yhteiskuntiin on muodostumassa useita erilaisia ja eri tavoin toimivia työllisyyden järjestelmiä, mutkistuvat valtioiden ratkaisut entisestään.

Linjavalintojen monimutkaisuus on ymmärrettävissä erilaisten vastinparien kautta. Ensinnäkin voidaan kysyä, miten kansalliset valtiot ymmärtävät käynnissä olevat muutokset ja työmarkkinoiden kehityspiirteet. Tulkitaanko ne siirtymäkauden ongelmina, jotka edellyttävät ainoastaan sopeutumista eikä laajaa reagointia tai työmarkkinoiden toimintaperiaatteiden muuttamista, vai ymmärretäänkö ne merkkeinä toisentyypisten olosuhteiden saapumisesta ja yhteiskunnan järjestyksen rakentamisesta uudenlaisilla periaatteilla? Toiseksi, käsitämmekö muutosten koskevan ainoastaan tiettyjä yhteiskunnan osajärjestelmiä (talous, työmarkkinat jne.) ja niiden osia vai koko aikakauden luonnetta? Kolmannen suuren käsiteparieron muodostaa oman kansallisen strategian luomisen suhde siihen, sopeudutaanko passiivisesti EU:n yhteisiin ja muihin laajempiin ohjelmavalintoihin. Kansalliset valtiot ovat mitä ilmeisemmin vähentämässä aktiivista panostaan omien kansallisten strategioiden luomiseksi ja pyrkivät vain sopeutumaan EU:n erilaisiin ohjelmiin. Kehitys on monella tavoin ristiriidassa taloudellisen kilpailun kiristymisen kanssa, mikä edellyttää paikallisesti hyvinvointivaltioiden keskinäiseen kilpailuun varustautumista ja uudentyypisten kansallisten strategioiden kehittämistä. Neljäs lähtökohtaero liittyy edellisiin, mutta jää myös niiden ulkopuolelle. Miten yhteiskunnallinen uudistaminen ymmärretään nimenomaan työmarkkinoiden osalta? Riittääkö joustavuuden lisääminen eri toimialoilla ja keskittyminen osaamisen tason nostamiseen niin yritysraenteissa kuin työvoimassakin sekä tietoperusteisen rakennemuutoksen edistäminen?

Useimmat työmarkkinoiden uudistamisesitykset kohdistuvat kehittyneimpään tuotantoon, vientisektoriin ja vasta muodostumassa oleviin aloihin. Yleensä vaaditaan lähinnä työvoiman joustavan käytön lisäämistä kaikilla aloilla, sen kilpailuttamista ja palkkatyön korkeampaa tuottavuutta ja vastuullisuutta. Tuotantojärjestelmien rakenteellisen uudistamisen ehdot ovat saattaneet kuitenkin muuttua olennaisesti ja esitetyt ehdotukset kohdistuvat tuotannon kehittyneimpään osaan, jolloin ne lisäävät työmarkkinoiden eriytymisilmiöitä. Uusilta strategiaehdotuksilta vaaditaan samanaikaisesti sekä tuotantojärjestelmien sisäisten tekijöiden huomioon ottamista että mahdolliseen modernisaatiovaiheeseen reagoimista. Mitä ilmeisemmin 1990-luvulla tehdyt tuotantojärjestelmän kehittämisehdotukset ovat paljolti myös kiihdyttämässä useiden erillisten työmarkkinajärjestelmien syntymistä ja työikäisen väestön jakautumista ja yksilöllistymistä. Työmarkkinoiden uusiutumista ja toimivuutta parantavien esitysten lähtökohtana täytyy olla yleisen modernisoitumiskehityksen huomioon ottaminen ja sisällyttäminen työmarkkinoiden kysymyksiin.

Seuraavat esitykset on rakennettu ensinnäkin suhteessa työmarkkinoilla 1990-luvun alussa tapahtuneisiin muutoksiin (luku 2) ja toisaalta yhteiskunnan modernisoitumistendensseihin (luku 4). Linjavalintojen perusteissa on kaksi erilaista näkökulmaa. Ne voivat olla yhdensuuntaisia nykyisen kehityksen kanssa ja vahvistaa esimerkiksi Beckin (1997a) luonnostelemia modernisaation sivuvaikutuksia tai Rifkinin (1997) teesiä palkkatyön olennaisesta vähenemisestä. Toisaalta ne voivat edelleen lisätä työvoiman sisäistä kilpailua yhteiskunnan voimavarojen ja huomion keskittyessä entistä enemmän avoimen markkinasektorin tärkeimpiin osiin ja yrityksiin.

Yhteiskunnan ohjelmallisen uudistamisen pohja on samalla erilaistumiskehityksen myötä muuttunut. Aikaisemmin ohjelmat ja toimenpide-esitykset tukivat yhtenevillä periaatteilla toiminutta työllisyysjärjestelmää ja tällöin järjestelmän sisäinen hajonta on ollut suhteellisen vähäistä. Linjavalinnat ja ohjelmalliset esitykset ajoittuvat ja toimivat nyt aikaisemmasta poikkeavissa olosuhteissa. Periaatteellisesti päinvastainen ohjelma muodostuisi vastamodernisaatiota koskevista esityksistä, joilla hidastettaisiin tietoisesti yhteiskunnan eriytymistä ja tuotettaisiin kehityslogiikan vastaisia ratkaisuja tukemalla juuri työmarkkinoiden huono-osaisten kiinnittymistä yhteiskuntaan, hyväksyttäviin toimeentuloratkaisuihin ja tarkoitukselliseen toimintaan. Muodostumassa oleva yhteiskunnallinen tilanne ja tehtävät ohjelmaesitykset edellyttävät keskustelua uudenlaisesta epätasa-arvoisuudesta ja sen kriteereistä sekä hyväksyttävyydestä. Tässä tehtävät esitykset

pohjautuvat yhtäältä tutkimustuloksiin ja niiden soveltamiseen yhteiskunnalliseen käytäntöön. Toisaalta esitykset perustuvat myös ideaan vastamodernisaatiosta, eriyttävien tendenssien vastatendenssien tietoisesta tuottamisesta.

Yhteiskunnalliset uudistusesitykset joutuvat kamppailemaan ohjailtavuuden ja mukautumisen, sopimuksellisuuden ja hallitsemattomuuden sekä yhtenäisyyden ja eriytymisen ulottuvuuksien kanssa. Aikaisemmin sopimuksellisuus, hallittavuus ja ohjailtavuus ovat limittyneet toisiinsa ja osin edellyttäneet toisiaan. Eriytymiskehityksen myötä sekä yhteiskuntasopimisen että työmarkkinoiden toimijoiden välisten konkreettisten sopimusten mahdollisuudet vähenevät ja samalla koko kysymys yhteiskunnan ohjaamisesta monimutkaistuu. Jos elämme palkkatyöyhteiskunnan purkautumisen aikaa, koko modernin järjestyksen ongelmia ei voida ratkaista vanhoilla keinoilla (vrt. Julkunen 1997 omassa kehitysarviossaan; Beck 1997a; Rifkin 1997; Offe 1996; Castells 1996). Keskeiseksi kysymykseksi nousee väistämättä yhteiskuntasopimus vastamodernisaatiosta ja työmarkkinoiden konkreettisempien ryhmäsopimusten korvaaminen yksilöllisillä hyvinvointisopimuksilla. Tähän ei kuitenkaan ole olemassa mitään kokonaisvaltaista ratkaisua, vaan asteittainen kokeilujen ja osasopimusten tie.

Selvimmän ohjelmallisen esityksen palkkatyöyhteiskunnan purkautumiseen vaikuttamisesta ja sen ohjaamisesta on tehnyt Rifkin (1995), joka esitti taattua tulotasoa (vähimmäistulo, kansalaistulo) kaikille tilanteesta riippumatta, palkkatyön jakamista lähinnä työaikaa lyhentämällä ja taloudellisten markkinoiden ulkopuolisen ”kolmannen” sektorin luomista poliittisen tunnustamisen ja vahvistamisen kautta kasvaneen tuottavuuden avulla. Kaikki nämä esitykset ovat vanhoja ja osittain jo olemassaolevia yhteiskunnallisia järjestelyjä, joiden riittämättömyys on ilmeinen. Ne voidaan ymmärtää yhteiskunnallisen vähimmäismoraalin ilmentyminä ja eriytymiskehityksen rakenteellisenä suojana. Yleensä esitetyt ratkaisut kokoavat huolenilmauksina aikaisempia ratkaisuja ja hyväksyvät ja voimistavat syntymässä olevaa eriarvoisuutta. Uusi eriarvoisuus ei enää työmarkkinoiden osalta perustu hyväksytyihin sosiaalisiin kategorioihin (työllinen, työtön, työkyvytön, eläkeläinen jne.), vaan toteutuneeseen valikoitumiseen ja työvoiman sisäiseen kilpailuttamiseen. Varsinkin Rifkinin (mt.) ja myös Offen (1996) ohjelmallisen esityksen perustekijät hyväksyvät tapahtumassa olevan eriytymisen ja suuntautuvat ratkaisemaan syrjäytymisuhan alaisen väestönsosan ongelmia muodostuneisiin jakosuhteisiin puuttumatta. Yhteistä esityksille on idea siitä, että kasvava osa työikäisestä väestöstä ei tulevaisuudessa kiinnity lainkaan tai kiinnittyy ainoastaan osittain työmarkkinoille ja palkkatyön periaatteille perustunut hyvinvoinnin jakaminen tulee näin perusteettomaksi. Tehdyt esitykset myötäilevät eriarvoisuuden uutta ongelmakenttää ja vastustavat vain rajoittuneen vaihtoehtoisella tavalla vallitsevia kehityssuuntia.

5.1 Uuden yhteiskuntasopimuksen välttämättömyys

Eurooppalaisten yhteiskuntien ehkä suurimpana etuna amerikkalaisiin ja kaukoidän maihin verrattuna on sopimuksellisuuden keskeinen merkitys työnantajien, valtion ja kansalaisyhteiskunnan sekä eri yhteiskuntaryhmien välillä. II maailmansodan jälkeen nämä Euroopan yhteiskunnat ovat kehittyneet tähän suuntaan entistä tietoisemmin. Oletamme, että sopimuksellisuus on yhtäältä perustunut yhtenevien periaatteiden yleisyyteen. Tällä on sekä vahvistettu luottamusta yhteiskuntaryhmien välillä että taattu hallittavuutta. Keskeistä tässä on ollut pyrkiä kompromisseihin kilpailevien, mutta kuitenkin palkkatyöyhteiskuntien täydellistymistä tukevien näkemysten pohjalta. Sopimuksellisuus on katsottu tarpeelliseksi, vaikka yhteiskuntien sisäisen erilaistumisen aste on ollut huomattavasti alhaisempi kuin nykyisin. Sopimuksellisuus on luonut yleisyyttä tehdessään asioista normaaleja.

Yhteiskuntien erilaistumis- ja yksilöllistymiskehitys on jo olennaisella tavalla murentanut sopimuslisuuden perustaa. Yleinen yhteiskuntasopimuksellisuus ja yhtenäistäviin tiloihin pyrkivät hyvinvointipoliittiset osasopimukset (palkkatyöhön osallistumisen malli, tulonjako, työvoiman uusintamisen malli) eivät enää toimi suuren väestönsosan kohdalla. Uudenlaisen sopimuksellisuuden pohjana voi olla ainoastaan erilaisuus ja erilaisuuden ilmenemiseen vaikuttaminen.

Luvussa 2 totesimme, että työiän aikaisista siirtymistä, erilaisista työmarkkinoille osallistumisen tilanteista sekä työmarkkinoiden ulkopuolisista (opiskelu, kansalaistoiminta yms.) vaihtoehtoisista työmarkkinatilanteista on tulossa entistä yleisempiä, monimuotoisempia ja monimutkaisempia. Yksilöiden siirtymien tukeminen ja työiän aikaisten uusiintamismallien luominen voivat tulevaisuudessa olla keskeisiä tekijöitä eurooppalaisten yhteiskuntien menestyksessä. Suomessa työvoiman ylisukupolvittaisen uusintamisen vaihtaminen työiän aikaiseen uusintamiskäytäntöihin olisi suuri rakenteellinen muutos. Uuden teknologian käyttöönotto, yritysten nopeasti muuttuvat tilanteet ja ammattien elinkaaren lyheneminen lisäävät työiän aikaisen uusintamisen välttämättömyyttä ja työvoimaan kuuluvien tarvetta hankkia koulutuksen kautta uusia kompetenssin alueita useita kertoja työuran aikana.

Yleisten yhteiskuntasopimusten ja hyvinvointimallien sijaan tulisi kokeilla sopimista yksilöiden työiän aikaisista siirty-

mistä, niiden perusteista, määristä ja yhteiskuntapolitiikan osuudesta näiden siirtymien tukemisessa. Työiän aikaiset siirtymät ovat tähän saakka olleet horisontaalisia paikan vaihtoja paikallisilta työmarkkinoilta toisille. Siirtymien tukeminen on välttämätöntä sekä yhteiskunnan että yksilön kannalta. Se lisää samanaikaisesti tuotantjärjestelmien joustavuutta ja tukee yksilöiden itsensä kehittämistä ja vertikaalista liikkuvuutta koko työuran ajan. Yksilö kohtaa entistä suurempaan politiikan eikä ainoastaan viitteellisesti. Poliitiikan suorasta puuttumisesta yksilöiden elämäntilanteeseen tulee tärkeä, samoin mahdollisuuksien ja valintojen yhteisöllinen ja yksilöllinen vastuullisuus kasvaa.

Epävarmuustilanteiden lisääntymisen estäminen on monella tapaa ongelmallista eikä se vastaa modernisoitumiskehityksen luonnetta. Tällöin siirtymien yhteiskunnallisista ehdoista sopiminen poliittisten reformien kautta ja niiden yhteisöllinen tukeminen voivat olla tulevaisuuden yhteiskunnan menestyksen takeita. Länsimainen yhteiskuntapolitiikka on perustunut yhden suuren työmarkkinoille osallistumisen mahdollisuuden antamiseen valtiollisen politiikan järjestämisen (koulutuksen) kautta yksilön elämänuran aikana. Siirtymien yleistyessä tällainen useamman mahdollisuuden avaaminen muuttaisi aikaisemman yhteiskuntapolitiittisen linjauksen. Samalla muuttuisi erityisesti sosiaalipoliitiikan sisältö. Aikaisemmat sosiaalipoliittiset järjestelmät, erityisesti ensimmäisen ja toisen sukupolven palkkatulo- ja työriskisidonnaisuus, ovat kompensatiopoliittisena järjestelyinä katsoneet taaksepäin. Kolmannen sukupolven järjestelyt, tärkeimpinä niistä sosiaalipalvelut, jotka alkoivat kehittyä erityisesti Pohjoismaissa 1960-luvun alussa, eivät enää korvaa menetyksiä menneisyyden perusteella, vaan tarjoavat perheille vaihtoehtoisia ratkaisuja järjestää selviytymistään. Yhteiskuntapolitiikan kehityksessä loogisesti seuraava vaihe olisi siirtymien tukeminen koulutuksen, kuntoutuksen, työvoimapolitiikan, vaihtoehtoisten työmarkkinatilanteiden järjestämisen, sopimuksellisen työhönsijoittamisen yms. keinoin. Samalla se vastustaisi tapahtumassa olevaa valikoitumis-kehitystä. Elämäntilanteiden epävakaisuus ja erilaisten katkosten yleistyessä yhteiskuntapolitiikka muuttuisi täystyöllisyysyhteiskuntien kompensatiopoliitiikasta entistä enemmän uusien mahdollisuuksien järjestäjäksi.

Toinen tärkeä peruste sopimuksellisuuden konkreettisten käytäntöjen kehittämiseksi on tulonjakosuhteiden muuttaminen. Palkkatyöyhteiskunnan purkautumista käsittelevissä rakenneanalyysissä ei pyritä tulonjakosuhteiden muuttamiseen, vaan ainoastaan vähimmäistulon institutionaaliseen turvaamiseen (Rifkin 1997; Offe 1996). Esimerkiksi Offe (mt.) liittyy vähimmäistulokysymyksen uusiin kansalaisoikeuksiin yhteiskunnan tulokysymysten monimutkaistuksessa. Modernisaatioon ja yhteiskunnan muutokseen liittyen EU:n sisällä on esitetty lähinnä kaksi eri linjavaihtoa. Toinen linjavaihtoa koskee sitä, että kehitetään kansalaisuutta nimen omaan taloudellisten ja sosiaalisten ulottuvuuksien osalta ja toinen sitä, että muotoillaan yleinen, yhteisötasoinen vähimmäistulo. Nämäkin esitykset eivät vielä riitä yhteiskuntien toiminnallisuuden kehittämiseen. Varsinkin vähimmäistulo ei anna yksilöille uusia mahdollisuuksia eikä jaa toimintajaloma mahdollisuuksia uusilla perusteilla. Se vain institutionalisoi monissa maissa jo olemassa olevan eri järjestelmien vähimmäistason yleiseksi ja näin helpottaa huono-osaisien ihmisten toimeentuloa. Sopimuksellisuus paikallisesti toteutettavina yksilöllisinä hyvinvointisopimuksina voisi muodostua tulevaisuuden yhteiskuntien kehittämisen painopistealueeksi. Tulon uudelleenjaako on aina toteutettu poliittisilla ratkaisuilla valtion verotus- ja tulonsiirtojärjestelmän kautta. Tämän perustana on ollut palkkatyöyhteiskunnan täydellistäminen ja jokaisen yksilön palkkatyöhön osallistuminen. Palkka- ja muu ansiotyö on merkinnyt oikeutta sekä tulonjakosuhteisiin että hyväksytyyn julkiseen toimintaan (Beck 1997a). Rakennettu yhteiskunnallinen arkkitehtuuri sinänsä on murtumassa ja silti perinteisesti ymmärretty ansiotyökeskeisyys on osoittautunut vaikeaksi tai mahdottomaksi murtaa (Beck 1995). Se voisi olla mahdollista ainoastaan kehittämällä yksilöllisiä hyvinvointisopimuksia, joissa sovitaan yksilön yhteiskuntaan osallistumisen periaatteista ja vastikkeellisuuden järjestämisestä tulosuhteiden lisäksi. Yksilöllisten hyvinvointisopimusten tiellä on monia esteitä ja ongelmia. Suurin olisi luonnollisesti se, että toimeentulo määräytyisi työmarkkinoille osallistumisen sijaan yhteiskunnallisen toiminnan mielekkyydestä sopimisella.

Vähimmäistulon takaaminen ja työiän aikaisten siirtymien tukeminen voitaisiin myös yhdistää asteittain toisiinsa sopimuksellisesti. Vähimmäistulo olisi taattu ainoastaan kansalaisyhteisöjen kanssa tehtävien sopimusten kautta ja se varmennettaisiin viranomaisten ja yksilön välillä siirtymien tukemisen yhteydessä. Siirtymien tukeminen voitaisiin myös irrottaa vähimmäistulon takaamisesta. Kaikissa tapauksissa yksilöiden vastuullisuus korostuisi huomattavasti. Sopimuksellisuuden perustana olisi aina yksilöiden elämäntilanteen ohjaaminen, mutta ei enää pitkien, erillisten toiminnallisten jakojen kautta, vaan usein toistuvien siirtymien tukemisena. Uusien yhteiskuntasopimusten muotoilemisessa ja toteuttamisessa työmarkkinajärjestöjen on kehitettävä omaa aikaisempaa rooliaan. Paikallista sopimista on kehitettävä olennaisesti ja sen sisältöä on laajennettava työllisen työvoiman ulkopuolelle paikallisten yhteisöjen kehittämiseen. Työehtojen sopimisesta on edettävä koko väestön toimeentuloehdoista sopimiseen. Sopiminen voi koskea myös paikallistalouksien kehittämistä ja sopimuksia avointen työmarkkinoiden yritysten ja muiden toiminnallisten organisaatioiden välillä.

5.2 Työelämän kehittäminen ja palkkatyön jakaminen

Raportissa on kiinnitetty huomiota erityisesti työvoiman sisäisiin kehitysilmioihin, työvoiman jakautumiseen ja tuotantojärjestelmien kehittämiseenkin, mikä johtuu sekä tekijöiden suuntautumisesta että käytettävissä olevista aineistoista (vrt. Alasoini 1997). Aikaisemman rajoittavan ja kontrolloivan valtiollisen politiikan sijaan työelämän kehittäminen on siirtymässä sellaisen kansallisen innovaatiojärjestelmien luomiseen. Ideana on tuottaa tuotteisiin, tuotantoprosessiin ja tuotanto-organisaatioihin sisältyviä innovaatioita. Tavoitteena on yhteisöllisesti tukea tietointensiivisimpiä toimialoja ja yrityksiä. Yritysten kehittäminen on vastaavan tilanteen edessä kuin työvoiman eriytymiskysymys. Niiden keskinäinen kilpailu uudesta teknologiasta ja tuoteratkaisuista vaatii keskittymistä omien liikeideoiden kehittämiseen ja liittymistä laajaan innovaatiojärjestelmään sekä myös yritysten sisäisten ja ulkoisten yhteistoimintasuhteiden luomista. Samoin työorganisaatioiden kehittäminen on entistä enemmän riippuvainen innovaatiotoiminnan liittämistä muuhun yhteiskuntapolitiikkaan (vrt. mt., 2).

Työelämän kehittäminen järjestelmänä on mahdotonta ilman sopimuksetlisuutta yritysten välillä ja eri henkilöstöryhmien välillä niiden sisällä. Yritysten kehittämistä on ollut mahdotonta sovittaa yhteen tuottavuuden kehittämisen ja esimerkiksi työllisyyden edistämisen kanssa aikana, jolloin epävarmuus työmarkkinoiden sisällä on kasvanut ja työvoiman riskit työmarkkinoilla ovat lisääntyneet. Työelämän eri hankkeet ovat jääneet liian erillisiksi, vaikka ne toiminnallisesti entistä enemmän edellyttävät toisiaan. Erilliset kehittämishankkeet on nähty toisilleen hierarkisina ja alisteisina siten, että teknologiset uudistukset heijastuvat ensiksi tuotantojärjestelmään, sitten tuoteinnovaatiot vaikuttaisivat yritysten kilpailuetuun ja viimeisenä tulisivat vasta organisatoriset ja tuotannon sosiaaliset kytkennät. Kansallisen innovaatiojärjestelmän kehittäminen ja sen avulla aikaansaattavan tietointensiivisen kasvun luominen perustuvat juuri edellä kuvattuun kehitysvaiheketjuun (Alasoini 1997, 1-2). Uuden tiedon ja osaamisen soveltaminen tuotantoon ei nykyisessä yhteiskuntapoliittisessa tilanteessa kuitenkaan ole riittävää. Sama koskee yleistä ajatusta työelämän innovaatiokehityksen nopeuttamisesta. Oppiminen ja yhteistyö tuotannollisissa järjestelmissä ovat nousseet eurooppalaisessa keskustelussa voimakkaasti esille (Euroopan yhteisöjen komissio: Vihreä kirja 1997; Kyllönen 1997).

Työelämän erilaiset kehittämishankkeet pitäisi pystyä integroimaan yhtäältä toisiinsa ja toisaalta laajempiin yhteiskuntapoliittisiin kehittämishankkeisiin. Toiseksi esimerkiksi Vihreän kirjan esittämät johtopäätökset työn uudelleen organisoinnista edellyttävät toteutuakseen uudenlaista sopimuksellisuutta niin koko yhteiskunnassa kuin työyhteisöjenkin tasolla, mutta tämä kysymys on kokonaan sivuutettu. Vihreässä kirjassa työelämän uusintamisen ehdot nähdään enemmän lainsäädännön muuttamisongelmina verotuksen ja sosiaaliturvan osalta ja lähinnä palkkaehtojen muuttamisena yrityksissä. Yhteiskunnallisen uudistamisen logiikka on kuitenkin tulevaisuudessa toinen. Keskittymällä työelämän kehittämiseen EU:n hahmottamalla tavalla problematiikka pelkistyy kansallisesti ainoastaan osaan yrityksiä, lähinnä keskisuuriin tietointensiivisille aloille suuntautuneisiin yrityksiin, jotka tarvitsevat erilaisia tukitoimenpiteitä. Suurempi kysymys on mahdollisuus tuotantojärjestelmien sopimukselliseen kehittämiseen ja osasopimuksiin yritysten ja valtioiden välillä. Tällaisia sopimuksia on pidettävä yhtenä tärkeänä edellytyksenä suunnitelluille työelämän uudistuksille (Euroopan yhteisöjen komissio: Vihreä kirja 1997).

Toinen keskeinen kysymys on juuri työelämän uudistusten keskinäinen suhde ja niiden yhteys laajempiin yhteiskuntapoliittisiin uudistuksiin. Esimerkkinä voidaan mainita kysymys palkkatyön jakamisesta. Monet tutkijat ja keskustelijat pitävät palkkatyön tasaisempaa jakamista välttämättömänä (Rifkin 1997; ks. Julkunen 1997, 61-66). Ongelmallisia ovat yhtäältä työn jakamisen keinot ja toisaalta sen toteuttamisperiaatteet. Rifkin on esittänyt (mt.), että työn tasaisempi jakaminen tulisi toteuttaa työaikaa lyhentämällä 30-35 tuntisen työviikon avulla, minkä taustana on tuottavuuden huomattava kasvu. Pelkästään työajan lyhentäminen ei ole riittävä rakenteellisen työttömyyden olosuhteissa, vaan kysymys on samalla aikuiskoulutuspoliittisen koulutustason nostamisesta ja työvoiman kompetenssin lisäämisestä. Myöskään työajan lyhentäminen aikaisemmin toteutetuilla tavoilla ei ole määrällisesti riittävä. Tarvitaan työpaikkojen ja työsuhteiden osittamista, sopimuksellista työmarkkina-asemien jakamista, työssä olevien taloudellista luopumista työttömien hyväksi, työn jakamista ja paikallista työpaikkakohtaista sopimista.

Toimiakseen palkkatyön tasaisempi jakaminen edellyttää paikallisilla työmarkkinoilla tehtäviä sopimuksia yritysten ja valtion välillä sekä työssä olevien ja työttömien välillä. Edelleen työn jakaminen edellyttää yritysten huomattavaa sitoutumista paikallisiin ratkaisuihin, työttömien koulutus- ja kompetenssitason nostamista, niin työnantajien kuin työvoimaan kuuluvienkin arvojen muuttamista, palkkatyön jakamisratkaisujen sitomista toimeentulokysymyksiin ja tulonsiirtopolitiikan uuden aikaistamiseen. Yhteiskunnan reformoimisessa ja työmarkkinoiden uudistamisessa ei ole enää ”helppoja” vaihteita eikä yksinkertaisia ratkaisuja. Niissä joudutaan sovittamaan yhteen useita eritasoisia ja jopa ristiriitaisia hankkeita, ohjelmia ja periaatteita. Uudistusten merkitys voikin olla juuri siinä, miten monia, merkitykseltään vaihtelevia ratkaisuja

voidaan toteuttaa mahdollisimman sa-man aikaisesti ja hyvin toisiinsa suhteutettuina.

Sekä työelämän kehittäminen että työn jakamisen kysymykset suuntaavat palkkatyön tulevia näkymiä. Työllisyyden kehittäminen ja ohjaaminen on perustunut julkisen sektorin kehittämiseen ja laajentamiseen, työvoiman uusintamis-strategioihin ja työvoiman tarjonnan (määrän) ohjaamiseen, talous-, innovaatio-, palkka- yms. politiikkaan, jolla on tuettu työpaikkojen perustamista yksityiselle sektorille. Kaikkien näiden perinteisten työmarkkinoille palkkatyön kautta kiinnittymistä ohjaavien politiikan muotojen ja toimintatapojen perusteet ovat kriisiytymässä tai merkitykseltään huomattavasti ohenevissa. Syynä tähän on talouden globalisoituminen, maailmanlaajuisen työpaikkakilpailun voimistuminen, teknologisen tuottavuuden kohoaminen ja niiden vaikutuksesta työvoiman merkityksen kaventuminen. Näiden vastatendenssienä tietointensiivisiin aloihin keskittyminen, joustavuuksien lisääminen työmarkkinoilla, yrityksiä tukevan innovaatiojärjestelmän luominen ja työvoimapolitiikan reformoiminen ovat merkityksellisiä, mutta niiden mahdollisuudet palkkatyön olennaiseen laajentamiseen nykyisestä näyttävät heikoilta. Tulevaisuudessa toimeentuloperusteiden laajentaminen, palkkatyön jakaminen, työelämän uudistaminen ja yhteiskunnan sopimuksellinen kehittäminen tulevat edellä mainittujen politiikka- ja toimintamuotojen rinnalle osittain niitä korvaamaan.

5.3 Tietoyhteiskunnan vahvistaminen ja palvelujen perusteiden uudelleen luominen

Teollisten yhteiskuntien alkaessa muuttua palveluyhteiskunniksi oletettiin, että uudet palvelualat ja entisten laajeneminen korvaavat ne työvoimavähennykset, joita tapahtuu teollisuuden siirtyessä kehittyneemmän teknologian käyttöön. Vasta Rifkin (1995) on selvästi argumentoinut tällaista uutta tuotannollista korvautuvuutta vastaan, sitä, ettei tuottavuuden kohotessa enää synny työvoimalisäyksiä mihinkään uusille aloille korvaamaan uuden teknologian syrjäyttämää työvoimaa. Hänen argumenttinsa pohjautuvat tuottavuuden aivan uudenlaiseen kohoamiseen ja teknologian sallimiin muuttuviin tuotannollisiin käytäntöihin.

Koistinen (1997) on palvelujen rakenteellisesta ja sisäisestä kehitysanalyysistä päätenyt vastaaventyypisiin johtopäätöksiin kuin Rifkin. Vaikka palvelut työllistävät tällä hetkellä 65 % työvoimasta ja ovat olleet kasvava tuotannon ja työllisyyden ala, ne eivät ole kasvaneet työllisyysvaikutuksiltaan siinä määrin kuin on odotettu (mt.,8). Syinä tähän Koistinen pitää palvelualojen tuottavuuden suhteellisen vähäistä kasvua, palvelujen hintoja, palvelujen tarjonnan vähäisyyttä ja keskittyneisyyttä, palvelujen lisäkysynnän korvaamista teknologisilla ja organisatorisilla rationalisoinneilla, massapalveluluonteella ja itsepalvelujen tietoisella kehittämisellä. Suomalainen yhteiskunta ei ole kehittynyt selkeästi palveluyhteiskunnaksi, vaan se on itsepalvelu- ja palveluyhteiskunnan yhdistelmä. Koistinen esittää, että Suomi tarvitsee laajemman vision palveluyhteiskunnasta ja sen edellyttämästä yhteiskunta-politiikasta. (Koistinen 1997, 13-14.)

Tietoyhteiskunnan toteuttamisen tapa on Suomessa ilmeisesti vahvistanut juuri itsepalveluja, eikä se ole johtanut palvelutarpeiden tyydyttämiseen ostamalla julkisia ja yksityisiä palveluja. Yhä suurempi osa palveluista tapahtuu kotona ja uusia työpaikkoja on syntynyt lähinnä itsepalveluyhteiskunnan toimintoja laajentamalla (mt., 13). Tieto- ja palveluyhteiskunnan konseptioita tulisi lähentää, alentaa palvelujen hintasuhteita, lisätä yksityisiä palveluja elämänsä yksilöllisyydessä esimerkiksi koulutus- ja kuntoutuspalveluissa, tukea yksityisiä palveluja kotitalouksien nykyisin itse järjestämässä palveluissa, poistaa yksityisten ja julkisten palvelujen rajoja pyrkimällä yhteisöllisiin palveluihin. Palveluiden laadun kehittämistä tulisi suunnata entistä yksilöllisempiin palveluihin. Tietoyhteiskunnan vahvistaminen ei ole mahdollista ilman tietoisempaa suhdetta palveluyhteiskunnan organisatorisiin, teknologisiin, laadullisiin, periaatteellisiin yms. kysymyksiin. Työllisyyden kehittämistä ei ole riittävästi otettu huomioon tietoyhteiskunnan ja palveluyhteiskunnan strategialinnoissa.

5.4 Julkisen sektorin reformoiminen ja monistrategisen yhteiskunta-politiikan mahdollisuudet

Työmarkkinoiden uudistaminen ja työllisyyden ohjaaminen pohjautuvat monelta osin ratkaisuihin, joita julkisella sektorilla yleensä tehdään ja joita yhteiskunta-politiikassa voidaan toteuttaa. Suomessa julkinen sektori on ollut tärkeä tekijä yhteiskunnan modernisoinnissa. Se on tasapainoittanut työmarkkinoiden toimintaa, tukenut yksityisen sektorin kehittämistä ja edesauttanut koko yhteiskunnan muutoksiin sopeutumista. Näin monipuolinen julkisen sektorin rooli on ollut mahdollinen ja siihen on tietoisesti pyritty eri ideologisista lähtökohdista. Samanlainen julkisen sektorin merkitys ei ole tulevaisuudessa itsestäänselvyys, eikä samalla tavalla myöskään toivottu kuin aikaisemmin. Suhteessa

työmarkkinoihin ja esimerkiksi yksilöiden elämäntapaan valtio on noudattanut yleensä yhtenevää strategiaa. Murroskauden aikana valtiollisen toiminnan luonne ja omaksutut strategiat on arvioitava uudelleen.

Ensimmäinen kysymys koskee valtion toimijaluonnetta. Kuten aikaisemmin totesimme selkeiden tehtäväjakojen syntyminen julkisen sektorin, markkinoiden ja kansalaisyhteiskunnan (perheiden) välillä on ollut modernien teollisten yhteiskuntien kehitty-misen peruskysymyksiä. Nyt julkisen sektorin kohtalonkysymykseksi alkaa vähitellen muotoutua se, miten se pystyy monipuolistamaan toimijaluonnet-taan ja integroitumaan taloudellisten markkinoiden, järjestöjen, kansalaisyhteiskunnan, paikallisyhteisöjen ja perheiden kanssa. Monipuolistumisen ja integroitumisen ideana on vastata tulossa oleviin useisiin, jakautuneisiin työmarkkinoihin, osittaisten, vaihtoehtoisten, tuettujen ja kansalaisyhteiskunnan toimintoihin kiinnittyvien työmarkkinoiden tukemiseen ja ideoimiseen. Esitetty näkökulma poikkeaa paljon nykyisestä keskustelusta, jossa ei päästä yksimielisyyteen edes ongelmien esiintymisestä työmarkkinoilla ja niiden merkityksestä, ja jossa esitetään yksittäisiä parannusehdotuksia lähinnä tuotannollisen joustavuuden lisäämisestä, palkkasuhteiden muuttamisesta, työnantajille kohdistuvista työvoimakustannuksista, verojen tasosta sekä palkkatulojen ja tulonsiirto-ten suhteista. Keskeistä julkisen sektorin kehittämisessä tulee olemaan erilaisten toiminnallisten liittoutumien kehittäminen yritysten ja kansalaisyhteiskunnan kanssa. Valtiolla täytyy olla useita strategioita sekä suhteessa monien työmarkkinoiden syntymiseen ja/tai työmarkkinoiden eriytymiske-hitykseen sekä toisaalta työikäisen väestön tilanteiden yksilöllistymiseen. Julkisen sektorin uudista-misen ehtona on sopimuksellisuuden merkityksen kasvaminen ja monistrategisen yhteiskuntapolitiikan käyttöönnotto. Samoin valtiollisen toiminnan uudistaminen edellyttää sellaisten toimijoiden syntymistä, jotka voivat yhdistää nykyisten toimijoiden piirteitä. Työllisyys voi yksilötasolla tulevaisuudessa muodostua useiden toimintojen samanaikaisesta yhdistä-misestä. Esimerkiksi henkilö voi toimia kunnassa järjestämässä vanhusten sosiaalipalveluja ja toisaalta olla yrittäjä, jolla on riski toteuttaa ao. palveluja. Nykyisten toimijoiden osittaisempi luonne ja integroimisen mahdollisuus muiden toimijoiden kanssa sekä erilaisten sopimusten toteuttaminen toimijoiden välillä alkavat huomattavasti voimistua. Valtion rooli niiden aikaisaamisessa on aivan keskeinen.

Toinen kysymys on monistrategisen yhteiskuntapolitiikan kehittäminen. Julkinen sektori joutuu tahtomattaan ottamaan kantaa muodostumassa olevaan eriytymis- ja yksilöllistymiskehitykseen. Se on pakotettu pohtimaan suhdettaan uuteen eriarvoisuuteen yksilöiden välillä. Aikaisemmin yhteiskunta-politiikan tavoitteena ovat olleet tietyt universaalit tavoitteet ja olosuhteet, jotka ovat voineet toteutua suuren väestön kohdalla nimenomaan suhteessa työmarkkinnoille osallistumiseen. Eriarvoisuus on ollut tulojen, elämänlaadun, elintapojen erilaisuutta, mitä on pidetty hyväksyttävänä, koska työmarkkinoille osallistuminen on ollut yleistä, samanperusteista ja toimeentuloeroja legitimoivaa. Yhtenevän yhteiskuntapolitiikan mahdollisuus ja merkittävyys pienenevät samanaikaisesti, kun tilanteet työmarkkinoilla eriytyvät ja suurella osalla työikäistä väestöä toimeentulomahdollisuudet olennaisesti muuttuvat. Samalla joudutaan ottamaan kantaa eriarvoisuuden uudenlaiseen tuottamiseen ja itse yhteiskuntapolitiikan eriyttämiseen. Yhteiskuntapolitiikan tulee kehittää erilaisissa työmarkkinatilanteissa oleville spesifiä politiikkaa, joka ei ole ainoastaan passiivisista toimeentulon tukemista, vaan aktiivista kestäviin ratkaisuihin tähtäävää. Yhteiskuntapolitiikan tavoitteeksi tulee uusien tilanteiden mahdollis-taminen yhdistämällä eri keinovaihtoehtoja ja sopimalla paikallisissa yhteisöissä avoimien työmarkkinoiden ulkopuolisistakin tilanteista.

Vaikeaksi kysymykseksi muotoutuu se, millä perusteilla ja miten erilaisissa tilanteissa elävien ihmisten selviytymisen tukeminen tapahtuu. Helposti muiden kuin pysyvästi työmarkkinoilla olevien elämä on epävarmuutta tulevaisuudesta ja toimeentulosta. Siten uusien mahdollisuuksien antaminen useita kertoja työiän aikana murtaa determinististä eriarvoisuuden määräytymistä. Omaksumalla monistrategisen yhteiskuntapolitiikan valtio luopuu samalla yrityksestä ohjata yksilöiden elämäntapa-kua samantapaisesti yhtenevien tavoitteiden mukaisesti niin kuin on tapahtunut aikaisemmin. Jaksollisempi ja toiminnallisesti muuntuva elämäntapa siirtää yhteiskunnan kehittämisen painopistettä institutionaalisista, kollektiivisista ratkaisuista vastuullisen kansalaisuuden suuntaan. Vastuullisen kansalaisuuden mahdollistajana ovat kuitenkin yhteisölliset sopimukset yksilöiden hyvinvoinnista.

5.5 Aloitteellisuus, paikallisuus ja kokeilut yhteiskunnan uudistamisen dynamiikassa

Suomalaisessa hyvinvointiyhteiskunnassa valtio on ollut 1960-luvun alusta alkaen yhteiskuntapolitiikan keskeinen suunnittelija ja toteuttaja. Byrokraattisuus ja säädöspohjaisuus puolestaan ovat olleet valtiollisen hallinnon periaatteita. Ainoastaan tietyissä erityisissä kysymyksissä, kuten työvoimapolitiikassa, kunnilla on tiettyinä kausina ollut laaja toimeenpanovastuu (Jolkkonen ym. 1997). Tilanne on ollut osittain samanlainen perusterveydenhuollossa, sosiaalipalveluissa

ja viimesijaissa toimeentulo-tuessa. Julkisen sektorin hallinnoimisessa Suomessa, kuten muuallakin Euroopassa (vrt. Clarke 1998), on siirrytty 1980-luvulta alkaen hyvinvoinnin organisoimisessa malliin, jossa valtio takaa tietyt resurssit ja toiminnan yleiset ehdot, jotka kunnat sitten toteuttavat kasvaneiden valintamahdollisuuksi-en kautta. Samalla hyvinvoinnin institutionaalisessa organisoimisessa paikallisella tasolla eri organisaatioiden välillä on lisääntynyt kilpailu (Suomessa tarjouskilpailu eri palvelujen tarjoajien välillä), yhteistyö (palvelusopimukset kunnan tai muun julkisen organisaation ja palvelutarjoajan välillä), auditointi, ammattimainen johtaminen ja palvelusopimukset kuluttajien (asiakkaiden) kanssa. Paikallisista toimijoista on näiden rakenteellisten muutosten takia tulossa valtion sijaan keskeisempiä yhteiskuntapolitiikassa ja sen toimeenpanossa.

EU-integraatio on Suomen osalta merkinnyt myös paikallisten kehittämisaloitteiden kukoistuksen alkamista 1990-luvun jälkipuoliskolla, koska EU:n ohjelmat ovat avanneet väylän uudenaikaisille aloitteille (Jolkkonen ym. 1997, 21). Kysymys on laajasta yhteiskuntarakenteellisesta vaihdoksesta, jossa integraation myötä yhtäältä globaalit alueet ja toisaalta paikalliset alueet alkavat korvata aikaisemmin keskeistä kansallisvaltiota ja kansallista politiikkaa. Samoin luvussa 2 analysoidut työmarkkinoiden kehityspiirteet jakautumisesta, valikoitumisesta ja eriytymisestä puoltavat keskittymistä paikallisten työmarkkinoiden kehittämiseen ja erityisten paikallisten työllisyysratkaisujen tekemiseen. Paikallisesti voidaan parhaiten toteuttaa perinteisten työmarkkinoiden ulkopuolisia ja niihin osoittain liittyviä niin tuotannollisia, toiminnallisia kuin yksilöllisiäkin ratkaisuja. Käsitteenä on myös Suomessa noussut esille kumppanuus ja kumppanuushankkeet, joille ei ole kuitenkaan pystytty antamaan uudenlaista sisältöä. Kysymys on paikallisten hyvinvointiratkaisujen tekemisestä, mikä ei pidä sisällään ainoastaan paikallisia työllisyysaloitteita, vaan kysymys on uudentyyppisten toimeentuloratkaisujen kehittamisestä perinteisen palkkatyön vähetessä. Paikallisen toiminnan kehittämällä erilaisten projektien kautta ei ole kuitenkaan ollut laajaa merkittävyyttä (Jolkkonen ym. 1997, 25 ja esimerkiksi EU:n paikallisten aloitteiden osalta Ergo Final Report 1996). Paikallisesti on ollut vaikeaa ylittää kansallisvaltioiden lakeja, säädöksiä ja käytäntöjä (Piirainen toim. 1996).

EU-projektien ongelmana on paikallisuuden korostumisesta huolimatta aloitteellisuuden rajautunut luonne ja kansallisesta lainsäädäntö-, resurssi- ja tavoitesidonnaisuudesta poikkeamisen vaikeus. EU-rahoitteiset paikalliset projektit eivät ole olleet sisällöllisesti ”toisin tekemisen kokeiluprojekteja”. Näiden vaikeiden kysymysten ylittäminen on tulevaisuudessa keskeistä. On pyrittävä löytämään keinoja siihen, miten paikallisuus myös sisällöllisessä merkityksessä alkaa rakentua toisin. Esimerkiksi Jolkkonen ym. (1997) kytkevät paikallisten työllisyysaloitteiden sisällön työvoiman tarjonnan sijaan kysyntäpainotteisiin työvoimapolitiikkaan. Paikallisesti tulisi kehittää eri yhteiskuntapolitiikan lohkoilla poikkeavia ratkaisuja niin sisällöllisesti, organisatorisesti, kuin laajempiinkin politiikkakokonaisuuksiin pyrkivinä.

Yhteiskuntapolitiikan kehittäminen tulisi yleensäkin perustua aikaisempaa enemmän kokeiluihin ja niiden kautta rakenteiden uusimiseen. Säädöspohjaisen yhteiskuntapolitiikan muuttaminen on aivan välttämätöntä työmarkkinoiden jakautumisen ja elämäntulon eriytyksen vuoksi. Valtion ja kuntien pitäisi tehdä alueellisia sopimuksia, jotka kattavat kaikki julkisen sektorin politiikkamuodot koulutuspolitiikasta kuntoutukseen ja sosiaalipolitiikkaan ja joiden ideana olisi toiminnallisten toimeentuloratkaisujen kehittäminen. Tämä tarkoittaisi sitä, ettei valtio delegoisi kunnille yksinkertaisesti aikaisempaa toimivaltaansa yhteiskuntapolitiikassa, vaan valtion ja kuntien voimavarat ja toimijat yhdistettäisiin paikallisesti ja sopimuksellisesti uudestaan toteuttamaan toiminnallisella alueella vaadittavia erityisiä ratkaisuja. Julkisen sektorin innovaatioilla on aikaisempia vuosikymmeninä tasoitettu alueellisia eroja, luotu toiminta-edellytyksiä tuotannolliselle ja taloudelliselle toiminnalle. Pohjana on ollut talouden kasvu ja työllisyyden korkea taso koko työikäisen väestön osalta. Tällä hetkellä EU-maissa ja myös Suomessa puuttuu idea vaadittavien uudistusten merkityksestä, sisällöistä ja muodoista. Uudistusten yhteydessä joudutaan ottamaan kantaa modernisoitumiskehityksen nykyvaiheeseen, yksilöiden elämäntulon muutoksiin ja toimintarooliin. Uudistusten idea ja tavoitteet ovat niin kauan epäselviä kuin aikakauden ymmärtämisestä vallitsee erimielisyys. Tämä estää myös tarvittavien konkreettisten toimenpiteiden toteuttamisen.

Paikallisten kokeilujen keskeisinä kohteina tulisi olla työiän aikaisten siirtyminen problematiikka ja työiän aikaisen uusintamisen politiikan luominen nykyisen ylisukupolvittaisen uusintamisen sijaan. Tulevaisuudessa työmarkkinoiden uusintaminen perustuu tiedon jatkuvaan soveltamiseen tuotannossa ja palveluissa. Työuran aikaisesta jatkuvasta uusintamisesta tulee ehto työmarkkinoiden toimivuudelle ja elämäntulon rationaalisuudelle. Yhteiskuntapolitiikassa tulee kehittää periaatteita, joilla yksilöille tarjotaan uusia mahdollisuuksia elämäntulon aikana. Toisena keskeisenä alueena on eri toimeentulolähteiden yhdistämispolitiikan luominen, missä korostuu kasvavan epävarmuuden hallitseminen ja vaihtuvien tilanteiden tukeminen yksilöiden elämäntulossa. Tämä edellyttää tulonsiirto- ja verotuspolitiikan yhdistämistä ja yksinkertaistamista.

Kirjallisuus

- Alasoini, T. (1997) Työelämän kehittäminen osana kansallista innovaatiopolitiikkaa. Teoksessa Alasoini, T. & Kyllönen, M. (toim.) Aallon harjalla. Raportti 4. Kansallinen työelämän kehittämisohjelma. Työministeriö. Helsinki, 1-17.
- Andersson, Å.E. & Sylwan, P. (1997) Framtidens arbete och liv. Natur och Kultur. Borås.
- Beck, U. (1986) Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Suhrkamp Verlag. Frankfurt am Main.
- Beck, U. (1995) Poliitiikan uudelleen keksiminen kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. Teoksessa Beck, U. & Giddens, A. & Lash, S.: Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio. Vastapaino. Tampere, 11-82.
- Beck, U. & Giddens, A. & Lash, S. (1995) Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio. Vastapaino. Tampere.
- Beck, U. (1997a) The Reinvention of Politics. Rethinking Modernity in the Global Social Order. Polity Press. Cambridge.
- Beck, U. (1997b) Was ist Globalisierung? Irrtümer des Globalismus - Antworten auf Globalisierung. Suhrkamp. Frankfurt.
- Bell, D. (1973) The Coming of Post-Industrial Society. Venture in Social Forecasting. Basic Books. New York.
- Berger, P. & Berger, B. & Kellner, H. (1974) The Homeless Mind. Modernization and Consciousness. Random House. New York.
- Bjerén, G. (1989) Kvinnor i Värmlands glesbygd. Försörjningsstrategier för Skogbygdens kvinnfolk. Landbygd 90. Glesbygddelegationens Skriftserie Nr 13. Nalkas Boken Förlag. Stockholm.
- Block, F. (1990) Postindustrial Possibilities. A Critique of Economic Discourse. University of California Press. Berkeley.
- Boucher, D. & Kelly, P. (1994) (eds.) The Social Contract from Hobbes to Rawls. Routledge. London.
- Bourdieu, P. (1998) Järjen käytännöllisyys. Toiminnan teorian lähtökohtia. Vastapaino. Tampere.
- Bruner, J. (1990) Acts of Meaning. Harvard University Press. Cambridge.
- Bryan, L. & Farrell, D. (1996) The Market Unbound. Unleashing Global Capitalism. Wiley. New York.
- Caring for the Future. Making the Next Decades Provide a Life Worth Living. Report of the Independent Commission on Population and Quality of Life. Oxford University Press. Oxford.
- Castells, M. (1996) The Rise of the Network Society. Blackwell. Cambridge.
- Clarke, J. (1998) Managing and Delivering Welfare. Teoksessa Alcock, P. & Erskine, A. & May, M. (eds.) The Student's Companion to Social Policy. Blackwell. Oxford.
- Cooke, P. (1989) The Local Question - Revival of Survival? Teoksessa Cooke, P. (ed.) Localities. The Changing Face of Urban Britain. Unwin Hyman. London, 296-305.
- Cox, K.R. (1997) (ed.) Spaces of Globalization. The Guilford Press. New York.
- Dunkerley, M. (1996) The jobless economy? Polity Press. Cambridge.
- Ergo Final Report 1989-1996. Action and Research Programme on Long-term Unemployment. European Commission. Directorate-General V.
- Esping-Andersen, G. (1990) The Three Worlds of Welfare Capitalism. Polity Press. Cambridge.
- Euroopan yhteisöjen komissio (1997) Yhteistyöllä työn uudelleen organisoitiin. Vihreä kirja. Euroopan Unioni. Luxemburg.
- Fevre, R. (1992) The Sociology of Labour Markets. Billing and Sons Ltd. Worcester.
- Giddens, A. (1990) The Consequences of Modernity. Polity Press. Cambridge.
- Giddens, A. (1991) Modernity and Self-Identity. Polity Press. Cambridge.
- Greider, W. (1997) One World, Ready or Not. The Manic Logic of Global Capitalism. Simon & Schuster. New York.
- Habermas, J. (1987) The Philosophical Discourse of Modernity. Polity Press. Cambridge.
- Harvey, D. (1990) The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change. Blackwell. Oxford.
- Hautamäki, A. (1996) (toim.) Suomi teollisen ja tietoyhteiskunnan murroksessa. Tietoyhteiskunnan sosiaaliset ja yhteiskunnalliset vaikutukset. Suomen itsenäisyyden juhlarahasto. SITRA 154. Helsinki.
- Heinz, W. (1992) Introduction: Institutional Gatekeeping and Biographical Agency. Teoksessa Heinz, W. (ed.) Institutions and Gatekeeping in the Life Course. Status Passages and the Life Course (III). Deutscher Studien Verlag. Weinheim, 9-27.
- Heikkilä, I. & Kivekäs, M. & Suikkanen, A. & Viinamäki, L. (1993) Kuinkas sitten kävikään... Yhteiskuntatieteellinen julkaisu C 14. Lapin yliopisto. Rovaniemi.
- Hämäläinen, T.J. (1997) Murroksen aika - selviytykö Suomi? Teoksessa Hämäläinen, T.J. (toim.) Murroksen aika - selviääkö Suomi rakennemuutoksesta? WSOY. Porvoo, 7-33.
- Jahoda, M. (1982) Employment and Unemployment. A Sociopsychological Analysis. Cambridge University Press. Cambridge.
- Jolkkonen, A. (1998) Paikan vaihto. Tutkimus irtisanomisuhan alaisten naisten työmarkkinstrategioista ja paikallisista työmarkkinoista. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellinen julkaisu 29. Joensuun yliopisto. Joensuu.
- Jolkkonen, A. & Koistinen, P. & Kurvinen, A. (1991) Naisen paikka. Tutkijaliitto. Helsinki.
- Jolkkonen, A. & Koistinen, P. & Kurvinen, A. & Linnakangas, R. & Suikkanen, A. (1992) Lopputili ja saldo. Tutkimus Postipankin maksupalvelutoiminnan keskittämisestä ja henkilöstön sopeutumisesta. Karjalan tutkimuslaitoksen moniste 9. Joensuun yliopisto. Joensuu.
- Jolkkonen, A. & Koistinen, P. & Kurvinen, A. & Roivas, S. (1997) Paikalliset aloitteet työvoimapolitiikan välineenä. Työpoliittinen Aikakauskirja 4(40), 21-35.
- Julkunen, R. (1997) Työyhteiskunnan tulevaisuus - tosiasiat, projektit ja optiot. Teoksessa Kuusi esseeä työn ja työyhteiskunnan tulevaisuudesta. Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko eduskunnalle osa II, oheisjulkaisu I. Valtioneuvoston kanslian julkaisu 5. Helsinki, 43-70.
- Julkunen, R. & Nätti, J. (1994) Joustavaan työaikaan vai työajan uusjakoon. Vastapaino. Tampere.
- Julkunen, R. & Nätti, J. (1997) Työn jakaminen. Moraali, talous, politiikka. Vastapaino. Tampere.
- Kasvio, A. (1997) Työelämän kehittäminen digitaalisen kumouksen ja maailmanlaajuisen työpaikkakilpailun aikakaudella. Teoksessa Alasoini, T. & Kyllönen, M. (toim.) Aallon harjalla. Raportti 4. Kansallinen työelämän kehittämis-

- ohjelma. Työministeriö. Helsinki, 227-239.
- Kiander, J. (1996) Työelämän joustot ja työttömyys. *Talous & yhteiskunta* 2(24), 51-55.
- Koistinen, P. (1990) Työmarkkinoiden ja yhteiskunnan muutos. Luento Lapin yliopistossa 27.11.1990.
- Koistinen, P. (1993) Yhteiskuntasopimus purkautuu. Miten käy palkkatyön yhteiskunnallisten ehtojen? *Politiikka* 4 (35), 255-267.
- Koistinen, P. (1996) Työmarkkinoiden rakenne EU-maissa. *European Employment Systems*. URL: <http://www.uta.fi/laitokset/sospol/kurssit/employment/luento2.html>.
- Koistinen, P. (1997) Pelastavtko palvelut työllisyyden? *Työpoliittinen Aikakauskirja* 4(40), 7-20.
- Koistinen, P. & Suikkanen, A. toim. (1990) Edessä pysyvä tilapäisyys. Tapaustutkimuksia joukkoirtisanomisista ja niistä suoriutumista. Karjalan tutkimuslaitoksen moniste 2. Joensuun yliopisto. Joensuu.
- Koistinen, P. & Suikkanen, A. (1992) How to manage the decline: Are Finnish employers and State actors following a new strategy in the current economic decline? Teoksessa Koistinen, P. & Poikkeus, L. & Suikkanen, A. & Sihto, M.: *Finnish Labour Market Policy in Trial. Evaluation on the 1980's*. Working Paper 27. Research Institute for Social Sciences. Work Research Centre. University of Tampere. Tampere, 3-29.
- Korten, D. (1997) *Maa ilma yhtiöiden vallassa*. Like. Helsinki.
- Kyllönen, M. (1997) Suomalaisia arviointeja EU:n vihreästä kirjasta. Teoksessa Alasoini, T. & Kyllönen, M. (toim.) *Aallon harjalla. Raportti 4. Kansallinen työelämän kehittämissuunnitelma*. Työministeriö. Helsinki 21-27.
- Lee, E. (1996) Globalization and Employment. Is Anxiety Justified? *International Labour Review* 5(135), 485-497.
- Linnakangas, R. (1997) Työpaikan menetys. Tutkimus työsuhteen jatkumisen ja loppumisen sosiaalisista ehdoista. *Acta Universitatis Lapponensis* 15. Lapin yliopisto. Rovaniemi.
- Luhmann, N. (1995) *Social Systems*. Stanford University Press. Stanford.
- Manifesti Sosiaalisesta Euroopasta (1996) Bercusson, B. & Deakin, S. & Koistinen, P. & Kravaritou, Y. & Mückenberger, U. & Supiot, A. & Veneziani, B. (toim.) *STAKES*. Helsinki.
- Martin, H.-P. & Schumann, H. (1997) *Die Globalisierungsfalle. Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand*. Rowohlt. Hamburg.
- Mückenberger, U. (1994) Social Policy in a Post-full-employment Period. The Case of the European Union. Esitelmä sosiaalipolitiikan päivillä Rovaniemellä 23.9.1994.
- Myrskylä, P. & Ylöstalo, P. (1997) Työvoiman tulo- ja lähtövirrat 1987-1995 ja yritysten joustavuus. *ESR-julkaisu* 6. Edita. Helsinki.
- New Forms of Work (1988) *Labour Law and Social Security Aspects in the European Community*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Luxembourg.
- OECD (1997) *Employment Outlook*. July. Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris.
- Offe, C. (1992) *Beyond Employment. Time, Work and the Informal Economy*. Polity Press. Cambridge.
- Offe, C. (1996) *Modernity and the State*. East, West. Polity Press. Cambridge.
- Pateman, C. (1989) *The Disorder of Women. Democracy, Feminism and Political Theory*. Polity Press. Cambridge.
- Pfau-Effinger, B. (1996) Welfare Regimes and the Gendered Division of Labour in Cross-National Perspective - Theoretical Framework and Empirical Results. 18th World Conference of International Working Party on Labour Market Segmentation. University of Tampere 9.-14.7.1996. (Julkaisematon esitelmä)
- Piirainen, K. (1996) (toim.) *Toisin tavoin tie on avoin*. Kirjoituksia pitkäaikaistyöttömille suunnatuista kehittämissuunnitelma- ja tutkimusraporteista. Yhteiskuntatieteellinen julkaisu C22. Lapin yliopisto. Rovaniemi.
- Reich, R.B. (1995) *Rajaton maailma. Yritysten ja kansallisvaltioiden uudet pelisäännöt*. Suomen itsenäisyyden juhlarahasto. SITRA 147. Helsinki.
- Rifkin, J. (1995) *The End of Work. The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. Putnam Book. New York.
- Rifkin, J. (1997) *Työn loppu. Teknologia, työpaikat, tulevaisuus*. WSOY. Helsinki.
- Suikkanen, A. (1990) Työn riskit ja yhteiskunnallisten ratkaisujen sosiaalipoliittiset ulottuvuudet. Yhteiskuntatieteellinen julkaisu A2. Lapin korkeakoulu. Rovaniemi.
- Suikkanen, A. & Kauppinen, P. & Viinamäki, L. (1996) Suomalaisten hyvinvointimuutokset selviytymisen ja syrjäytymisen pelinä. *Julkaisu* 12. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Suikkanen, A. & Viinamäki, L. (1996) The New Dimension of the Labor Market Citizenship. *European Employment Systems and the Welfare State*. 18th World Conference of International Working Party on Labour Market Segmentation. University of Tampere 9.-14.7.1996. (Julkaisematon esitelmä)
- Suikkanen, A. & Viinamäki, L. (1998) *Ending of Work. Life Course and Labour Market Citizenship*. Teoksessa Christiansen, J. & Borzaga, C. & Koistinen, P. & Kovalainen, A. & Wilkinson, F. (eds.) *European Employment Systems and the Welfare State*. Ilmestyy 1998.
- Suikkanen, A. & Linnakangas, R. & Kallinen, S. & Karjalainen, A. (1998) *Palkkatyömarkkinat*. *Julkaisu* 9. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Tilastokeskus, tilastot.
- Tulevaisuuden avaimia ja avauksia (1998) *Ensimmäinen, toinen vai kolmas sektori - työn ja toimeentulon vaihtoehdot*. [Http://www.vn.fi/vn/suomi/selont/tulevaisuus/Sektori.htm](http://www.vn.fi/vn/suomi/selont/tulevaisuus/Sektori.htm).
- Työministeriö, vuositilastot.
- Työvoima 2017 - paranevaan työllisyyteen ja hyvinvointiin uuden vuosisadan alkaessa (1998) *Työpoliittinen tutkimus* 184. Työministeriö. Helsinki.
- Vähätalo, K. (1991) *Pitkäaikaistyöttömyyden mosaiikki ja työllisyyslaki*. Työpoliittinen tutkimus 20. Työministeriö. Helsinki.
- Zapf, W. (1991) *Die Modernisierung moderner Gesellschaften*. Campus. Frankfurt.

Takakansi

Työmarkkinajärjestys on muutoksessa. Aikaisemmin sopimuksellisuus on vahvistanut yhteiskuntien toimintaa selkeillä periaatteilla. Yksilöiden sitoutumisessa yhteiskuntaan ja yhteisöön on ollut keskeistä kiinnittyminen työmarkkinoihin palkkatyön ja sen tuottaman toimeentulon kautta.

Työmarkkinoilla eri suuntiin käyvä kehitys murtaa mahdollisuuksia yhteiskuntien ohjaamisessa ja hallinnomisessa. Tämän eriytymiskehityksen seurauksena kansallisen yhteiskuntapolitiikan tasa-arvoistavat ja yhdenmukaistavat periaatteet kriisiytyvät. Uudenlaisen sopimuksellisuuden pohjana voi olla ainoastaan erilaisuuden tunnustaminen ja sen seurauksiin vaikuttaminen. Tulevaisuuden yhteiskunnan menestyksen takeena voi olla ihmisen elämänkulun ja työmarkkina-aseman muutosten yhteiskunnallisista ehdoista sopiminen poliittisten uudistusten kautta - ja näiden muutosten yhteisöllinen tukeminen.

Tietoyhteiskuntakehitys asettaa verotukselle uusia haasteita ainakin kolmella tasolla: veropolitiikassa, verojärjestelmän kehittämisessä sekä verohallinnon ja veroviranomaisten toimintaan kohdistuvissa haasteissa. Perinteisen työtulon ja yritystulon välisen rajan hämärtyminen asettaa entistä suurempia haasteita oikean ja yhdenmukaisen verotuksen toteuttamiselle. Globalisaatio ja tietotekniikka avaavat mahdollisuudet yritystoiminnan hajauttamiseen kansainvälisesti, jolloin valtioiden välinen verokilpailu kiristyy. Epäselvää on, miten valtion verotusvalta ja -valvonta ulottuvat paikasta riippumattomaan sähköiseen kaupankäyntiin. Raportissa tarkastellaan verotuksen suhdetta tietoyhteiskuntakehitykseen ja pohditaan, tullaanko tietoyhteiskunnassa toimeen nykyisellä verojärjestelmällä ja veropohjalla.